

Esküdöttek nyelve

Esküdöttek nyelve

A szkíták hihető története

ÁDÁM LÁSZLÓ

Budapest, 2022

ÁDÁM, L. (2022): *Esküdöttek nyelve*. A szkíták hihető története. Budapest.

E munka – kizárva a haszonszerzés bármilyen fajtáját – változatlan formában szabadon terjeszthető.

This work, excluding any use generating profit, may be freely distributed as long as the content remains unchanged.

*Amint pedig az esküdtek mondják, nemzetük mind közül a legfiatalabb, és eké-
ként öltött alakot. Először egy Hargita nevű ember született e hajdan pusztá földön.
Ezen Hargita szüléinek mondják – magam nem hiszem, de ők állítják – az égi
atyát, és Boristen folyójának leányát. Ilyesféle volna Hargita eredete, és tőle szár-
mazott három fiú, Napocska, Árpácska, és a legifjabb, Kalácska. Hármuk uralko-
dása idején aranyból kimunkált eszközök hullottak le az égből az esküdtek föld-
jére: eke, iga, szekerce és áldozati tál. A legidősebb volt az első, ki ezt látta; magá-
hoz vette volna, de az arany tűzzel lángolt, amint közeledett hozzá. Ő meghátrált,
s a második közeledett, de ugyanaz történt. E kettőt elűzte a lángoló arany. Hanem
amikor a harmadik, a legkisebb közeledett, a láng kialudt, s ő az aranyat elvitte
magához. A két idősebb fivér, megtudván ezt, átadták az egész királyságot a leg-
ifjabbnak.*

*Napocskától az esküdtek ekéseknek nevezett felekezete származik. A középső
Árpácskától a hajtároknak és a harcfiaknak nevezettek. A legifjabbtól, a királytól,
a királyoknak nevezettek. Mindezeket együtt, királyuk után, esküdötteknek neve-
zik, a hellének azonban a skythai nevet adták nekik. (HERODOTOS, IV. 5–6.)*

Tartalom

ESKÜDÖTTEK NYELVE	9
A SZÓSZEDET	10
Homeros	10
Hekataios	11
Herodotos	14
Xenophon	52
Aristoteles	53
Diodoros Sikeliotes	54
Strabon	55
Curtius Rufus	64
Periplus Maris Erythraei	64
Plinius	65
Arrianos	65
Ptolemaios	66
Iustinus	68
Galenos	69
Polyainos	69
Dion o Kassios	70
Athenaios o Naukratios	70
Ammianus Marcellinus	71
Hesychios	72
Iordanes	74
Malalas	75
Prokopios	75
Menandros	76
Gregorius Turonensis	76
Stephanos Byzantios	77
Theophylaktos Simokattes	78
Jászik bizánci és georgiai forrásokban	78
Kínai források	80
RENDSZEREZÉS	86
Jelentés szerint ismert szavak	86
Nép- és törzsi nevek	87
Istenségek neve	88

Földrajzi nevek	88
Közzszavak	89
Személynevek	90
Szótövek	91
Szkíta és magyar	93
VÉGSŐ SZAVAK	94
FORRÁSOK	94
A SZKÍTA SZAVAK MUTATÓJA	111

Esküdöttek nyelve

A szkíták összefüggő szöveget, terjedelmesebb feljegyzéseket – leszámítva a Tarim-medencében letelepedett szakaurak iratait – nem hagyományoztak ránk. Elsősorban főembereik, csoportjaik nevét ismerjük, és azt is csak idegenek halála, lejegyzése nyomán, az esetek többségében kisebb vagy nagyobb mértékben elferdítve. A névjegyzékben, leszámítva a nyilvánvaló ismétlődéseket, és ide sorolva a vélhetően idegen eredetű, de szkítáknak tulajdonított kifejezéseket (hozza-vétőleg kétharmaduk görög betűs felirat), durván négyszáz szó szerepel.

E szókészletet, illetve egyes szavait összevetették már iráni (pl. MÜLLENHOFF 1866; VASMER 1923; Абаев 1949; ZGUSTA 1955; HARMATTA 1970; Трубачёв 1999), törökös (NEUMANN 1855) stb. nyelvekkel, a magyarral úgyszintén (FISCHER 1917a, 1917b), s találtak is kifogástalannak tűnő párhuzamokat. A meggyőző erejű szófejtések száma azonban csekély. Az újabb és újabb próbálkozások is jelzik a tárggyal kapcsolatban felmerülő kétségeket.

Döntő érvként a szkíták iráni származása és nyelve mellett a Tarim-medencében letelepedett szakaurak iratait is szokás említeni. A szakák nevezett csoportja kétségtelenül iráni gyökerű nyelven írt (BAILEY 1979), és nyilván beszélt is. A szkíták összességére azonban e megállapítás aligha terjeszthető ki, mivel akadnak jócskán ellenkező érvényű adatok.

Ezen kívül súlyal esik latba a jászik és az oszétok megszólításának hasonlósága (pl. Абаев 1949). Az oszétok magukat történetesen ironnak nevezik, szogd eredetűek, iráni nyelvet beszélnek, és ezen nem változtat az sem, ha egykori hűbéruraik, a jászik nevét aggatják rájuk. Miképpen a jászik sem lesznek pusztán e körülmény okán irániak.

A szkíták iráni eredetének elgondolása a mondottak ellenére alapigazság (pl. SCHMITT 1989), az elmúlt évszázadok során belekövült a nyelvtudósok és történészek gondolkodásába. Vitatható, de közmegegyezéssel igaznak tekintik, és elfogadják mint kiindulópontot, melyet csak ellenállhatatlan erejű bizonyítékokkal lehetne sarkaiból kifordítani.

A szkíták – szövetségük neve szerint esküdtek, esküdöttek – vélekedésünk szerint nem iráni eredetűek. Nyelvük, lényegét tekintve, azonos a magyarként ismert nép nyelvével. Elsőprő erejű bizonyítékokat nem tudunk feltevésünk támogatására felsorakoztatni. Állításunkat elsősorban az ó- és középkori forrásokban fennmaradt szkíta személy-, nép- és törzsi elnevezések, jelentés szerint ismert szkíta szavak, földrajzi nevek stb. kifejtésével igyekszünk alátámasztani.

Leszámítva a személynevek stb. egy részét, a szkítáknak tulajdonított kifejezések többsége magyarul is értelmezhető. (Lásd még: ÁDÁM 2015a, 2015b, 2016a, 2016b, 2020, 2021a).

A szószedet

Az adatgyűjtés során nem törekedtünk teljességre. A számtalan névváltozat és rontott szóalak többségét nem vettük figyelembe, ahogyan a szkítaként nem értelmezhető (idegen eredetű) szkíta személyneveket (pl. Taxakis, Tirdad) sem.

Az alább következő felsorolásban összesen 185 szó szerepel, beleértve az ismétlődéseket, az azonos tartalmúnak tekintett szavakat is. Az egyedi szóalakok száma összesen 154, az egyedi szótöveké (lásd: 91. oldal) ennél kevesebb. Ez idő szerint 145 különböző szkíta szót tartunk számon. Többségük névszó, közelebb-ről főnév és melléknév. Csupán 5 szkíta igét ismerünk.

A kifejezések végső összegzésénél egy tételként vettük számításba az egyező tartalmú szavakat, akkor is, ha különböző alanyra hivatkoznak, vagy alakjuk különböző stb. Példák tartalmi azonosságra: Lykos (folyó), LYKOS (uralkodó); getai és skythai (esküdt szövetség), Skythes (Esküdt személynév); Parthoi és Pausikai (avar és avar szaka); Gerrhos és Hyrgis (Körös); sakai (szövetség), sakaia (nép-ünnepély), Sakasene (tartomány).

Szófejtéseink eredményét külhoniak számára is próbáltuk elérhetővé tenni. Rövid magyarázatukat angol nyelven is közöljük.

Homeros

A jeles költő, úgy gondolják, az i. e. 8. században élt és alkotott. A szkítákról szerzett értesüléseit beleszőtte meséibe. Műveiben egyetlen szkíta szóként is értelmezhető nevet találtunk.

Lykoorgos (Λυκόοργος; VI. 130.) – *Légúr*.

Etymology: *Lég* (air) and *úr* (lord, ruler). The name Getas (see below) means Esküdt (sworn).

LÉGÚR a dákosok, avagy trákok (threikes) egyik néptörzsének, az edonoknak (edoi, edonoi) volt, a meseköltők által istentelennek címzett királya. Több-kevesebb bizonyossággal csupán annyit állíthatunk róla, hogy létező személy volt, és üldözte a Dionysos tiszteletéhez kapcsolódó tobzódásokat. Emlékeztét, nevét a róla szóló – szerzőnként más és más tartalmú – mesés történetek tartották fenn (SCHMITZ in SMITH 1870c).

Az edonok nemzetsége a Pangaion hegység vidékén a Nestos és a Strymonas folyó közötti tartományt birtokolta. Uradalmaik kezdetben legalább az Axios folyóig nyújtózkodtak, a makedónok azonban kelet felé szorították őket. HEKATAIOS (298, 15.) szkítának nevezi az edonokat, és kijelentését a nép egyik uralkodójának pénzérmén szereplő megszólítása, GETAS (Esküdt) is megerősíteni látszik: ΓΕΤΑΣ ΗΔΟΝΕΩΝ ΒΑΣΙΛΕΥΣ (MILLINGEN 1831). A nép neve azonban aligha szkíta eredetű.

LÉGŰR apja HOMEROS (VI. 130.) szerint DRYAS, azaz TÖLGY volt, DIODOROS SIKELIOTES (V. 50. 2.) szerint viszont BOREAS, vagyis az északi szél megszemélyesítője.

*Hisz nem is élt Lükoorgosz, erős fíusarja Drüásznak,
hosszan, amért odaállt civakodni az égbeliekkel.
Örjöngő Dionűszosznak dajkáit ez egykor
űzte a szent Nűszéion ormán: földre vetette
lombos botját mind, hogy a férfiölő Lükoorgosz
ostorral sujtott rájuk; megijedt Dionűszosz,
és a vizekbe merült le: Thetisz befogadta ölébe,
s ott remegett szörnyen, hangjától félve a hősnek.
Könnyűéletű isteneink aztán megutálták:
megvakította Kronosz fia Zeus, s azután nem is élt már
hosszan, mert mindnyájuk előtt oly gyűlöletes volt.
(DEVECSERI GÁBOR fordítása.)*

Hekataios

HEKATAIOS (i. e. kb. 550–476.) munkái csak töredékekben – a számunkra fontos adatok STEPHANOS BYZANTIOS művében (STEPHANOS BYZANTIOS *in* MEINEKE 1849) – maradtak fenn.

Mindössze tizenegy névről van szó: Edoi (Ἑδοί), Iamai (Ἰάμαι), Ixibatai (Ἰξιβάται), Isepos (Ἰσηπος), Issedones (Ἰσσηδόνης), Kardessos (Καρδησσός), Karkinitis (Καρκινίτις), Matyketai (Ματυκέται), Melankhlainoi (Μελάγχλαινοι), Myrgetai (Μυργέται), Khorasmioi (Χοράσμιοι). A (feltehetően elrontott) iamai és az ixibatai név vélekedésünk szerint ugyanazon népet jelöli.

A felsorolt szavak közül hatot tudunk szkítaként is értelmezni.

Iamai (Ἰάμαι; 321, 19.) – *jászimadai*.

Ixibatai (Ἰξιβάται): HEKATAIOS (333, 6.).

Iaxamatai (Ἰαξαμάται): PTOLEMAIOS (V. 9. 16.).

Etymology: *jászi* (archer) and *madai* ((inhabitant) of Media).

A Maiotis (Azovi-tenger) öblénél, a Don torkolatvidékén és a Manyics folyó síkságán laktak. Nevükből következtetve, legalább részben, szkíták voltak; lakóhelyük stb. alapján ítélve jó részben a szkítákhoz nyelvükben hasonult madaiak. MAIOTI HARGITA (Tirgatao Maiotis) családja nevezettek királyi székét birtokolta.

Az i. e. 7–6. század fordulóján a Kis-Ázsiában kalandozó szkíták derékhada visszatért a kelet-európai pusztára, és a Kubány folyó környékén telepedett le. A magával ragadott iráni (méd) eredetű népességnek a Dontól keletre jelölt ki lakóhelyet. A szkíta urak – cirákok (sirakoi) – a Kubány, az iráni hűbéresei pedig a Don és a Volga között, folyóvizek mentén, legeltetésre alkalmas területeken laktak.

POLYAINOS (VIII. 55.) híre szerint TIRGATAO MAIOTIS (Τιργαταὼ Μαιωτίς) a Bosporos Kimmerios vidékén (Tamany-félsziget) honos sindoi nép királyának, HEKATAIOSNAK volt a felesége. Férjét elűzték birodalmából, ám I. SATYROS (i. e. 427–389.), a Boszporoszi Királyság ura visszahelyezte trónjára. Feleségül adta hozzá leányát, és sürgette, ölje meg volt feleségét. HEKATAIOS fogságba vetette HARGITÁT, ő azonban megszökött. Tartván a várható bosszútól, HEKATAIOS és SATYROS szerette volna kézre keríteni, ő azonban kicselezte üldözőit. Végre elérte a jászimadaiak országát, melynek királyi székét családja birtokolta. HARGITA, így szól a történet, apja trónutódjával házasodott össze. Ezután háborúra tüzelte a jászimadaikat, szövetségbe tömörítette a Maiotis körül letelepedett harcias nemzeteket. A szövetségesek először megszállták HEKATAIOS országát, és azután SATYROS birtokait. Utóbbi egyezkedni próbált, ravaszkodása nyomán azonban a szövetségesek végül feldúlták országát. Közben – a történet szerint a büntudattól marcangolva – SATYROS meghalt, s fiát, GORGIPPOST (i. e. 389–350.) tette meg utódjának. Ő kiegyezett HARGITÁVAL, s ezzel véget ért a háborúskodás.

Issedones (Ἰσσηδόνης; 339, 18.) – *izzító*.

Etymology: Annealing, heating (people); metallurgist.

Az Urál hegység keleti oldalának pusztáin, az Iszety folyó stb. környékén tannyázó, főleg gyepvasérc bányászatával, bronz- és vaseszközök készítésével foglalkozó szkíta nép. Kezdetben alighanem az Altaj vidékén laktak. Valószínűleg az i. e. 8. században költöztek el onnan. HERODOTOS (IV. 13.) szerint az aranyőrzők (arimaspoi) szorították ki őket birtokaikról. (Nevezett szerző több ízben is említi az izzítókat, és részletesebben is beszél róluk: I. 201; IV. 16, 25–27, 32.)

Az Iszety folyó neve bizonyára a szóban forgó nép megszólításához kapcsolódik.

PTOLEMAIOS a Tarim-medence vidékéről említ izzítókat: Issedon skythike, Issedones és Issedon serike (Ἰσσηδῶν Σκυθική, VI. 15. 4., valamint Ἰσσηδόνες, VI. 16. 5. és Ἰσσηδῶν Σηρική, VI. 16. 7.). Előbbi Akszu (Akoszu, Polucsia), két utóbbi pedig Csarklik (Zsocsiang) városára hivatkozik. A szóban forgó városállamok izzítói alighanem a szakaurak (sakarauoi) nagy hírű rézművesei voltak.

Kínai forrásokban (*Hou Hansu* 18; *Vejlüe* 25.) az izzítók országának neve Jen (𪛗 : Szakadék, Szikla), melyet utoljára az i. sz. 3. században említene. Az izzítók egy része vélhetően a jászikhoz (iazycles) csatlakozott, más részük a hunok szövetségének népeéhez.

Matyketai (Ματυκέται; 437, 8.) – *Madui esküdt*.

Etymology: *Madui* ((inhabitant of environs) of Madu) and *esküdt* (sworn). *Madu* is the Thraco-Phrygian name of the Lower Danube.

Vélhetően az Al-Duna lapályán honos dákosok, avagy esküdtek (getai) – keverékfajú – megszólítása. Nevük hasonló alakban más forrásokban nem bukkan fel.

Madu – görög köntösben Matoas – az Al-Duna trák-fríg elnevezése volt az esküdtek korában (DYER 1974). A görögök ehelyett az Istros nevet részesítették előnyben. Ματόας jelentése a görögök nyelvén – STEPHANOS BYZANTIOS szerint (218. 1.) – ἄσιος, vagyis *iszapos*.

Melankhlainoi (Μελάγχλαινοι; 441, 3.) – *mellékági*.

Etymology: Branch (of people); sub-ancestral.

A tősesküdték (thyssagetai) népének egyik ágazata. Vélhetően a mai Voronyezs környékén laktak. Uradalmaik valószínűleg a Donyectől a Volgáig terjedtek. ΗΕΚΑΤΑΙΟΣ szkíta népnek nevezi őket, ΗΕΡΟΔΟΤΟΣ (IV. 20.) szerint azonban nem szkíták – érthetjük így is: nem királyi szkíták, azaz urak (iyrkai, ourgoi) –, de szkíta szokás szerint élnek. (Jeles szerzőnk többször is említi a szóban forgó népet: IV. 100–102, 107, 119, 125.)

A *melankhlainoi* szó a görögök nyelvében *fekete köpenyesek* jelentéssel bír.

Myrgetai (Μυργέται; 463, 1.) – *túri esküdt*.

Tyregetai (Τυρεγέται): STRABON (VII. 3. 1, 17.).

Etymology: *Túri* ((inhabitant of environs) of Túr) and *esküdt* (sworn). *Túr* is the Scythian name of the river Dniester.

Myrgetai a dákosok (dakoi) egyik ágazatának (elrontott, helytelenül lebetűzött) neve. A szóban forgó népesség a Túr (Tyres), vagyis a Dnyeszter mellékén lakott.

Khorasmioi (Χοράσμιοι; 695, 19.) – *Kalászi*.

Etymology: (Inhabitant) of Kalász (Khorasmia). *Kalász* means ear (head of corn), spike.

Kalász neve számtalan alakban maradt fenn. Kínai forrásokban, egyebek között, Huancsien (驩潛), Huohszün (火尋), Huolihszimi (貨利習彌), Kuoli (遇利). Nyugati beszámolókból Khorasan, Khoresm, Khorezm, Khwarazm, Khwarezm, Khwarezmia, Khwarizm stb. És ehhez jön még az avesztai Xvairizem és az óperzsa Huwarazmish. Találgatják, vajon mi lehet e név értelme a perzsák nyelvén: Nap(kelet) földje, vagy talán Alföld? Vágjuk le a szótöről a toldalékot, és előáll a szkíta név, ahogyan a perzsa fül hallotta. Településeink egyike-másika megnevezésében őrzi e szót, pl. Kálóc, Káloz, Kálóz és – romlatlan alakban – Kalász.

Kalászt, az Amu-darja alsó szakaszának oázisát az ókorban irániak és őrsök (aorsoi) lakták. HERODOTOS, az Óperzsa Birodalom közigazgatásáról és adózásának rendjéről szólván (III. 90–94.) az iráni lakosokat (khorasmioi) és az őrsöket (orthokorybantioi) más-más körzethez sorolja. (Szerzőnk másutt is említi a kalásziakat: III. 117; VII. 66.)

Herodotos

A szkítaként is értelmezhető kifejezések körülbelül felének – mindösszesen hetvenhárom szó – kútforrása HERODOTOS (i. e. kb. 484–425.) munkája.

Skythai (Σκύθαι; I. 15; stb.) – *esküdt*.

Etymology: Sworn (federation). Skyth(ai), Skolot(oi), Skyth(es) and Get(ai) – the name of the Scythian confederacy deformed by the ancient Greek authors – correspond the Hungarian words *esküdt* and *esküdött* (pl. esküdtek, esküdöttek). The Scythians lived in alliance confirmed by oath (eskü), a compact sealed with blood.

Az urak (iyrkai, ourgoi), avagy karályok (paralatai) – a görögök nyomán királyi szkíták (basileioi skythai) – szövetségének megnevezése.

A szkíta szövetség részesei, népei – az európai és ázsiai szkíták együttesen – magukat, szövetségük neve nyomán esküdt, esküdött címmel illették.

A szkíta szövetség nevét rögzítő legkorábbi feljegyzések az i. e. 8. század elejéről valók. Az urak, avagy királyi szkíták egy csoportja a mondott időben behatolt a Kaukázuson túli területekre. Elsőként urartui jelentés (i. e. kb. 774.) számol

be róluk, illetve a Sevan- és a Çıldır-tó között velük folytatott harcokról. A területfoglalókat I. ARGISHTI (i. e. 786–764.), urartui király sziklafelirata *Ish-qi-Gu-lu* (esküdt) népnek nevezi (SULIMIRSKI and TAYLOR 1992; RADNER 2011).

Köszönnén Khaldi isten nagyságának, Argishti kijelenti: meghódítottam Eriahi országát, elfoglaltam Irdaniu városát, [eljutván] Ishqigulu országáig.

Az említett szkíta csoport (gyarmatukat i. e. 700. körül további szkíta telepések bővítették) megszállta a Kura és az Aras folyó lapályait, valamint az Urmia-tó környékét. Fő fészük, Sakasene, a mai Gyumri város környékén volt. Szkítáink még az i. e. 5. és 4. század fordulóján is e tartományt, az Aras termékeny síkságát lakták. ARRIANOS szerint (III. 8. 5, 11. 4) a Gaugamela melletti csatározásban (i. e. 331.) sakesinai nevezetűek is harcoltak a perzsák oldalán. Nevük (Parlocae Scythae, avagy esküdt karályok) az i. sz. 4. században szerkesztett *Tabula Peutingeriana* tábláin (pars XIII, segmentorum XI, XII.) is szerepel. A 7. század közepén, az arab megszállás idején tűntek el végleg hírmondóink látóteréből.

A szkíták először i. e. 680–677. között lezajlott eseményekkel kapcsolatban bukkannak fel asszír híradásokban. A feljegyzések ashguzai vagy ishkuzai néven említik őket. Az asszírok mondott időben összezsúrtak mannaiak és szkíták egyesített hadaival a Van tótól délre, és legyőzték őket (IVANTCHIK 2018).

Szétszórtam Mannai népet, a hitványat, engedetlent, és csapatát [és] Ashguzai Ishpakai-t, a szövetségest, aki nem mentette meg őt, karddal levágtam. (ASSUR-AH-IDDÍNA tetteinek agyag szövegoszlopokra rótt felsorolása, i. e. 673–672.; THOMPSON 1831.)

Az *ashguzai ishpakai* szókapcsolat vonatkozhat – nem tudjuk eldönteni, melyikre a kettő közül – a szkíták szövetséges fejedelmére és a szövetséges szkíta seregre egyaránt. Az *ishpakai* szó, meglehet, éppúgy *esküdt* szavunk akkádhoz hajlított változata, mint az *ashguzai* kifejezés.

Iranista nyelvészek az *ishpakai* szót többnyire az iráni *aspa* (paripa) vagy – HERODOTOSRA (I. 110.) hivatkozva – a méd *spaka* (szuka) kifejezéssel kapcsolják össze.

A vereség után a szkíták elpártoltak a mannaiaiktól, és az asszírok szövetségeseként huszonnyolc évig (i. e. 653–625.) irányították Syromedia országrészt (a mai Irán Kermánsáh és Kurdisztán tartománya). Az Újasszír Birodalom bukása után derékhaduk visszatért eredeti lakóhelyére, a Kubány folyó környéki pusztákra. A hozzájuk társult madai népességnek (sauromatai) a Dontól keletre jelöl-

tek ki lakóhelyet. Nevezett irániak neve később átszállott az általuk lakott tartományra (Sarmatia), s az i. e. 2. század végén a kelet-európai pusztán felbukkanó, Közép-Ázsiából kivándorló jászokra (iazyges) is ráragadt.

A szkíták kisebb csoportjai nem tértek vissza Kelet-Európába. Madai és aszír kötelékekkel megerősítve hadi vállalkozásokba fogtak, illetve letelepedtek Egyiptomban és Kis-Ázsiában.

Az egyik szkíta csapat i. e. 630. körül Egyiptom felé indult, de csak a filiszteusok országáig jutott. I. PSAMTIK fáraó (i. e. 664–610.) – latba vetve kincstárának javait, valamint rábeszélő képességét – rábírta őket a visszavonulásra. A hadjáratban részt vevők egy csoportja kirabolta Aphrodite Ourania askaloni templomát. S mint HERODOTOSTÓL (I. 105.) tudhatjuk, e tettüknek, illetve a nevezett istenség büntetésének tulajdonították utóbb az anyahere (enarees) elnevezéssel illetett férfiak keserveit.

A kalandozók egy része azonban, úgy tűnik, mégiscsak bebocsátást nyert a Nílus országába. Egyiptomból említ ugyanis egy Sigynnios (Σίγυννος) nevű várost (565. 3.) és sigynnioi (Σίγυννοι) névvel illetett népet (565. 4.) KTESIAS (i. e. 5. század), illetőleg rá, elveszett munkájára hivatkozva STEPHANOS BYZANTIOS. Hasonló nevű népesség feltűnt Délkelet-Európában, az Al-Duna vidékén – HERODOTOS (V. 9.) méd gyarmatosoknak mondja őket – és a Kaukázus (a Çıldır-tó) vidékén is.

STRABON (XV. 1. 6.), valószínűleg a szóban forgó eseménnyel kapcsolatban – MEGASTHENES (i. e. kb. 350–290.) közlésére hivatkozva –, más forrásból ismeretlen szkíta király nevét említi: „... Idanthysos, a szkíta, Ázsiát egészen Egyiptomig lerohanta...” Hasonló nevű szkíta uralkodót Kelet-Európából ismerünk, de ő az i. e. 6–5. században királykodott, és ismereteink szerint nem vezetett hadjáratot (Kis-)Ázsiában. E helyt talán másik, hasonló nevű személyről van szó.

IUSTINUS (I. 1. 6.), vélhetően ugyanezen eseménnyel összefüggésben, TANAUS (DANA) nevű királyról tudósít.

Egy másik csoport – utóbb fehér szírekként (leucosyri) is hivatkoznak rájuk forrásaink (pl. ARRIANOS, VI. 4. 17.) – Észak-Anatóliában, Paphlagonia és Pontos tartomány között telepedett le, a mai Zile (egykor Zila) város környékén.

STRABON (XI. 8. 4.), egyebek között, e csoportról is megemlékezik. Hivatkozik még a Baktriát (az i. e. 2. században) megszálló szakákra, vagyis az avarokra (pausikai) és a szakaurakra (sakarauloi). Armenia legjobb földjét pedig, fentebb előadtuk, az urak (iyrkai, ourgoi) egy csoportja szerezte meg. Az alább leírt esemény hihetőleg az i. e. 6. században történt.

A szakák azonban a kimmerioi és a treres néphez hasonlóan rajtaütéseket szerveztek, egyesek saját országukhoz közeli, mások távolabbi vidékekre. Például Baktrianét is elfoglalták, és Armenia legjobb földjét is birtokba vették, erre saját megszólításuk nyomán a Sakasene nevet hagyományozták. És a kappadókiaiak országáig nyomultak előre, mindenekelőtt az Euxeinos mellettekhez, kiket most pontosiaknak neveznek. Midőn azonban népünnepélyt tartottak, és örvendeztek zsákmányuknak, éjszaka rájuk törtek azon vidék akkori perzsa vezérei, és teljességgel elpusztították őket. És ezen vezérek egy földhalmot emeltek egy bizonyos sziklára a síkságon, és dombbá formálták, és falat emeltek rá, és megalapították Anaïtis és az oltárán osztozó istenek, Omanos és Anadatos, perzsa istenségek templomát. És létrehoztak egy évenkénti szent ünnepet, a Sakaiát, melyet Zela (mert így hívják a helyet) lakói a mai napig megtartanak.

HERODOTOS (I. 73–74.) szerint Lydiában is menedékre talált egy szkíta kötelek.

XENOPHON (IV. 7. 18; IV. 8. 1.) *skythinoi* néven hivatkozik az Aras folyó völgyében letelepedett szkíta csoportra. A szerző és csapata, az Árpás (Harpasos) folyón átkelve, i. e. 400. januárjának 15–18. napján időzött a szkíta gyarmatosok földjén, mely a macronoi nevű nép Çoruh folyó menti birtokaival volt határos.

Ezután a négy plethron [kb. 120 m] széles Arpaszosz folyóhoz érkeztek, majd négy nap alatt húsz paraszangát [kb. 78 km] megtéve, a szküthinoszok sík földjén vonultak keresztül, és falvakhoz érkeztek; három napig tartózkodtak itt, és élelemmel látták el magukat. (FEIN JUDIT fordítása.)

A fentebb vázolt népmozgalmakhoz, eseményekhez kapcsolódnak a szkíták mesés elemeket is tartalmazó történetei az ókori források egyikében-másikában, pl. IUSTINUS munkájában (II. 3–5.). S a Biblia is hivatkozik szövetségük nevére.

Mózes első könyve (10. 3.), hasonlóképpen A krónikák első könyve (1. 6.), GÓMER fiának nevezi a szkíták bibliai őst: „A Gómer fiai pedig: Askhenáz, Rifáth, és Tógármah.” ASKENÁZ tehát GÓMER legidősebb fia, ez pedig JÁFETÉ, aki NOÉ legkisebb fia (KÁROLI 1992). A szkíták ASKENÁZ leszármazottai. Az elrontott ASKENÁZ (אשכנז: ask³naz) – eredetileg ASKUZ (אשכוז: askūz) – név pedig *esküdt* szavunk héberhez hajlított változata.

Jeremiás próféta könyve gyakran hivatkozik az esküdtekre. Egy ízben (51. 27.) név szerint említi őket, többnyire azonban fenyegető északi veszedelemként stb. utal rájuk (1. 13–16; 4. 6–13; 5. 15–17; 6. 22–23.) (KÁROLI 1992; PÁSZTORI-KUPÁN 2004a).

A legkorábbi görög írásos emlék, mely az *esküdt* kifejezést rögzíti valószínűleg SAPPHO (i. e. 7. század) verstöredéke (MALINOWSKI 2015).

Σκύθικον ξύλον	<i>Szkíta fa;</i>
τῷ βάρτοισί τε τῆρια	<i>a gyapjút, benne megmártván,</i>
ποίησι δὲ μάλινα	<i>birsalmaszínre festik,</i>
ξανθίσδοισί τε τὰς τρίχας	<i>szőkére hajukat.</i>

Az óperzsa feliratok (i. e. 6–4. század) a Birodalomnak alávetett szaka népet öltözködésük, lakóhelyük stb. szerint nevezik meg. I. DARAJAVAVUS (i. e. 522–486.) bisotuni sziklafelirata – a legkorábbi forrás, mely feljegyezi a szaka nevet – a hegyes fővegű szakák, vagyis az őrsők (aorsoi) királyát SKUKHA névvel illeti. Sírfelirata a leigázott vízen túli szakákra – dákosok, avagy trákok (threikes) –, helyesebben mondva birtokaikra pedig Skudra névvel hivatkozik (LECOQ 1997; SCHMITT 2009). Mindkét említett kifejezés gyökere *esküdt* szavunk.

Threikes (Θρήικες; I. 28.) – *dákos*.

Thrakes (Θρᾷκες): STRABON (I. 2. 20; stb.)

Dakoi (Δακοί): STRABON (VII. 3. 12–13; VII. 5. 1–2.).

Etymology: (People of) Dagger.

A dákosok neve, úgy gondoljuk, egyik fegyverükre – gyilok, tör – hivatkozik, melyet alkalmasint istenségként tiszteltek. Rokona a *dákos* szónak a görög δακος (bökés) és az angol *dagger* (gyilok) stb. kifejezés. Használatból kikopott *gyak*, illetve *gyakás* (bökés, döfés, szúrás) szavunk szintén ide tartozik (CZUCZOR és FOGARASI 1862, 1864). A szkíta *dákos* képzője véletlenül egyezik a görögös *dakoi* névszó egyes számú alanyesetének jelölésével (dakos).

A dákosok – szkíták által uralt balti népesség – az Alföld keleti felében, az Erdélyi-medencében (Kökényes: Kogaionos), a Dnyeszter (Túr: Tyres) mentén, valamint a Havasalföldön (Laurion) és a Keleti-Balkánon laktak. Az Erdélyi-medencében és szűkebb környezetében élő népességet a történetírók rendszeren dákosoknak (dakoi), a Dnyeszter mentén lakókat túri esküdteknek (tyregetai) nevezték. Az Al-Duna síkjának lakóit jobbára esküdteknek (getai), a Balkán-hegységtől délre honos népességet pedig – a *dákos* kifejezést még inkább elferdítve – trákoknak (threikes, thrakes stb.) címezték. A Keleti-Balkán lakosainak neve a perzsa királyok sziklafeliratain vízen túli szakák (saka paradraya), uradalmaiké pedig Esküdtország (Skudra) (LECOQ 1997; SCHMITT 2009). A dákosok neve, ahogyan az uraké (iyrkai, ourgoi) is, a népvándorlások korában (4–6. század) kopott ki a használatból, tűnt el forrásainkból.

A dákosok görögös címzése (dakoi), és a közép-ázsiai avarok (pausikai) iráni eredetű ragadványneve – daha, dahi (görögösen daai, daoí); tartalma szerint el-lenség, idegen stb. – csak alakjában hasonlít egymásra. STRABON (VII. 3. 12.) úgy véli, a dákosokat a korai időkben daoí névvel illették, tudniillik az attikaiak job-bára Getes és Daos névvel ruházták fel a dákosok országából származó rabszol-gáikat. A dákosok és az avarok azonosságát azonban nem tartja valószínűnek.

Anaxyrides (ἀναξυρίδης; I. 71; III. 87; V. 49; VII. 61, 64.) – *nadrág*.

Etymology: Trousers.

A nadrág viseletét alkalmasint az eurázsiai pusztaság lakóitól tanulták el az ókori népek. A szóban forgó öltözék neve perzsa közvetítéssel jutott a görögök-höz. Eredeti alakjából e szót amazok forgatták ki, és emezek is hozzátették a ma-gukét.

Görögjeink, a jobb görögös hangzás kedvéért, ismeretlen kifejezések elejé-hez nem ritkán hozzátoldottak, illetve lenyestek onnan bizonyos hangzókat, pl. Anakharsis (Nyakas), Spargapeithes (Sárgapej), illetve Agathysos (Ragadozó) és Skythes (Esküdt).

Madyes (Μαδύης; I. 103.) – *Madai*.

Etymology: (Inhabitant) of Mada (Media).

Az urak (iyrkai, ourgoi) Kis-Ázsiában portyázó seregének egyik királya (i. e. 645–625.). PÁRTÜTŐ (PROTOTHYES) és SHERN'A-ETERT fia; apjának trónutódja.

Protothyes (Προτοθύης; I. 103.) – *Pártütő*.

Etymology: Rebel, rebellious.

Az urak (iyrkai, ourgoi) Kis-Ázsiában portyázó seregének első ismert uralko-dója (i. e. kb. 676–645.), ASSUR-AH-IDDÍNA (i. e. 680–669.) veje és hűbéres szövetsé-gese. Követte őt királyi székén fia, MADAI (Madyes).

A szírek i. e. 680–677. között legyőzték a mannaiak és a szövetséges szkíták haderejét (lásd: 15. oldal). A vereség után a szkíták elpártoltak a mannaiaktól. A szkíták uralkodója, BARTATUA (görögösen PROTOTHYES) jelek szerint beházaso-dott ASSUR-AH-IDDÍNA családjába, és ekképpen Asszíria hűbéres szövetségesé lett. A megállapodást asszír feljegyzések valószínűsítik, például „tervezett házasa-g egy asszíriai királyleány, SHERN'A-ETERT, és BARTATUA, »Ishkuza ország ki-rálya« között» (SULIMIRSKI and TAYLOR 1992).

Az asszírok királya Shamash – a Nap istensége, az igazság és a jóslatok ura – papjainak jövődölését kérte a szkíták fejedelmének megbízhatóságával kap-csolatban.

Shamash, nagyúr, adj nekem határozottan biztató választ arra, mit tőled kérdezek! Bartatua, Ishkuza ország királya, ki most elküldte hírnökeit Assur-ah-iddínához, Asszíria királyához, egy királyleánnyal kötendő házasság ügyében [-] ha Assur-ah-iddína, [Asszíria] királya királyleányt ad neki feleségül, Bartatua, Ishkuza ország királya a béke jóhiszemű és igaz szavaival szól [Assur-ah-iddínához, Asszíria királyához]? Megtartja majd [Assur-ah-iddínának, Asszíria királyának] megállapodását? Cselekszi majd, [mi csak] Assur-ah-iddínának, Asszíria királyának tetszik? (STARR 1990.)

Az Urmia-tótól délkeletre, Saqqez város környékén (Ziwiye) feltárták PÁRT-ÜTŐ nyughelyét. A sír mellékletei között akadt egy töredékes ezüst tál is, melynek luvi-hettita hieroglif írással rögzített feliratán szerepel a szkíta király neve, mégpedig PARTITA alakban (HARMATTA 1990; SULIMIRSKI and TAYLOR 1992).

Enarees (Ἐνάρεις; I. 105; IV. 67.) – *anyahere*.

Etymology: *Any* (mother, queen-bee) and *here* (drone); womanlike man.

HERODOTOS (IV. 67.) szerint a szkíták által enarees névvel illetett hímnők (androgynoi: ἀνδρόγυνοι) Aphroditétól ajándékként kapták a jövődömondás képességét, és hársfakéreg segítségével jósolnak. A kérget három részre hasítják, ujjaira csévélik, és ismét lebontva mondják ki a jóslatot. PSEUDO-HIPPOKRATES (450–425. körül írt) heréltekhez hasonlóknak (eunoukhiai), illetve férfiatlanoknak (anandreis) nevezi őket. Asszonyi munkát végeznek – eszerint nyilatkozik –, és asszonyokhoz hasonlóan beszélnek, viselkednek, női ruhát öltenek. A szkíták ezek körját isteni rendelésnek tulajdonítják, és tisztelik őket, mivel félnek a hasonló sorstól.

Sakai (Σάκαι; I. 153; stb.) – *szaka*.

Etymology: Disunited, seceded part; division, section.

Az ázsiai szkíták, szkíta népek összefoglaló neve szaka. Mai napság szakadároknak is nevezhetnénk őket, jöllehet e szó nem pontosan adja vissza a *szaka* kifejezés (elvált rész, szak) tartalmát (CZUCZOR és FOGARASI 1870). A perzsák – a szaka nevet első ízben az i. e. 6. században jegyezték fel (LECOQ 1997; SCHMITT 2009) – az általuk jobban ismert szakák nevét az európai szkíta népekre is ráaggatták.

Az egykori Sakasene tartomány (Azerbajdzsán és Örményország), valamint a mai Saqqez városa az uraknak (iyrkai, ourgoi), és nem a szakáknak, szaka népeknek állít emléket. Skythopolis (Bét-Seán) nevének eredetét viszont II. PTOLEMAIOS (i. e. 282–246.), egyiptomi király szkíta lovasságának tulajdonítja (PÁSZ-

1. ábra. PÁRTÜTŐ és udvarnokai. Véssett kép a fejedelem bronz koporsójának peremén (Forrás: SULIMIRSKI and TAYLOR 1992)

TORI-KUPÁN 2004b). Nevezett város alapítói – nem tudjuk e lehetőséget sem kizárni – lehettek az urak utódai is, inkább azonban közép-ázsiai szaka népek képviselői.

Szaka szavunk kapcsolatot tart idegen nyelvekben honos, rokon hangzású és tartalmú kifejezésekkel, pl. latin *seco* (CZUCZOR és FOGARASI 1870).

Massagetai (Μασσαγῆται; I. 201, 204–209, 211–212, 214–216; III. 36; IV. 11, 172.) – *Más esküdt*.

Etymology: *Más* (another, other, different) and *esküdt* (sworn) (federation).

Ez volt az i. e. 6–2. században (és alighanem ezt megelőzően is) a jászok szövetségének neve. A jászok népe (iazyges) az Aral-tó környékének síkján lakott. A névadók, azaz a jászok törzse, a Szir-darja alsó szakaszánál (Széles: Silis), az őrsöké (aorsoi) pedig az Amu-darja alsó szakaszánál, Kalász (Khorasmia) oázisának területén. Társulásuk, ismereteink szerint, kezdetben csak e két törzset foglalta magában. Harmadik törzsről, a rósalánokról (rhoxolanoi) először az i. e. 2. században tudósítanak, amikor a Don és a Dnyeszter között feltűntek. Róluk nem tudjuk megmondani, korábban is a jászok kötelékébe tartoztak-e. Alánnak címezték magukat, következésképpen ez idő tájt szerveződtek, illetve módosították nevüket. Sejtésünk szerint az urak (iyrkai, ourgoi) népességéből szakadtak ki.

A jászok – i. e. 130. táján, amikor a kankarok (kakhagai) alárendeltjei lettek – szövetségük nevét Alánra (Alanoi) változtatták. Függetlenségüket legkésőbb i. sz. 239–265. között visszanyerték, az Alán nevet azonban továbbra is viselték. Forrásaink egyike-másika a keleten honos jászok népességét olykor a *Más esküdt*

szókapcsolatnak megfelelő *Masakhouton* (*ounon*), *Masktac*, *Massagetai* stb. névvel is illeti. DION O KASSIOS például (69. 15.) – a 134–136. év eseményeit tárgyalván – az alánokat más esküdteknek (massagetai) mondja, illetve jásziknak (iazyges) is címezi.

A Más esküdt cím első ízben i. e. 6. századi eseményekkel kapcsolatban tűnik fel forrásainkban, az Alán pedig – a rósálánok nevének második elemeként – az i. e. 2. században.

Tomyris (Τόμυρίς; I. 205–208, 211, 213–214.) – *Tömör*, azaz *Vas*.

Etymology: Iron.

A jászí nép (iazyges), illetve vezérlő, névadó törzsük királynője. Ő győzte le a perzsákat, illetve uralkodójukat, II. KURUST (i. e. 559–530.) az i. e. 530. évben.

TÖMÖR nagyasszony egyike az ókor ismertebb hőseinek. Alakját számos művészi alkotás örökíti meg, több állatfaj viseli nevét – elsősorban lepkék (például *Euchloe tomyris*) –, és még kisbolygót (590 Tomyris) is neveztek el róla. Korunk divatja szerint egyszer-másszor vashölgy címmel illetik, akaratlanul ráhibázva ezzel nevének értelmére. *Tömör* szavunk – lásd Dömörkapu – egykor *vas* jelentésben is használatos volt.

Spargapises (Σπαργαπίσης; I. 211, 213.) – *Sárgapej*.

Etymology: *Sárga* (yellow) and *pej* (bay); an equine coat color.

TÖMÖR (Tomyris) nagyasszony fia. A perzsák elleni háborúban a jászik egyik különítményének, a haderő harmadának vezére volt. Fogságba esvén – cselvetés áldozata lett – megölte magát.

Pausikai (Παυσίκαϊ; III. 92.) – *avar szaka*.

Parthoi (Πάρθοι): HERODOTOS (VII. 66.)

Pasianoï (Πασιαννοί): STRABON (XI. 8. 2.).

Aparnoi (Ἀπαρνοί): STRABON (XI. 8. 2.).

Pissouroi (Πίσσουροι): STRABON (XI. 8. 2.).

Attasioi (Ἀττάσιοι): STRABON (XI. 8. 8.).

Apasiakai (Ἀπασιάκκαι): STRABON (XI. 8. 8.).

Parnoi (Πάρνοι): STRABON (XI. 9. 3.).

Parioi (Παρίοι): STRABON (XI. 9. 3.).

Abioi (Ἀβίοι): ARRIANOS (IV. 1. 1.).

Abii: CURTIUS RUFUS (VII. 6. 11.).

Aspisioi (Ἀσπίσιοι): PTOLEMAIOS (VI. 14. 11.).

Abioi (Ἀβίοι): PTOLEMAIOS (VI. 15. 3.).

Etymology: *Avar* (people of *Avi*, the Scythian Mother Earth) and *szaka* (dis-united, seceded part; division, section).

Avarjaink népi nevüket az esküdtek egyik istenségétől – *Avi földanyácska* – kapták. *Avi* (*Api*) neve ó szavunk kicsinyítve becézett alakja. Földanyánkat mai szóhasználatnál Ómamácska, Ősanyácska, kötetlen beszédben Ómami névvel is illethetnénk.

Avarjainkra, pontosabban lakóhelyükre elsőként talán egy szír jelentés (i. e. 677. vagy 676.) hivatkozik. A szóban forgó irat szerint madaí (méd) fejedelmek érkeztek Ninivébe. UPPIS Partakka, ZANASANA Partukku és RAMATAIA Urakaza-barna tartományból. (Egyik-másik név különböző olvasatban is felbukkan.) Partukku, meglehet, az avarok szálláshelyét (Parthava: Avarország) jelenti (DIAKONOFF 1985). Az avarok birtokait az i. e. 7. században valószínűleg bekebelezte a terjeszkedő Méd Birodalom, források híján azonban ezzel kapcsolatban csak találgatni lehet.

Avarjaink írott történelmük hajnalán (i. e. 6. század) a Kopet-dag északi előterében laktak, és az Óperzsa Birodalom hűbéres szövetségesei voltak. Később (i. e. 4. század) a makedón görögök igája alá jutottak. Az i. e. 247–231. esztendőben kiharcolták függetlenségüket, s megszervezték a Parthus Birodalmat, mely az i. sz. 224. évig állott fenn. Birodalmuk bukása után Kelet-Baktriába, pontosabban Kadagstan tartományba (Afganisztán, a Kunduz folyó lapálya) helyezték át székhelyüket, s a kusánok örökébe léptek. Az 5. század közepe táján betagozódtak a hunok szövetségébe. Fennhatóságuk kiterjedt a környező területekre, pl. az Indiai-félsziget, a Tarim-medence, Dzsungária egy részére, Szogdiára. Nagyjából száz év elmúltán a törökök és a perzsák megtörték hatalmukat. Avarjaink nagyobb része Kelet-Európába költözött, és a 6. század második felében a Kárpát-medencében telepedett le. Országuk összeomlása után a magyarokhoz társultak (9. század vége), s nevüket székelyre (székhelyire) változtatták.

Ókori források tucatnyi különböző, nem egyszer erősen elferdített néven említik avarjainkat, pl. *aspasiakai*, *augasioi*, *daai*, *daoí*, *hephthalitai*, *kidaritai*, *pau-soi*; *abii*, *paesicae*, *pestici*; *hua* (滑), *jentajjilito* (戡帶夷栗陀), *jeta* (嚧達).

Arimaspoi (Ἀριμασποί; III. 116; IV. 13, 27.) – *aranyőrző*.

Etymology: *Arany* (gold) and *őrző* (guardian); gold-guarding (people).

Az egyszeműeknek is címzett aranyőrzők bizonyára az Altaj vidékén laktak, s talán elődei, rokonai voltak a paziriki szkíta népességnek (i. e. kb. 6–3. század). HERODOTOS (IV. 13.) szerint az aranyőrzők úzték el (talán az i. e. 8. században) az Altaj környékéről az izzítókat (issedones).

HERODOTOS három helyen (III. 116; IV. 13, 27.) hivatkozik aranyőrzőkre. Első ízben *egyszemű aranyőrző férfiakról* (Ἀριμασποὺς ἄνδρας μονοφθάλμους), másodikban *egyszemű aranyőrző férfiakról és aranyőrző griffekről* (χρυσοφύλακας γρύπας), harmadszor pedig *egyszemű emberekről* (μονοφθάλμους ἀνθρώπους) és *aranyőrző griffekről* beszél. Az egyszemű férfiak minden esetben *aranyőrzők* (Ἀριμασποι), a griffek jelzője viszont mindig a görög *aranyőrző* (χρυσοφύλαξ).

Jeles szerzőnk (IV. 27.) végül megmagyarázza, mit jelent a (görög nyelv szabályaihoz igazított) szkíta *arimaspoi* szó. Kétségtelen, hogy a szóban forgó kifejezés e helyen is az emberekre vonatkozik.

Az ezeken túli vidéken vannak, amint az issedonok mondják, egyszemű emberek és aranyőrző griffek. Tőlük értesülvén a szkíták jelentik ezt, a szkítáktól pedig mi többiek kaptuk e véleményyt. Szkíta nyelven arimaspoi névvel illetjük őket, mivel a szkíták nyelvén arima egy, spou pedig szem.

Az *arimaspoi* kifejezés tartalmának kifejtésével sokan kísérleteztek. A próbálkozások nyomán bizonyossá vált, HERODOTOS alighanem helytelenül magyarázta a szóban forgó kifejezést, és ráadásul lebetűzése is láthatóan kifogott rajta. S hozzá még az *aranyőrző* szót sem megfelelően tagolta. A kifejezés elemeit a görög szavak elválasztásának szabályai szerint különítette el egymástól (bizonyos esetekben két egymást követő mássalhangzó a következő szótagba jut): *arimas-pou* (ἀριμα-σποῦ). Jeles szerzőnk az egyszemű emberek szkíta nevét (görögösen arimaspoi) a görög *egyszemű* kifejezés megfelelőjének vélte, s ekképpen siker reménye nélkül kísérletezett a szómagyarázattal.

HERODOTOS említett tudósításának utolsó mondatát ilyenképpen igazíthatjuk ki: Szkíta nyelven *arimaspoi* névvel illetjük őket [az egyszemű embereket], mivel a szkíták nyelvén [a görög hallás szerint lejegyzett] *arim* arany, *aspou* pedig őrző.

Typhlous (τυφλοὺς; IV. 2, 20.) – *köpülő*.

Etymology: Churning (person).

HERODOTOS, a szkíták tejgazdaságáról s szolgáiról értekezvén (IV. 2.) rendhagyó magyarázattal áll elő. A szkíták, állítja jeles tudósítónk, megvakítják szolgáikat a tej kedvéért.

Miután a tejet kifejték, üres faedényekbe öntik, s körülállítják az edények mellé a vakokat, és felrázzák a tejet. Azután a felszálló részt lemerítik, s azt becsesebbnek tartják, a leülepedettet pedig hitványabbnak a másiknál. Ez okból vakítanak meg a szkíták mindenkit, akit elfognak; ugyanis nem földművelők, hanem pásztor-kodók.

E helyt nyilván a vajkészítésről olvashatunk, és ezzel kapcsolatban a szövegben *vakok* helyett *köpülők* szavunknak kellene szerepelnie. HERODOTOS azonban e szkíta kifejezés ismerős alakját a görög *vak* (typhlous: τυφλούς) szóban találta meg.

Targitaos (Ταργίταος; iv. 5.) – *Hargita*.

Etymology: A contraction, the shortened version of the word group *Harag istenatya*, created by omission of internal sounds; *harag* (ire) and *isten* (divinity) and *atya* (father). Scythian deity, god of the ire and war. He is the son of Babai and Avi. His symbol is the *dákos* (dagger); Greek counterpart is Ares.

A szkíták eredetmondája szerint (HERODOTOS, iv. 5–6.) – lásd e tanulmány 5. oldalát – Hargita minden esküdtek isteni eredetű ősapja, az égi atya, és Boristen (Borysthenes) leányának fia. Maga is anyagi világ fölött álló lény; a harag, háborúság megszemélyesítője. Az esküdtek égi atyja Babai (Papaios), a bor istenségének leánya pedig Avi (Api), a szkíta Földanyácska volt.

Sok más szavunkhoz hasonlóan – pl. csipesz (csípő eszköz), kegyed, kelmed, kend (kegyelmed), sárma (sárga madárliliom) – alighanem Hargita neve is összevonással keletkezett: Harag istenatya, Haragistya, Hargita, Harka (Horka).

Hargitát HERODOTOS, nem közvetlenül, hanem Herakles személye által – az alábbi (iv. 59.) és egy másik szövegrészből (iv. 8–10.) kikövetkeztethető –, a görögök hadistenével, Aressel kapcsolja össze.

Az istenek közül csupán a következőket tisztelik: leginkább Hestiát, azután Zeust és a Földet, mert hitük szerint Zeusnak a Föld a felesége; továbbá Apollont, Aphrodite Uraniát, Heraklest és Arest. Ezeket az összes skythák tisztelik; az úgynevezett királyi skythák még Poseidonnak is áldoznak. Skytha nyelven Hestiának Tabiti a neve, Zeusnak véleményem szerint igen találóan Papaios, a Földnek Api, Apollonnak Goitosyros, Aphrodite Uraniának Argimpasa, Poseidonnak pedig Thagimasadas. Istenképeket, oltárokat és templomokat nem szoktak emelni, kivéve Aresnek; ennek szoktak. (GERÉB JÓZSEF fordítása.)

Fordítónk a fenti szövegben a *Dios* (égi atya, isten) kifejezést Zeus megszólításával, *Ge* (Gaia), a görög földisten nevét pedig a *Föld* szóval helyettesítette.

HERODOTOS (iv. 62.) szerint a szkíták hadistenségüket kard (pontosabban dákos) képében tisztelték.

A többi isteneknek így és ilyen állatokat áldoznak, Aresnek azonban következőképpen. A kormányzóságok minden kerületében felállítják Ares szentélyét ily módon. Vesszőkötegeket raknak halomba; hosszúságuk és szélességük három stadion [kb. 555 m], magasságuk viszont kisebb. Tetején négyszögletű területet alakítanak

ki; három oldala meredek, a magaslat negyedik oldala azonban menedékes. Évenként halmoznak rá százötven szekér vesszőt, mivel a tél miatt mindig alább száll. E halomra, melyről beszélek, minden kerület ódon vas kardot állít, ez Ares jelképe.

Nagyjából ugyanígy nyilatkozik e kérdéssel kapcsolatban AMMIANUS MARCELLINUS (XXXI. 2. 23.) is az alánokról (alanoi), azaz a jászokról (iazyges) szólva.

Sem templom, sem szentély náluk nem látható, még szalmatetős kunyhót sem látni sehol, hanem barbár szokás szerint meztelen kardot szúrnak a földbe, és azt Marsként, az általuk bejárt terület oltalmazójaként szerényen tisztelik.

IODANES (XXXV. 183.) – PRISKOS (kb. 410–474.) elveszett írásából merítve – a hunok hadistenének kardjáról, illetőleg ATTILÁRÓL (434–453.) beszél. E történet már inkább meseszerű.

Bár természeténél fogva úgy volt alkotva, hogy mindig nagyot mert, de bizalmát még inkább növelte a hadisten kardjának feltalálása, a melyet a scythia királyok midig szentnek tartottak és mint Priscus történetíró beszéli, ilyen alkalommal fedezték fel. Midőn egyszer egy pásztor – ugymond – a nyáj egyik üszőjét sántítani látta és a nagy seb okát kitalálni nem tudta, aggódva a vér nyomán ment és végre egy kardra bukkant, a melybe az üsző füvet legelve vigyázatlanul belelépett és kiásván azonnal Attilához vitte. Ez megörült az ajándéknak s a mily merész észjárása volt, úgy vélekedett, hogy az egész világ fejedelméül van rendelve s a harczok hatalma a hadisten kardjával neki adatott. (BOKOR JÁNOS fordítása.)

Kínai forrás (*Hansu* 94b) rögzítette a hunok hadistenségét megszemélyesítő kétélű szent kés nevét (csinglu: 徑路) (KAO 1960; GROOT in BAKAY 2006). E szót – törökös eredetije *qingraq* vagy *qihiraq* – görögös alakban (*khingilous*) is fellejgyezték (KONSTANTINOS in MORAVCSIK and JENKINS 1967). Utóbbit magyarra *kingir* vagy inkább *kingira* alakban írhatjuk át.

Borysthenes (Βορυσθένης; IV. 5, 17–18, 24, 47, 53–54, 56, 71, 78, 81, 101.) – *Boristen*.

Etymology: *Bor* (wine) and *isten* (deity); god of the wine. The river Dnieper was named after this deity. He is the father of Avi, the Scythian Mother Earth. His Greek counterpart is Dionysus.

A Dnyeper neve az esküdtek korában. A folyót a bor megszemélyesítőjéről, istenségéről nevezték el. Boristen leánya a szkíta Földanyácska, Avi (Api).

IODANES szerint (LII. 269.) a Danaper (Dnyeper) neve a hunok nyelvén Var. A latin mondatrészt (... quem lingua sua Hunni Var apellant), melyben a hivatkozott kifejezés előfordul, magyarul így hangzik: „... melyet a hunnok saját nyelvü-

kön Var-nak neveznek”. A *Var* szó nyilván *Bor* volt eredetileg, a *Hunni Var* szókapcsolatból azonban egyesek *Hunnivárat* szerkesztettek (CZUCZOR és FOGARASI 1867: magyar (1) szócikk).

A Hunnivár szó, melyet már mások is felhoztak, eléfordul Jörnandes VI. századbeli góth irónál, melyet Procopius kortársa latinul, „castrum vetus hunnorum” szókkal deákosít (Toldy Ferencz); újabban pedig Neumann németül, „Hunnenwarte” szóval fordít; noha mások, például Beregszászi, ezen értelmet tagadják.

PROKOPIOS (PROKOPIOS in DINDORF 1838: *De aedificiis*, IV. 6.) egy Hun névvel illetett régi erőről (φρούριον παλαιόν, Οὔννων ὄνομα) beszél, mely az Al-Duna mentén állott, s nem hivatkozik IORDANESRE.

Lipoxais (Λιπόξαις; IV. 5–6.) – *Napocska*.

Etymology: Diminutive of *Nap* (Sun). He is the forefather and patron of the plowman (aukhatai).

Az esküdtek eredetmondája szerint Hargita (Targitaos) ősapánk legidősebb fia, az ekék (aukhatai), helyesebben ekések, avagy földművesek, szántóvetők ősapja és pártfogója.

HERODOTOS könyvének különböző kézírataiban e név Leipoxais (Λειπόξαις), Nipoxais (Νιπόξαις) s Nitoxais (Νιτόξαις) alakban is előfordul (SCHMITT 2003c).

Arpoxais (Ἀρπόξαις; IV. 5–6.) – *Árpácska*.

Etymology: Diminutive of *Árpa* (barley). He is the forefather and patron of the drovers (katiaroi) and fighters (traspies).

Az esküdtek eredetmondája szerint Hargita (Targitaos) ősapánk középső fia, a hajtárok (katiaroi) – mai helyesírásunk szerint hajcsárok – és a harcfiak (traspies) ősapja és pártfogója.

Kolaxais (Κολάξαις; IV. 5, 7.) – *Kalácska*.

Etymology: Diminutive of *Kalács* (something like milk-loaf). He is the forefather and patron of the lords, rulers (paralatai).

Az esküdtek eredetmondája szerint Hargita (Targitaos) ősapánk legkisebb fia, a karályok (paralatai) ősapja és pártfogója.

Aukhatai (Αὐχάται; IV. 6.) – *eke*, helyesebben *ekés*.

Etymology: Plow, or rather plowman.

Az esküdtek eredetmondája szerint Napocskának (Lipoxais) – Hargita (Targitaos) legidősebb fiának – leszármazottai. Az urak (iyrkai, ourgoi) egyik, foglalkozás szerint megcímzett csoportja: ekék, helyesebben ekések, avagy földművesek, szántóvetők. Jelvényük az égből aláhullott arany eke.

Katiaroi (Κατίαροι; IV. 6.) – *hajtár*.

Etymology: Drover.

Az esküdtek eredetmondája szerint Árpácskának (Arpoxais) – Hargita (Targitaos) középső fiának – leszármazottai. Az urak (iyrkai, ourgoi) egyik, foglalkozás szerint megcímzett csoportja: hajtárok, mai helyesírásunk szerint hajcsárok. Jelvényük az égből aláhullott arany iga.

Traspies (Τράσπιες; IV. 6.) – *harcfi*.

Etymology: *Harc* (fight) and *fi* (boy, lad, son); literally son of fight; fighter.

Az esküdtek eredetmondája szerint Árpácskának (Arpoxais) – Hargita (Targitaos) középső fiának – leszármazottai. Az urak (iyrkai, ourgoi) egyik, foglalkozás szerint megcímzett csoportja: harcfiak. Jelvényük az égből aláhullott arany szekerce.

Paralatai (Παραλάται; IV. 6.) – *karályok*.

Etymology: Lords, rulers. The literal sense of the word *karály* is: (who) puts the arms around (his people).

Az esküdtek eredetmondája szerint Kalácskának (Kolaxais) – Hargita (Targitaos) legkisebb fiának – leszármazottai. Az urak (iyrkai, ourgoi) egyik, foglalkozás szerint megcímzett csoportja: karályok, mai helyesírásunk szerint királyok. Jelvényük az égből aláhullott arany (áldozati) tál.

Az esküdtek eredetmondájában (HERODOTOS, IV. 5–6.), SZÉL (Skyles) király gyűrűjén (44. oldal), valamint a *Tabula Peutingeriana* tábláin mély hangrendű alakban látjuk viszont *király*, *királyné*, *királyok* szavunkat. A szókezdő szkíta *k*, leginkább ha utána mély hangrendű magánhangzó következik, görög átírásban olykor *pi* alakot ölt. A *kar* szótó egy csapásra világos jelentéssel ruházza fel *király*, azazhogy *karály* szavunkat: *karoló*, avagy *karjával átfogó*.

A 4. században szerkesztett *Tabula Peutingeriana* tábláin (pars XIII, segmentum XI, XII.) az urak neve Paralocae Scythae, vagyis esküdt karályok.

Skolotoi (Σκολότοι; IV. 6.) – *esküdött*.

Etymology: Sworn (federation).

Az urak (iyrkai, ourgoi) szövetségének neve, az esküdt név változata.

Targitaos (Ταργιτάος; IV. 7.) – *Hargita*.

Etymology: A contraction, the shortened version of the word group *Harag istenatya*, created by omission of internal sounds; *harag* (ire) and *isten* (divinity) and *atya* (father). According to HERODOTUS and the Scythian tradition, respectively, he was the first (historical) ruler of the Royal Scythians (iyrkai, ourgoi).

HARGITA volt az urak (iyrkai, ourgoi) első – valóban létező, nem mesebeli – királyának neve. HERODOTOS (IV. 7.), illetve a szkíták hagyománya szerint a perzsák európai hadjárata előtt ezer évvel, tehát i. e. 1512. táján uralkodott.

Agathyrsos (Ἀγάθυρσος; IV. 10.) – *Ragadozó*.

Etymology: Predator. He is the legendary eponymous forefather and personifier of the people of Predator, a Scythian deity.

Az esküdtek eredetmondájának görögös – a pontoszi görögök által mesélt – változata szerint (HERODOTOS, IV. 8–10.) Herakles és a szkíta Földanyácska, Avi (Api) legidősebb fia. A görögök szerint a ragadozók (agathyrsoi) megszemélyesítője, névadó ősapja.

Skythes (Σκύθης; IV. 10.) – *Esküdt*.

Etymology: Sworn. He is the legendary eponymous forefather and personifier of the Royal Scythians (iyrkai, ourgoi).

Az esküdtek eredetmondájának görögös – a pontoszi görögök által mesélt – változata szerint (HERODOTOS, IV. 8–10.) Herakles és a szkíta Földanyácska, Avi (Api) legkisebb fia. A görögök szerint az urak (iyrkai, ourgoi) megszemélyesítője, névadó ősapja.

Tyres (Τύρης; IV. 11, 47, 51–52, 82.) – *Túr*.

Etymology: Foam, froth. The Scythian name of the river Dniester.

A Dnyeszter neve az esküdtek korában. *Túr* szavunk egyik jelentése *hab, tajték*.

Hypanis (Ῥπανίς; IV. 18, 47, 52–53, 81.) – *Kupány*.

Etymology: Cup; cup-shape river-bed. The Scythian name of the river Southern Bug.

A Déli-Bug neve az esküdtek korában. A szó e helyt *kupa alakú folyóágy* értelemmel bír.

Kupa szavunkat nyilvánvaló kapcsolat fűzi indoeurópai stb. nyelvek alakban és tartalomban hasonló szavaihoz (CZUCZOR és FOGARASI, 1865).

Gerrhos (Γέρρος; IV. 19, 20, 47, 56.) – *Körös*.

Etymology: Meandering river (with a series of sinuous curves); literally (a river) describing circles. This name (erroneously) refers to the large bend of the river Dnieper above the mouth of Inhulets.

Körös szavunk tulajdonnévként ide-oda kanyargó, köröző, tekergő folyóvizet jelent.

HERODOTOS (IV. 52–56.) elhibázott leírást ad Szkítaföld folyóiról (SULIMIRSKI and TAYLOR 1992). A szkíták birtokainak harmadik folyója a Hypanis (Déli-Bug), mondja HERODOTOS, negyedik a Borysthenes (Dnyeper), ötödik a Pantikapes (Ingul), hatodik a Hypakyris (Ingulec), hetedik a Gerrhos. E név a Dnyepernek az Ingulec torkolata fölötti szakaszára, nagy kanyarulatára hivatkozik. A Körös nevet HERODOTOS e helyt az Ingulectől, illetve a környező tartománytól, a gerrhosok (körösiek) földjétől (IV. 53, 71.) kölcsönözte.

Tanaïs (Τάναϊς; IV. 20–21, 45, 47, 57, 100, 115–116, 120, 122, 124.) – *Dana*.

Etymology: Song, melodious noise (onomatopoeic word). The Scythian name of the river Don, as well as a Scythian goddess, Mother of the Rivers.

A Don neve az esküdtek korában, és egyben az esküdtek egyik istensége, a folyóvizek szülőanyja. Neve hangutánzó szóból – *dana*: dal, ének, dallamos zaj stb. – ered, s alighanem nyelvünk legősibb rétegéhez tartozik.

Dana alakját nyilvánvaló kapcsolat fűzi a hindu szentély egyik lakójához. Danu, az ősi vizek megszemélyesítője – neve iráni nyelvekben folyót jelent –, Vritra, a pokolbéli kígyó szülőanyja. Dana és Danu meggyőződésünk szerint egyazon törzs ágai. Nem különben a kelták hasonló nevű istensége.

Dana nevét, emlékét számos európai folyó megnevezése őrzi, pl. Daugava, Dnyeper, Dnyeszter, Don, Donyec, Duna, Dunajec, Dvina. Az esküdtek illeték Dana avi, avagy mai szóhasználattal Dana ósanyácska névvel is. Erre utal több folyóvíz ókori elnevezése: pl. Danaper (Dnyeper), Danubius, Danuvius (Duna), és ma is használt nevek: Daugava, Donau, Dunav, Dvina.

Dana istenség ott kelt életre, ahol a nevével felruházott folyóvizek többsége kanyarog, vagyis Kelet-Európa földjén. Az esküdtek képzelete teremtette meg őt, az indoeurópai népek szentélyeiben csupán jövevény.

Sauromatai (Σαυρομάται; IV. 21, 57, 102, 110, 116–117, 119–120, 122–123, 128, 136.) – *szuromadai*.

Etymology: (Inhabitant) of Syromedia.

Az urak (iyrkai, ourgoi) – pontosabban egyik különvált csoportjuk, a cirákok (sirakoi) – által a Don mellékére telepített madai, avagy médiái, vagyis (nagyobb részben) iráni eredetű nép. Nevük Mada országának Syromedia országrészére – nagyjából a mai Irán Kermánsáh és Kurdisztán tartománya – hivatkozik.

DIODOROS SIKELIOTES értesülése szerint (II. 43. 6.) a Kis-Ázsiában portyázó szkíták az általuk igába hajtott népekből (és nyilván a szövetségesként megnyertekből is) sokakat magukkal ragadtak, áttelepítettek. Az egyik nagyobb csoport

(assyrioi, leucosyri) Észak-Anatóliában, Paphlagonia és Pontos tartomány közt telepedett le. A másik Mada országból jutott a Don mellékére. Őket nevezték – alighanem a szkíta *szuromadai* kifejezés nyomán – szarmatáknak (sarmatai, sauromatai, syrmetai).

... sok leigázott népet más hazába költöztettek, kettő közülük nagy csoporttá lett. Az egyik asszíriaiakból állott, őket Paphlagonia és a Pontos közötti földre költöztették, a másikat Médiából hurcolták el, és a Tanais (Don) mentén telepítették le, e népre ruházták a sauromatai nevet.

A szuromadaiakat, az i. e. 7–6. század fordulóján, a Dontól keletre telepítették le a kis-ázsiai portyáról visszatérő szkíták. A hűbérurak, nevezetesen a cirákok a Kubány és mellékfolyóinak síkján laktak, és vélhetően a Don torkolatánál és a Manyics mentén honos jászimadaiak (ixibatai) is, legalább részben, szkíták voltak. Az iráni hűbéresek a Don, illetve a Volga mentén laktak, a torkolattól a Nagy-Irgiz, illetőleg a Kis- és Nagy-Uzeny folyó vidékéig, s vélhetően a Medvedica és a Hopjor torkolatának környékét is médek foglalták el.

HERODOTOS (IV. 21, 117.) nevezettek szálláshelyéről, nyelvéről ekképpen nyilatkozik.

Átkelvén a Tanais [Don] folyón, már nem Szkítiában járunk, hanem az első birtokrész a sauromatai [néphez] tartozik, akik a Maiotis tavának öblétől kezdve az északi szél irányában foglalnak el tizenöt nap járásnyira [kb. négyszáz kilométer] kiterjedő földet, mely teljességgel híjával van mind vadon tenyésző, mind gyümölcs-termő fáknek.

És a sauromatai [nép] a szkíták nyelvét bírja, kezdettől fogva azonban hibás kiejtéssel [barbár, idegen módjára] beszél, mivel az amazonok nem tanulták meg tökéletesen.

A médek közül kiszakított, szuromadainak nevezett népesség a kelet-európai pusztán eltöltött mintegy három évszázad során szokásaiban, nyelvében hasonult szkíta hűbéruraihoz, többségük azonban, úgy tűnik, valamilyen mértékben megőrizte anyanyelvét is. Törzseik jobbára iráni nevet viseltek (pl. materoi, saioi, saudaratai, souardenoi, thisamatai), fejedelmeik, amennyire tudjuk, iráni nevet viseltek, pl. SAITAPHARNES.

A szuromadaiak kezdetben (i. e. 6–4. század) a szkíták hűbéresei voltak. Az i. e. 4. század végén fellázadtak hűbéruraik ellen, és az urak, valamint a görögök birtokait dúlták. A Don jobb partján, illetve a Donyec alsó szakaszánál ütöttek tanyát, s onnan indultak hadjáratokra. Királyi törzsük – basilikoi sarmatai, saioi (saioi) – a Don mellékén verte fel sátrait.

DIODOROS SIKELIOTES (II. 43. 7.) ekként számol be, röviden, a történekről.

Sok év múlva e nép megerősödven feldúlta Szkítaország [az urak birtokainak] jó részét, kiirtotta a legyőzötteket egytől egyig, pusztasággá tette az ország nagyobb hányadát.

A cirákok népessége – alighanem fejedelmeik megosztottsága okán – kettészakadt. Az elpártolt főurak s híveik a Dnyeperhez, az urakhoz költöztek. A madaiak alighanem magukhoz ragadták az irányítást, és a cirákok elvesztették vezető szerepüket.

A madaiak támadásai nyomán a Don, illetve a Donyec és a Dnyeper között nyújtózkodó füves puszták lakói az i. e. 3. század elejére a Dnyeperhez szorultak vissza. Az urak vezérlő törzsének népessége a Krím-félszigetre, illetve a Dnyeszer és a Déli-Bug alsó szakaszának környékéhez tömörült, és több erősített települést épített. Kisebb birodalmuk – Mikra Skythia, Scythia Minor, azaz Kis-Szkítia (i. e. kb. 250–i. sz. kb. 200.) – neve utóbb a mai Dobrudzsa területére szállott át, ahol az i. e. 2. században szintén feltűntek. Nyugaton, nagyjából ugyanezen időben, a germánok és a kelták csapatai is behatoltak a szkíták birtokaira, elsősorban a nagyobb folyók, illetve a tengerpart mentén.

A madaiak időről időre rátámadtak a Boszporoszi Királyságra, illetve a görög városokra. Céljuk jobbára a zsákmányszerzés volt. Úgy tűnik azonban, a városi élet viszonylagos kényelme és biztonsága is csábított a őket. Fennállásának utolsó századaiban a királyság lakosságának jelentős hányadát madaiak tették ki. Letelepedésük tényét többek között a sírfeliratokon rögzített iráni nevek is bizonyítják (pl. ZGUSTA 1955). Az első egyértelmű utalás jelenlétükre GATALOS O SARMATES király (i. e. 179.) említése POLYBIOS (i. e. kb. 200–118.) munkájában. A Boszporoszi Királyságnak több szuromadai származású, Róma által pártfogolt uralkodója volt.

A madaik népesség maradványai végül alighanem szétszóródtak a környező népek között, illetve elvesztek a napkeletről érkező jászik (iazyges) tömegében. Az egykori Média lakóinak ivadékaik pedig ma nagyrészt Kurdisztán (Irán, Irak, Szíria és Törökország) lakosai, és kurdoknak nevezik magukat.

Thyssagetai (Θυσσαγῆται; IV. 22, 123.) – *tősesküdt*.

Etymology: *Tős*(gyökerez) (native-born, true-born) and *esküdt* (sworn).

Az urak (iyrkai, ourgoi) ősi szálláshelyén – a Donyec, a Don, a Volga és az Urál folyó vidékének erdős pusztáin – visszamaradt népesség megnevezése. A mellékági (melankhlainoi) névvel illetett csoport is – fő fészük a Don középső szakaszánál volt – őket képviselte. A névadó tősesküdték – szomszédságukban

az uraktól elpártolt, görögösen iyrkai névvel illetett népesség – az Obscsij Szirt, illetőleg a Szamara folyó vidékén laktak. Az i. e. 4–2. századtól a tősesküdtek és mellékágiak neve kikopott a használatból. Alkalmasint szétszóródtak, illetve összekovácsolódtak más népekkel.

A késő bronzkori (i. e. kb. 1900–800.), gerendavázas halomsírokat építő népesség az i. e. 8. század előtt a Déli-Urál vidékét birtokolta. Nagyobb részük az i. e. 11–8. században elköltözött ősi lakóhelyéről, és a kelet-európai pusztára nyugati felét vette birtokba (GIMBUTAS 1961). Görögös nevük ourgoi, az őshazában visszamaradt, tősgyökeres néprészé pedig thyssagetai (és melankhlainoi).

A tősesküdtek uradalma nyugaton az urakéval volt határos, keleten pedig a nyugat-szibériai argippaioi nép és a szkíta izzítók (issedones) birtokaival érintkezett. Amazok a Déli-Urál erdős vidékein, emezek a Középső- és a Déli-Urál keleti oldalának pusztáin laktak. A tősesküdtek földjeitől északra, Kelet-Európa erdős vidékein, a mai Penza környezetében a mordvinok (boudinói) éltek, délen, a Don és a Volga mentén pedig a szuromadaiaiak (sauromatai).

Iyrkai (Ἰύρκαῖ; IV. 22). – *urak*.

Ourgoi (Οὐργοί): STRABON (VII. 3. 17.).

Etymology: Lords, rulers.

Az urak, avagy királyi szkíták elpártolt, az ősi lakóhelyen – a Déli-Urál környezetében – visszamaradt, vagy (inkább) oda visszavándorolt csoportja. A tősesküdtek társaságában, vélhetően az Obscsij Szirt, illetve a Szamara folyó vidékén éltek.

Nevük POMPONIUS MELA (?–45.) munkájában (I. 19. 116.) *turcae*, PLINIUS művében (VI. 7. 19.) *tyrcae* alakban szerepel.

HERODOTOS (IV. 22.) alább idézett beszámolója, úgy véljük, nem pontos. Első mondatának ekként kellene kezdődnie: *Azután, a mordvinokig, észak felé következik...* Az utolsó mondat pedig – *Ezek (nevezetesen a tősesküdtek) fölött (vagyis rajtuk túl) keleti irányban...* – a iyrkák népére hivatkozik.

Azután, a mordvinokon (boudinói) túl, észak felé következik először hét nap járóföldnyi pusztaság. És a pusztaságon túl, némileg inkább a keleti szél felé kanyarodva, a tősesküdtek (thyssagetai) által elfoglalt földre érkezünk; nagy létszámú és sajátos népek. Ezek vadászatból élnek. És velük szomszédosak, ugyanazon vidéken telepedtek le, akiket uraknak (iyrkai) hívnak, akik szintén vadászatból élnek, melyet a következő módon gyakorolnak. A vadász felmászik egy fára, és ott leselkedik a vadra. Fák pedig bőséggel vannak az egész területen. És mindegyiknek kéznél van lova, melyet megtanítottak a hasára feküdni, hogy meglapuljon, és kutyája is.

És amikor megpillantja a fáról a vadat, először kilövi nyilát, majd lovára száll és üldözi, a kutya pedig megragadja [a vadat]. Ezek fölött keleti irányban más szkíták laknak, akik pártot ütöttek a királyi szkíták (basileioi skythai) ellen, és így kerültek e vidékre.

STRABON (VII. 3. 17.) a királyiakat (basileioi: βασιλαιοί), avagy királyi szkítákat és az urakat (ourgoi), úgy tűnik, más-más népnek tartja.

A Dnyeper (Borysthenes) és az Al-Duna (Ister) közötti vidék fölötti tartomány első része az esküdtek (getai) pusztasága. Azután következnek a túri esküdtek (tyregetai), s ezek után a szarmata jászik (iazyges sarmatai); és a királyiaknak (basileioi) nevezettek és az urak (ourgoi), nagyjából sátorlakók, kevesen pedig földművelők. Ezek, mint mondják, az Al-Duna (Ister) mentén is laktak, gyakorta mindkét parton.

A görögök rendszerint szövetségük neve szerint, szkíta, azaz esküdt címmel illették az urakat, s ezt olykor kiegészítették a *királyi* minősítő jelzővel. Az urak kezdetben a kelet-európai pusztá keleti felét birtokolták. Egy csoportjuk az i. e. 8. században hadi vállalkozásba fogott a Kaukázuson túli területeken. Írott források, az i. e. 8. század első felében, először róluk tudósítanak. Az asszírok szövetségeseiként huszonnyolc évig uralkodtak Asszíria madai birtokain (Syromedia).

A kelet-európai népesség jó része – több csoportjuk visszamaradt a korábbi szálláshelyen – az i. e. 8. században az Al-Duna, illetve a Déli-Bug (Kupány: Hypanis) és a Donyec (Körös: Hyrgis), illetőleg a Don (Dana: Tanais) közötti pusztát foglalta el. Egy elpártolt csapatuk (iyrkai) a Szamara folyó környékén telepedett le.

Az asszírok birodalmának összeomlása után, az i. e. 7–6. század fordulóján, a Kis-Ázsiában portyázó csapat egy része – cirákoknak (sirakoi) nevezték magukat – visszatért a kelet-európai pusztára, és a Kubány folyó (Kupány: Hypanis) környékén telepedett le. A magával ragadott szuromadai (sauromatai) népességnek a Dontól keletre jelölt ki lakóhelyet.

Az i. e. 2. században a királyi szkítáknak is nevezett urak előbb a görögök befolyása alá kerültek, majd a Római Birodalom hűbéreseként folytatták életüket. Népességük egy része vélhetően a jászikhoz (iazyges) csatlakozott.

Askhy (ἄσχυ; IV. 23.) – *acsari*.

Etymology: Tart, acrid, bitter.

Egyes török nyelvekben a görögös *askhy* szó megfelelője ma is él; nyelvünkben hasonlóképpen. Jelentése, törökben és magyarban egyaránt, *fanyar, keserű*. GOMBOCZ (1908) a szóban forgó kifejezést török jövevényszónak mondja.

Meggyőződésünk szerint török gyökerűnek minősített szavaink többsége valószínűleg szkíta eredetű. A törökök, mongolok stb. kölcsönözték vagy örökölték a bronzkorban Belső-Ázsiába vándorolt szkíta népességtől.

Délkelet-, illetve Kelet-Európa szkíta népessége már a törökök megjelenése (2–3. század) előtt ismert LIGETI (1986) által török eredetűnek minősített kifejezéseket, pl. *árpa* (Arpoxais, Harpasos), *bor* (Borysthenes, Porata), *bölény* (bolinthos), *búza* (briza), *eke* (aukha), *érdem* (Exampaivos, Argimpasa), *ír* (Erakas), *kar* (Paralatai, Paralocae), *karcha*, vagyis harka, horka (Targitaos), *kökény* (Kogaionos), *öreg* (Orikos, Arikh), *sárga* (Spargapeithes), *sólyom* (Solymoisin), *szél* (Skyl, Skilouros), *szőlő* (zelai), *tenger* (Thagimasadas), *tok* (Antakaioi), *túró* (tyros).

Kocsi szavunk pedig – csupán érdekességgént említjük – hihetőleg kínai eredetű. A kínai *kaocsö* (高車) kifejezés jelentése: *magas szekér*.

Argippaioi (Αργιππαιοί; IV. 23.) – *Érdempálya*.

Etymology: *Érdem* (merit, worthiness) and *pálya* (life history; literally path). (People of) Érdempálya, a Scythian divinity.

A Déli-Urál erdős vidékein élő uráli (nyugat-szibériai) nép megszólítása. Nevezettekre vélhetően a szkíták aggatták egyik istenségük, az érdem, az érdemekben gazdag életút megszemélyesítőjének nevét. S illik is hozzájuk ragadványnevük. HERODOTOS (IV. 23.) szerint békés természetük okán „szentnek” is nevezték őket.

Ezen skytháknak a földjéig az eddig leírt vidék egészen sík és kövér föld; innen azonban kövecses és durva. Ha nagy utat teszünk e durva vidéken át, magas hegyek tövében embereket fogunk találni, a kikről a szóbeszéd azt mondja, hogy gyermekségüktől fogva mindnyájan kopaszok, férfiak és nők egyaránt, úgyszintén piszék és nagy álluk van; saját nyelvükön beszélnek ugyan, de skytha ruhában járnak és gyümölcsfákról nyerik táplálékukat. A fának, mely nekik élelmet ad, pontikon a neve, s olyan nagy lehet, mint a fügefa. Gyümölcse hasonlít a babhoz és magvat rejt magában. Mikor ez megéri, zsákon átszűrjük, s belőle sűrű fekete nedv folyik ki, melynek aschv a neve. Ezt nyalják is, meg tejjel keverve is isszák; sűrű seprőjéből pedig kalácsot készítenek, és ezt is megeszik; mert marhájuk kevés van, a legelők ugyanis ott nem jók. Mindenki egy fa alatt lakik, melyet télen át fehér nemez-ponyvával takar be; nyáron takaró nélkül áll. Ezeket egy ember sem bántja, mert szenteknek tartják. Harczi fegyvereket sem használnak; s azonfölül ők igazítják el szomszédaik közt a perpatvarokat, úgyszintén a gyilkosra, ki hozzájuk menekült, senkisé tesz kezét. Argippaiusoknak hívják őket. (GERÉB JÓZSEF fordítása.)

Hihetőleg mongoloidokról van e helyen szó, és nyilván borotvált fejűekről, nem pedig született kopaszokról. A pontikon nevű fa a zelnicemeggy (*Prunus padus*).

Az argippaiok tőszomszédai voltak az Urál hegység keleti oldalán honos izzítók (issedones), távolabbi szomszédai, az Altaj hegység vidékén élő aranyőrzők (arimaspoi).

Érdempálya népét ókori források különböző, nem egyszer erősen elferdített nevekkkel illetik: *argimpaioi*, *orgempaioi*, *orgiempaioi*; *arempphaei*, *arimphaei*.

Abaris (Ἀβάρης; IV. 36.) – *Avar*.

Etymology: Avar, the Hyperborean (Ἀβάρης Ὑπερβόρειος) was named after Avi, the Scythian Mother Earth.

Avar, az északon túli bizonyára valószínű személy volt. Az i. e. 8., 7. vagy – leginkább ez látszik hihetőnek – a 6. században élt. PINDAROS (i. e. kb. 518–438.) szerint Lydia királyának, KROISOSNAK (i. e. kb. 585–546.) volt kortársa. Alkalmassint a Délkelet-Európában honos balti–szkiták, más szóval a dákosok, avagy trákok (threikes) közül származott. A *Souda-lexikon* apja nevét (ZÖLD: Seuthes) is feljegyezte. E nevet a Keleti-Balkánon élő dákosok több főembere is viselte.

A lexikon több munkát tulajdonít AVARNAK: *Szkíta jóslatok*, *A Hebros folyó házassága*, *Megtisztulások*, *Istenek származásáról folyóbeszédben*, *Apollón látogatásáról Hyperborea lakóinál ütemversben*.

Avar életrajza félig-meddig mesészerű. Hagyomány szerint a Nap megszemélyesítőjének – görögöknek Apollón, az esküdtek hite szerint Gyűjtősúr (Goi-tosyros) – felkentje volt. Mai fogalmaink szerint vallási vezetőnek is nevezhetnénk. A neki tulajdonított cselekedetek némelyike nagyjában-egészében hihető, többségük azonban, habár lehet valószínű alapjuk, mesének tűnik (SCHMITZ *in* SMITH 1870a, 1870b; MORAVCSIK 1936; USTINOVA 2005; SANDIN 2014).

AVART nem ritkán SZÖMÖLCCSEL (Salmoxis) együtt említik. Ő szkíta hitújító, az Erdélyi-medencében élő dákosok vallási vezetője volt; kortársa PYTHAGORASNAK (i. e. kb. 570–495.), AVARNAK és NYAKASNAK (Anakharsis) is.

Anakharsis (Ἀναχάρσις; IV. 46, 76–77.) – *Nyakas*.

Etymology: Obstinate, stubborn.

NAGYÚR (Gnouros) fia, LÉG (Lykos) unokája, SÁRGAPEJ (Spargapeithes) dédunokája. SALGÓ (Saulios) fivére, alkalmasint öccse. Apai nagybátyja INGADOZÓNAK (Idanthyrsos).

Szkíta költő és író; az i. e. 6. században élt. Gyakorta említették a Hét bölcs egyikeként. A szóban forgó bölcselkedők névsora, száma – összesen huszonegy személyről van szó – minden e kérdésről értekező szerzőnél más és más.

NYAKAS i. e. 589. körül a hellének országába látogatott. Athén városában, idegenként, polgárjogot szerzett, elnyerte SOLON (i. e. kb. 638–558.) támogatását, és bölcsellett kezdett foglalkozni. Munkáiból csak egy-egy részlet, mások által idézett töredékek maradtak fenn az utókor számára.

Amikor hazatért Hellászból, a Hylaie nevű szent helyre ment, és ott Kybele istenségnek áldozott. Egy földije azonban meglátta, s jelentette az esetet SALGÓNAK, aki fivérét lenyilazta (HERODOTOS; IV. 76–77.). Hylaie – esküdötteknek (görögösen) Abike, vagyis az Avi (Api) Földanyácskának szentelt hely – a Dnyeper torkolata táján keresendő.

DIOGENES LAERTIOS (I. 8.) – SALGÓ nevének lebetűzése szerzőnként KADUIDAS – meglehetősen részletességgel értekezik NYAKASRÓL, illetve munkásságáról.

A scytha Anacharsis volt Gnuarnak fia és Kaduidasnak, a scythák királyának fivére, de görög anyától származék; azért jártas is vala két nyelvben. Ez 800 verset csinált a scytháknak és görögöknek az élet takarékosagra vonatkozó törvényeiről és a hadi dolgokról. Szabad szólása miatt e közmondásra is nyújtott alkalmat: „ez scytha beszédmód”. Sosicrat azt mondja, hogy ő Athénbe jött a 47-ik olympiusban (592. Kr. e.) Eukrat archon alatt. Hermipp továbbá azt mondja, hogy ő Solon házához érkezvén, megparancsolá az egyik szolgának, jelentené, hogy Anacharsis van itt, látni kívánván őt s ha lehetséges, vendégbarátjává is válni. És a szolga jelentvén ezt, parancsot kapott Solontól megmondani neki, hogy kiki saját hazájában fogadtatik vendégül. Erre bemenvén Anacharsis mondá, hogy ő [azaz Solon] hazájában van, kötelvénye tehát vendégeket fogadni. Amaz pedig csudálván ezen ügyességet, befogadta őt s legnagyobb barátjává tette. Idő multával visszajövéen Scythaországba s eltörülni szándékozván hazájának törvényes intézményeit, mivel nagyon utánzá a görögöket, fivére által a vadászon nyíllal találtatván, meghal, mondván, hogy Hellasban tudomány által épségben maradt, hazájában pedig irigység által elveszett. Némelyek azonban mondják, hogy görög szertartások végbevitele közben öletett meg. Nekünk ilyen epigrammánk van reá:

*Sok baj után eljött Anacharsis Scytha honába,
És görög életmód volt, mit a népnek ajánl.
Még el nem hangzott szájában egészen a szózat,
Szárnyas nyíl sebesen mennybe ragadta ezért.*

Ez azt mondá, hogy a szőlőtőke három fürtöt hoz, melyek elseje a két, másika a mámor, harmadika a bu. Csudálkozék, miképen van az, hogy a görögöknél a művészek versenyeznek s a nem művészek ítélnék felőlök. Kérdeztetvén pedig, miképen nem válhatnék valaki borkedvelővé, mondá: ha szemei előtt tartaná a részeket utálatosságait. Azt is mondá csudálatosnak, hogy a hellenek törvényt hozván a sértegetők ellen, a vívókat, azért hogy egymást ütök, tiszteletben tartják. – Megtudván, hogy a hajó négy hüvelyknyi vastag, mondá, hogy ennyire vannak távol a hajózók a haláltól. – Az olajról állítá, hogy örültségnek a szere, mivel a vele megkent vívók dühöngnek egymás ellen. – Hogyan van, mondá, hogy a kik a hazugságot tiltják, a csapszékben nyilvánosan hazudnak? Azon is csudálkozék, hogy a görögök a lakoma kezdetén kis poharakból isznak, jól lakván pedig nagyokból. – Arczképein ezen fölírat van: uralkodjál nyelveden, gyomrodon és szemérem tagjaidon. – Kérdeztetvén, vannak-e Scythiaországban fuvolyák, azt felelé: hiszen szőlőtőkék sincsenek. – Kérdeztetvén, valjon mely hajók a legbiztosabbak, azt felelé: melyek szárazra értek. Azt is nagyon csudálatosnak mondá, a mit a görögöknél látott, hogy a füstöt a hegyeken hagyják, a fát pedig a városba hordják. – Kérdeztetvén, valjon kik számosabbak, az élők-e vagy a holtak, mondá: hát a hajózókat hová teszed? – Gyaláztatván egy attikai embertől, hogy scythia; válaszolt: az én szégyenem a haza, de te hazádnak szégyene vagy. – Kérdeztetvén, valjon micsoda jó is rossz is az emberekben, azt mondá, hogy a nyelv. – Azt is állítá, hogy jobb egy sokat értő barátot birni, mint sok semmire valót. – Továbbá azt mondá, hogy a piac meghatározott hely egymás megcsalására és nyereszkesedésére. – Gyaláztatván ivás közben valamely ifjútól, mondá: ifjú, ha fiatal létedre el nem bírod a bort, megöregedvén el fogod birni a vizet. – Az élet használatára feltalálta a horgonyt és a korongot, mint némelyek mondják. – S ezt a levelet írta:

Anacharsis Crösusnak.

Lydok királya! Én megérkeztem a hellenek földére, hogy megtanuljam erkölcsüket és intézményeiket. Aranyra nem szorulok, hanem megelégszem, ha mint jelesebb férfit térek vissza a scythákhoz. Eljövök azonban Sardisba, nagyon becsülvén, ha megnyerem kedvedet. (TÉLFY JÁNOS fordítása.)

Hypakyris (Υπάκυρις; IV. 47, 55–56.) – *Kupakörös.*

Etymology: *Kupa* (cup; cup-shape river-bed) and *körös* (meandering river). The Scythian name of the river Inhulets.

Az Ingulec neve az esküdtek korában.

Porata (Πόρατα; IV. 48.) – *Boratya*.

Etymology: *Bor* (wine) and *atya* (father). The Scythian god of wine, also known as Boristen. The Scythian name of the river Prut.

A Prut neve az esküdtek korában. Egyúttal a bor istenségének egyik neve is. HERODOTOS szerint (IV. 48.) a görögök a folyót Pyretos (Πυρετός) névvel illették.

Agathyrsoi (Ἀγαθύρσοι; IV. 49, 78, 100, 102, 104, 119, 125.) – *ragadozó*.

Etymology: (People of) Predator, a Scythian divinity.

Esküdtött nép elnevezése. Egyúttal, feltételezzük, az esküdtek seregnyi istensége közül egyiknek megszólítása.

Az i. e. 8. században az urak (iyrkai, ourgoi) – nagyobb részük – elköltöztek ősi lakóhelyükről, a Donyec, a Don, a Volga és az Urál folyó vidékének pusztáiról. Megszállták a Kubány folyó környezetét – egy csoportjuk betört a Kaukázuson túli területekre –, valamint a kelet-európai puszta nyugati felét, nagyjából a Don, illetve a Donyec és a Dnyeszter között.

A puszta korábbi lakói – a régészek által elő-szkítának, helytelenül kimmernek nevezett népesség (i. e. 9–7. század) – elhagyták az urak által elfoglalt lakóhelyüket, és nyugat felé vonultak. Ragadozó népe alighanem e szkíta nemzetségekből kovácsolódott össze.

Az i. e. 8–7. században a ragadozók megszállták a Dnyeszter, a Prut és a Szeret vidékét, valamint Délkelet-Európa erdős pusztákkal borított tartományait. Nagyobb csoportjaik a Havasalföldön és a Keleti-Balkánon, valamint a Dnyeszter (Tyres) mellékén, az Erdélyi-medencében (Kogaionos), a Kisalföld északi és az Alföld keleti felében telepedtek meg. Kisebb csapataik továbbmentek nyugat felé. Régészeti hagyatékuk Közép- és Nyugat-Európából ismert. A Keleti-Balkánon letelepedett népesség az Appennini-félsziget déli felében is hagyott nyomot (SULIMIRSKI, 1985).

A Keleti-Balkánt (a mediterrán tengerpart kivételével), a Dnyeszter, a Prut és a Szeret vidékét, az Erdélyi-medencét, valamint a Tiszántúl területét a késői bronzkor óta balti népesség lakta. A szkíták őket leigázták, velük összeötvöződtek. Ennek kapcsán nevüket megváltoztatták (i. e. 6–4. század), és dákosok (dakoi, threikes) néven tűntek fel. Alföldünkön az urnamezős és a Kyjatice népesség rovására terjeszkedtek. Egy időre befolyásuk alá vonták a Kárpátok északi előterében élő lausitzi népességet (SULIMIRSKI 1985).

Az i. e. 5. század végén kelta csoportok vándoroltak kelet felé a Duna mentén, és elérték a Kisalföld vidékét, leigázták az ott élő szkíta stb. népességet. A kelták az i. e. 4. században megszállták az Alföldet, majd az i. e. 3. században a

Kárpát-medence jó részét birtokba vették. Az Alföld szkíta lakossága, jelek szerint, hosszú ideig jószerével zavartalanul élt, követte szokásait stb. a kelta uralom idején is (MARÁZ 1982).

A Kelet-Európa nyugati peremén, a Havasalföldön, az Erdélyi-medencében, illetve a Tiszántúlon letelepedett szkíták, kisebbségben, pár száz év alatt összekovácsolódtak az általuk uralt népekkel. A ragadozó nevet az i. e. 4. században már nem használták. E vegyes, nagyobb részben balti és szkíta eredetű népségek sorsa azután különbözőképpen alakult.

A kelet-európai túri esküdtek (tyregetai) egy része vélhetően az i. e. 2. században Közép-Ázsiából kivándorló jászikhoz (iazyges) csatlakozott.

Az Al-Duna jobb partján élő népséget időszámításunk kezdete táján bekebelezte a Római Birodalom. Moesia országrészt AUGUSTUS császár (i. e. 27–i. sz. 14.) uralkodásának utolsó éveiben szervezték római tartománnyá, Trákia pedig valamivel később jutott hasonló sorsra. Az Al-Duna bal partján élő népség jó része feltehetően a jászikhoz csatlakozott.

Az Erdélyben élő népség – a római hódítás, országának összeomlása (i. sz. 106.) nyomán – szétszóródott. Többségük valószínűleg a környező népeknél lett menedékre.

Alföldünk balti, kelta, szkíta stb. származású lakóit – az i. sz. 1. század elején a Duna és a Tisza között élőket, az i. sz. 2. század elején a Tiszántúlon lakókat is – uralma alá vonta a jászik népe.

Az Erdélyi-medencében és szűkebb környezetében élő balti–szkíta népséget a történetírók rendszeren dáko(so)knak (dakoi), a Dnyeszter mellékén lakókat túri esküdteknek (tyregetai) nevezték. Az Al-Duna lapályának lakóit jobbára esküdteknek (getai), a Balkán-hegységtől délre honos népséget pedig dákosoknak, avagy trákoknak (threikes, thrakes stb.) címezték. A Keleti-Balkán lakóinak neve a perzsa királyok sziklafeliratain vízen túli szakák (saka paradraya), uralmaiké pedig Esküdtország (Skudra) (LECOQ 1997; SCHMITT 2009). A dákosok neve, ahogyan az uraké is, a népvándorlások korában (i. sz. 4–6. század) kopott ki a használatból, illetőleg tűnt el forrásainkból.

A kimmerek Kis-Ázsia történelmében játszottak szerepet az i. e. 8–7. században. Samaria eleste (i. e. 722.) után a győztes asszírok nagyszámú izraelita foglyot hurcoltak el, és telepítettek le, elsősorban Asszíria és Urartu határvidékén, főleg Mannai Királyság területén. E vidékről jelzik elsőként (i. e. 714.) a kimme-

rek (bibliai gomer) mozgolódását. A szóban forgó környék volt egyszersmind a Kis-Ázsiában portyázó szkíták egyik fészke. A róluk szóló első hírek nagyjából egybeesnek a kimmerek fellépésével.

A korai asszír feljegyzések *Bit Hu-um-ri-a* (Omri Háza) néven hivatkoznak a kitelepített izraelita törzsekre. OMRI (i. e. 880–874.) Izrael királya, Samaria város megalapítója volt. Az akkád iratok a szóban forgó népet jobbra *gamir*, *gamirra*, *gimirri* stb. névvel illetik.

Az i. e. 7. század végén vagy az i. e. 6. század elején Lydia királya, Π. ALYATTES (i. e. 619–560.) legyőzte a kimmereket, és ez időtől fogva nincsen többé hír róluk. Kisebb csoportjuk talán a Krím-félszigetre is eljutott. Meglehet, a rájuk utaló helyneveket, pl. Bosporos Kimmerios, jelenlétük nyomán alkották meg a helybeli görögök. Valószínűleg e helynevek, illetve a hozzájuk társított mesék nyomán kaptak szerepet a kimmerek a kelet-európai pusztá történelmi eseményeiben (HERODOTOS, IV. 11–13.).

Exampaioi (Ἐξαμπαῖος; IV. 52, 81.) – *Érdempálya*.

Etymology: *Érdem* (merit, worthiness) and *pálya* (life history; literally path). One of the Scythian divinities, the personificator of the meritorious life history.

Érdempálya istenségnek szentelt hely a Déli-Bug mentén, a füves- és az erdős pusztá határánál, valószínűleg a mai Pervomajszk és Szavran környékén. Az *Exampaioi* kifejezés tartalma HERODOTOS (IV. 52.) szerint: Ἱπαι ὁδοί (Szent utak).

Érdempályát ókori források – közöttük egy görög betűs felirat, Ἱγδαμπαίης : Ἐρμη (Яйленко 1980) – különböző, legtöbbször erősen elferdített nevekkkel illetik: *Argimpasa*, *Arippasa*, *Artimpasa*, *Artimpasan*, *Igdampaies*.

Antakaioi (ἀντακαῖοι; IV. 53.) – *anyatok*.

Etymology: *Anyá* (mother) and *tok* (ganoid fish); great sturgeon.

Nagy termetű (anyányi nagyságú) tokféle hal, alighanem a viza (*Huso huso*) szkíta neve.

Hyrgis (Ἵργις; IV. 57.) – *Körös*.

Syrgis (Σύργις): HERODOTOS (IV. 124.)

Etymology: Meandering river. The Scythian name of the river Donets.

A Donyec neve az esküdtek korában.

Tabiti (Ταβίτι; IV. 59.) – *Tapiti*.

Etymology: Diminutive of *Tapi* (fire, heat). The Scythian goddess of fire. Her Greek counterpart is Hestia.

A szkíta tűzistenség (hihetőleg Tapi) kicsinyítve becézett neve. Gyöke – az égést, gyúlást, hevülést, tüzet jelentő *tap* – valószínűleg egyik legrégebbi szavunk, mely nyelvünkben ma már csak származékaiban létezik, pl. *tapló* (gyúló), *Tapolca*. Ikerpárja viszont régimódi *gyaponik* (gerjed, gyúlik, hevül, lobban stb.) igénkben, valamint *gyapjú*, *gyapot*, *gyopár* főnevünkben rejtőzik. Lásd a *gyap*, *gyaponik*, illetve a *tapló*, *Tapolcza* szócikket CZUCZOR és FOGARASI (1864, 1874) művében. A kérdéssel kapcsolatban RAPAICS (1932) dolgozatát érdemes még elolvasni.

Tapiti neve ma ismerősebben hangzana Gyújtócska, Tüzecske, Tüzanyácska alakban.

Papaios (Παπαῖος; IV. 59.) – *Babai*.

Etymology: Diminutive of *Baba* (old father). Primordial deity, supernatural being, king of the gods. According to the Scythians, he is the Lord of the Sky, spouse of Avi, the Scythian Mother Earth. His Greek counterpart is Zeus.

Babácska, mai szóhasználatnál Ópapácska, Ósapácska. Az esküdtek eget megszemélyesítő istensége, égi atyja.

Api (Ἀπί; IV. 59.) – *Avi*.

Etymology: Diminutive of the word *ó* (ancient, old); grandma, granny. She is the Scythian Mother Earth, personificator of the Earth, daughter of Boristen, spouse of Babai, and mother of Hargita. Her Greek counterpart is Gaia.

Mai szóhasználatnál Ómamácska, Ősanyácska. Kötetlen beszédben lehetne Ómami. Az esküdtek Földet megszemélyesítő istensége, Földanya. Neve *ó* szavunk kicsinyítve becézett alakja.

A szkíta *avi* főnév – eltérő lebetűzéssel, de hasonló tartalommal – latin nyelvünkben is megtalálható, pl. *avoa* (galíciai), *àvia* (katalán), *avia* (latin), *avó* (portugál), *abuela* (spanyol). Délnyugat-Európában e kifejezést bizonyára az oda települt jászok (iazzyges) honosították meg. A különböző népek hallásához igazított szó jelentése *nagymama*. A szkíta szótő (*ó*) a magyarban is megvan. Ma már inkább csak jelzőként kapcsoljuk valamelyik ősszülnök nevéhez, pl. *ómama*. Kicsinyítve becézett alakját (*avi*) sajnálatos módon elfeledtük.

A szkíták Földanyácskáját, illetve a görögök Ekhidna nevű kígyószerű szörnyetegét csupán felületes hasonlóság kapcsolja egymáshoz.

Goitosyros (Γοιτόσυρος; IV. 59.) – *Gyújtósúr*.

Etymology: *Gyújtós* (inflammatory) and *úr* (lord, ruler). Scythian deity, the personificator of the Sun. His Greek counterpart is Apollo.

A szkíták egyik istensége, a Nap megszemélyesítője.

Argimpasa (Ἀργίμπασα; IV. 59.) – *Érdempálya*.

Etymology: *Érdem* (merit, worthiness) and *pálya* (life history; literally path). Scythian deity, the personificator of the meritorious life history. His Greek counterpart is Aphrodite Urania.

A szkíták egyik istensége, az érdemekben gazdag életút megszemélyesítője.

Thagimasadas (Θαγίμασάδας; IV. 59.) – *Tengermása*.

Temarunda: PLINIUS (VI. 7. 20.).

Etymology: *Tenger* (sea) and *mása* (grandmother). Scythian deity, the personificator of the sea. Her Greek counterpart is Poseidon.

A szkíták egyik istensége; a tenger, minden vizek öreganyja.

Mása szavunk jelentése CZUCZOR és FOGARASI (1867) szerint: „MÁSA, MÁSI, némely tájakon, nevezetesen Mátyusföldén am. öreg v. nagy anya, vagy miként ugyanott szintén mondani szokták: másik anya. Kicsinyezve: másika. A széke-lyeknél más öszverántással: mányó v. mányi. Lőrincz K. szerint a kapnyikbányai szójárásban rövid a-val masa am. bába.”

PLINIUS (VI. 7. 20.) szerint: A Tanaist a szkíták Silisnek hívják, a Maeotist Temarundának, s ez tenger anyja jelentésű. A Tanais e helyen a Don, a Silis név azonban a Szir-darja alsó szakaszára hivatkozik. A Maeotis az Azovi-tenger.

Tanaïm ipsum Scythae Silim vocant, Maeotim Temarundam, quo significant matrem maris.

Kannabis (κάνναβις; IV. 74–75.) – *kanavász*.

Etymology: Canvas.

A kender nevét többen, helytelenül, szkíta eredetűnek mondják. A növény s nevének őshazája Dél-Ázsia. E kifejezést a szkíták is kölcsönözték – a *kanavász* szónak nincsen bokra nyelvünkben –, ellenben közvetítésükkel jutott Európába. A sumerek nyelvén a kender neve *kunibu*, az újasszírban *qunabu*, a perzsában *kanab* és így tovább.

Külön kell választanunk a nyers, fehérítetlen, ritka szövésű, durvább kender-vászon nevét (kanavász), s a növényét (kender). Ezek valószínűleg külön utakat jártak be, mielőtt nyelvünkben meghonosodtak. A növény tudományos elnevezése (*Cannabis sativa*) előbbi szavunkat tükrözi.

Skyles (Σκύλης; IV. 76, 78–80.) – *Szél*.

Etymology: Wind. Skyles was named after a Scythian deity, the personificator of the wind. The meaning of the string of letters “KELEOEARGOTANPARIANE” (see below) is “Queen Helene of the Argotas dynasty”.

Az urak (iyrkai, ourgoi) egyik fejedelme (i. e. kb. 460–446.), Nikonion, görög gyarmatváros hűbérura és pártfogója. ARANYEJ (Ariapeithes) fia és trónutódja. OLTALMAZÓ (Oktamasades) és ÖREG (Orikos) féltestvére. Követte őt királyi székén OLTALMAZÓ.

A Dnyeszter keleti partján, a torkolatnál, Rokszolani falucska mellett általa kibocsátott pénzürmeket találtak. A rézből öntött érmék előlapján nevének első betűit (ΣΚ), hátlapján kuvik ábrázolását láthatjuk. Másik fajta érméjének előlapján képmása és neve (ΣΚΥΛ), hátlapján Β[ΑΣΙΛΕΙ]ΩΣ ΣΚΥΛ ΑΛΚΙΜ (Erős Skyl király) felirat és kuvik ábrázolása szerepel (Рябчиков 2000). SZÉL neve és a görög alkim[os] kifejezés utóbbi érmén nélküli a névszó görögben kötelező jelölését.

HERODOTOS szerint (IV. 78–80.) SZÉL a görög életmód felé hajlott; alkalmanként görög öltözetet viselt, görög istenségeknek áldozott stb. Borysthenes városában (a Déli-Bug torkolatánál) palotát építtetett, és görög feleséget vett maga mellé. Az esküdtek azonban ellenszenvvel viseltettek idegenek szokásaival, különösen pedig az idegen istenségekkel szemben. SZÉLT leleplezték; az esküdtek jelesei fellázadtak ellene, s féltestvérét, a beszédes nevű OLTALMAZÓT (Oktamasades) választották vezetőjüknek. SZÉL elmenekült, fivére azonban haddal ment az őt befogadó Trákia ellen. Összeütközésre nem került sor, SITALKES király (i. e. 431–424.) kiadta SZÉLT, akit nyomban kivégeztek.

SZÉL király aranygyűrűjét 1932 táján megtalálták Dobrudzsában, Istria közelében. A gyűrű fején görög felirat – Skyleo (ΣΚΥΛΕΩ), azaz SZÉLÉ, SZÉL tulajdona – látható, és trónon ülő koronás női alak: egyik kezében tükröt tart, a másikban állatszobrocskában végződő jogart. A gyűrű abroncsát úgyszintén görög betűs felirat ékesíti: keleoeargotanpariane (ΚΕΛΕΟΕΑΡΓΟΤΑΝΠΑΡΙΑΝΕ) (VINOGRADOV 1981). A szöveget, többek szerint, göröggént kell magyarázni (κελεόε Ἀργόταν παρ ἔναι). Azaz, értelmezéstől függően, *parancsolja, Argotas közelében legyek*, illetve *parancsolja, Argotas közel legyen*. A rendelkezés alanya vita tárgya. Talán a gyűrűn ábrázolt, istenségnek vélt személynek szól az utasítás, talán a gyűrű viselőjének. Mindenesetre utóbbit tartják valószínűbbnek. Az ARGOTAS névvel illetett személy eszerint a gyűrű adományozója, üzenetének, avagy intelmének közvetítője pedig az istenségnek vélt alak, illetve a gyűrű (DUBOIS 1996).

A megfejtés alaki szempontból kifogástalannak mondható, tartalom tekintetében azonban kétségeket ébreszt. Vizsgáljuk meg, bírhat-e a felirat jelentéssel az esküdtek nyelvén is, és ha igen, mondandója közelebb áll-e a hétköznapihoz. Nem kell semmivel sem jobban hajlítgatnunk a szöveget, mint cselekedték a korábbi próbátévk. A felirat ekképpen olvasható: HELÉNÉ Argotan karályné.

Értelme szerint: az ARGOTAS-házból való HELÉNÉ királyné. A gyűrű fejen ábrázolt koronás női alak eszerint maga a királyasszony. Az ARGOTAS címnek pedig talán köze van a milétoszi görög telepesek Argadeis nevű törzséhez.

Királyné szavunk lebetűzése e helyt pariane, vagyis *karályné*. *Királyok* szavunkat az esküdtek eredetmondája kapcsán paralatai, vagyis *karályok* alakban, tehát szintúgy mély hangrendűként jegyezték fel. Tekinethetnénk mindezt véletlennek, számunkra azonban inkább bizonyosság. A *kar* szótő egy csapásra határozott értelemmel ruházza fel *király*, azazhogy *karály* szavunkat: *karoló*, avagy *karjával* átfogó. S általa *karvaly* (karoly, karuly) szavunk is tartalmat nyer. Nyelvünkben az ő, úgy tetszik, fényesebb lehet az újnál (ÁDÁM 2016b).

Saulios (Σαύλιος; IV. 76.) – *Salgó*.

Etymology: Coruscating, shining (person).

Az urak (iyrkai, ourgoi) egyik királya. NAGYÚR (Gnouros) fia és trónutódja, LÉG (Lykos) unokája, SÁRGAPEJ (Spargapeithes) dédunokája. INGADOZÓ (Idanthysos) apja. NYAKAS (Anakharsis) fivére, alkalmasint bátyja. Követte őt királyi székén fia, INGADOZÓ.

Sajgó, *salgó* szavunk jelentése *csillogó*, *fénylő*.

Ariapeithes (Αριαπιείθης; IV. 76, 78.) – *Aranypej*.

Etymology: *Arany* (gold) and *pej* (bay); an equine coat color.

Az urak (iyrkai, ourgoi) egyik fejedelme, aki i. e. kb. 480–460. között uralkodott. Három feleségéről tudunk, de csupán egyikük nevét ismerjük. Ezekből egy fia született. Isztriai, vélhetően görög származású asszonyától SZÉL (Skyles), aki követte apját a királyi széken. I. TERES (i. e. 460–445.), trák király leányától OLTALMAZÓ (Oktamasades), OPÁL (Opoie) nevű, esküdt származású feleségétől pedig ÖREG (Orikos). HERODOTOS tudósítása szerint (IV. 78.) ARANYPEJ cselvetés áldozata lett: SÁRGAPEJ (Spargapeithes), a ragadozók (agathyrsoi) fejedelme ölte meg.

Idanthysos (Ιδάνθυρσος; IV. 76, 120, 126–127.) – *Ingadozó*.

Etymology: Hesitator, vacillator, waverer.

Az urak (iyrkai, ourgoi) egyik fejedelme, aki i. e. kb. 515–496. között uralkodott. SALGÓ (Saulios) fia és trónutódja, NAGYÚR (Gnouros) unokája, LÉG (Lykos) dédunokája, SÁRGAPEJ (Spargapeithes) ükunokája. Unokaöccse,apai ágon, NYAKASNAK (Anakharsis).

INGADOZÓ szervezte és vezette a perzsák elleni hadjáratot az i. e. 512. évben. Neve HERODOTOS különböző kézírataiban *Indathysos* alakban is szerepel.

Gnouros (Γνούρος; IV. 76.) – *Nagyúr*.

Etymology: Overlord, ruler.

Az urak (iyrkai, ourgoi) egyik királya. LÉG (Lykos) fia és trónutódja, SÁRGAPEJ (Spargapeithes) unokája. SALGÓ (Saulios) és NYAKAS (Anakharsis) apja. INGADOZÓ (Idanthysos) nagyapja. Követte őt királyi székén fia, SALGÓ.

A nagyúr megszólítás az esküdtek körében bizonyára a nép királyát, a nemzetségek összességének vezetőjét illette.

Lykos (Λύκος; IV. 76.) – *Lég*.

Etymology: Air. Lég was one of the Scythian deities, the personificator of the air. Lykos was named after this divinity.

Az urak (iyrkai, ourgoi) egyik királya. SÁRGAPEJ (Spargapeithes) fia és trónutódja. NAGYÚR (Gnouros) apja, SALGÓ (Saulios) és NYAKAS (Anakharsis) nagyapja, INGADOZÓ (Idanthysos) dédapja. Követte őt királyi székén fia, NAGYÚR.

LÉG neve, úgy gondoljuk, az esküdtek egyik istenségére, a légre, levegőre vonatkozik.

Spargapeithes (Σπαργαπίθης; IV. 76.) – *Sárgapej*.

Etymology: *Sárga* (yellow) and *pej* (bay); an equine coat color.

Az urak (iyrkai, ourgoi) egyik fejedelme, aki feltehetően az i. e. 7. században élt. LÉG (Lykos) apja, NAGYÚR (Gnouros) nagyapja, SALGÓ (Saulios) és NYAKAS (Anakharsis) dédapja, INGADOZÓ (Idanthysos) ükapja. Követte őt királyi székén fia, LÉG.

Spargapeithes (Σπαργαπίθης; IV. 78.) – *Sárgapej*.

Etymology: *Sárga* (yellow) and *pej* (bay); an equine coat color.

A ragadozók (agathyrsoi) egyetlen név szerint ismert fejedelme, aki az i. e. 5. század közepe táján uralkodott.

Opoie (Οποίη; IV. 78.) – *Opál*.

Etymology: Opal.

ARANYPEJ (Ariapeithes) nagyúr esküdt származású felesége. ÖREG (Orikos) szülőanyja.

Opál szavunk – jelentése: a kovafélék csoportjába tartozó drágakő – eredeti alakja *opály* lehetett, miképpen a *salgó* kifejezés is *salygó* volt hajdanában (CZU-CZOR és FOGARASI 1870: sajgó (2) és salyog szócikk). A görögös Saulios és Opoie szóalak *i* hangja is ezt valószínűsíti.

Orikos (Ὀρίκος; IV. 78.) – *Öreg*.

Etymology: Great; literally old.

Az i. e. 5. században Olbiopolis, avagy Olbia Pontike, görög gyarmatváros hűbérura és pártfogója volt. ARANYPEJ (Ariapeithes) és OPÁL (Opoie) fia. SZÉL (Skyles) és OLTALMAZÓ (Oktamasades) féltestvére.

Neve, ARIKH alakban, delfint formázó pénzérmén is szerepel.

Oktamasades (Οκταμασάδης; IV. 80.) – *Oltalmazó*.

Etymology: Guardian, protector.

Az urak (iyrkai, ourgoi) egyik fejedelme (i. e. kb. 446–?). ARANYPEJ (Ariapeithes) fia. SZÉL (Skyles) és ÖREG (Orikos) féltestvére, előbbi trónutódja.

Teres (Τήρης; IV. 80.) – *Dér* vagy inkább *Deres*.

Etymology: White frost, or rather Grey-haired or else Dun, an equine coat color.

Az Odrysi Királyság első uralkodója (i. e. 460–445.). Neve utalhat istenségre (Dér), deres fejére, azaz hajlott korára, leginkább azonban lószínűre.

Ariantas (Ἀριάντας; IV. 81.) – *Arany*.

Etymology: Gold.

A Déli-Bug vidékén élő szkíták fejedelme. Alattvalóinak száma szerint nyíl-hegyekből bronzedényt, üstöt öntetett. HERODOTOS (IV. 81.) szerint az edény falának vastagsága hat ujjnyi (kb. 11 cm) volt, és könnyen elfért benne hatszáz amforányi (kb. 11800 l) folyadék. A megadott értékek vélhetően eltúlzottak (WEST 2000).

Getai (Γέται; IV. 93, 96, 118; V. 3–4.) – *Esküdt*.

Etymology: Sworn (people).

Az ókor tudósítói rendszerint a dákosok (dakoi, threikes) egyik csoportját, az Al-Duna lapályának balti–szkíta lakóit nevezik esküdteknek.

Salmoxis (Σάλμοξις; IV. 94–96.) – *Szömölcs*.

Zamolxis (Ζάμολξις): STRABON (VII. 3. 5, 11.).

Etymology: Verruca.

Királyi tanácsadó és afféle hitújító, vallási vezető, akit utóbb a dákosok (dakoi) istenséggént tiszteltek. Kortársa volt PYTHAGORASNAK, AVARNAK (Abaris) és NYAKASNAK (Anakharsis).

HERODOTOS (IV. 95–96.) nemigen ad hitelt a SZÖMÖLCSRŐL szájhagyomány útján terjedő híreknek.

A mint én a hellespontosi és pontosi görögöktől hallottam, ez a Salmoxis rab-szolga ember volt Samosban, még pedig Pythagorasnak, Mnesarchos fiának a szolgálója; itt azután felszabadult, nagy vagyont szerzett, melylyel hazájába visszatért. Minthogy pedig a thrákoknak rossz és meglehetősen ostoba életmódjuk volt, ez a Salmoxis, a ki ismerte az ión életszokásokat és a tkrákokénál nagyobb műveltsége vala, minthogy görögökkel érintkezett és a görögök között a legkiválóbb bölcselővel, Pythagorassal, – ő tehát épített egy termet, a melyben a legkiválóbb polgárokat fogadta és vendégelte meg, s azt tanította, hogy sem ő, sem vendégei, sem ezeknek összes utódai nem fognak meghalni, hanem olyan helyre fognak jutni, a hol minden jónak birtokában örökké fognak élni. Mialatt azonban az említett dolgokat tette és hirdette, azalatt egy földalatti házát készíttetett; mikor azután a ház egészen elkészült, eltűnt Thrákiából, s földalatti házába szállván le, három évet töltött el benne. Társai nagy hiányát érezték és halottként gyászolták; a negyedik évben azonban ismét megjelent a thrákok közt, s így elhitték, a mit Salmoxis tanított.

Így cselekedett ő szavaik szerint. Én azonban ezen ember történetében, valamint a földalatti házban sem nem hitetlenkedem, sem valami erősen nem hiszek; hanem azt tartom, hogy ez a Salmoxis sokkal előbb született Pythagorásnál. Akár ember volt azonban Salmoxis, akár a getáknak valamely nemzeti istene, vele tovább nem foglalkozom. (GERÉB JÓZSEF fordítása.)

SZÖMÖLCS nevét ókori források többféleképpen rögzítették, pl. Samolxis, Zalmoxes, Zalmoxis, Zamolxes, Zamolxis.

Gebeleizis (Γεβελείζις; IV. 94.) – Kebelező.

Etymology: (Who) clasps somebody to his breast. The Scythian deity of the afterlife, who gathers the mortals to his breast.

A dákosok (dakoi) egyik istenségének megszólítása. Ő vonja kebelére a túlvilágon, híveinek reménysége szerint, a halhatatlanságra vágyó esküdteket. Mintaképe vagy talán megteremtője létező személy, a SZÖMÖLCS (Salmoxis) nevű hitújító és vallási vezető lehetett.

HERODOTOS (IV. 94.) ekként szól a dákosok Kebelezőhöz kapcsolódó szokásairól.

Halhatatlansági tanuk a következő: hitük szerint ők nem halnak meg, hanem az elhunyt elmegy Salmoxis istenhez, a kit némelyikük Gebeleizissel azonosít. Minden öt évben kisorsolnak egyet maguk közül és követül küldik Salmoxishoz, mindannyiszor megizenve általa kérelmüket; elküldése pedig a következőkép történik: néhányan, a kik közülök ki vannak rendelve, három-három lándzsát vesznek a kezükbe, mások pedig a Salmoxishoz küldendő követnek a kezét és lábát megragad-

ván a levegőbe dobják és a lándzsahegyekre vetik. Ha így átszúrva meghal, isteni kegynek tekintik; de ha nem hal meg, magát a követet okolják, a ki állításuk szerint rossz ember; s ha őt vádolják, akkor mást küldenek el, a kinek még életében adják át izeneteiket. Ugyanezek a thrákok a mennydörgés és villámlás alkalmával nyilakat lőnek az ég felé, s fenyegetik az istent; mert hitük szerint a magukén kívül nincs más isten a világon. (GERÉB JÓZSEF fordítása.)

Oiorpata (Οἰόρπατα; IV. 110.) – *ölő madai*.

Ormatai (ὀρμάται): HESYKHIOS (O 1250.).

Etymology: *Ölő* (slayer) and *madai* ((inhabitant) of Media).

HERODOTOS (IV. 110.) és HESYKHIOS (O 1250.) a szuromadai (sauromatai) leányokat, vagyis az amazonokat oiorpata, illetve ormatai névvel illeti. E kifejezés jelentése pedig szkíta nyelven – szerzőink állítása szerint – *férfiölő*. HERODOTOS még magyarázatot is fűz szófejtéséhez.

Az amazonokat most oiorpata névvel illetik a szkíták; ezen név jelentése a görögök nyelvén férfiölő, mert a férfi oior (οἰορ), pata (πατὰ) pedig megölni.

Korábban az *oiorpata* és *ormatai* szót a *sauromatai* kifejezés korcs alakjának véltük. Mindenekelőtt a szóösszetétel *pata*, illetve *matai* eleme adott erre okot, s mert az *oior* és az *or* alakú szóelem sem egyeztethető *férfiút* jelentő kifejezéssel.

HERODOTOS előbbi szövegrésze, talán helyesebben, ekképpen hangzana.

Az amazonokat most oiorpata névvel illetik a szkíták; ezen név jelentése a görögök nyelvén ölő madai, mert az ölő oior, pata pedig madai.

Skopasis (Σκώπασις; IV. 120, 128.) – *Kopasz*.

Etymology: Bald, bald-headed.

A perzsák elleni hadjáratban (i. e. 512.) az urak (iyrkai, ourgoi) egyik seregrészét vezette. Hozzá csatlakoztak a szuromadaiak (sauromatai) hadai.

Lykos (Λύκος; IV. 123.) – *Lég*.

Etymology: Air. The Scythian name of the river Ural, as well as one of the Scythian divinities, the personificator of the air.

Az Urál folyó megnevezése az esküdtek korában. Egyúttal az esküdtek egyik istenségének, a levegő urának neve is.

Oaros (Ὀαρος; IV. 124.) – *Ár*.

Rha (Ῥᾱ): PTOLEMAIOS (V. 9. 12.).

Etymology: Flood. The Scythian name of the river Volga.

A Volga neve az esküdtek korában.

A rebarbara növénynem tudományos neve (*Rheum*) a görög *rheon* (ῥῆον) kifejezésből származik, melyet DIOSKOURIDES (kb. 40–90.) alkalmazott, vélhetően az egyik *Rheum* nembe tartozó növényfajra (FREEMAN 2005). A *rheon* szó pedig a Volga görögösített szkíta nevéből ered (MALLORY and ADAMS 1997).

Sigynnai (Σιγύνναι; v. 9.) – szigony.

Etymology: (People of) spear.

Részletesebb adatok hiányában, illetve az egymásnak többé-kevésbé ellentmondó tudósítások miatt nehéz e nép eredetét biztonsággal megállapítani. Származásuk szerint hihetőleg madaiai, azaz médek, irániak voltak, nevük ellenben szkíta eredetű.

Az Al-Duna vidékén tanyázó sigynnai népet két szerző is említi. HERODOTOS (v. 9.) a dákosok, avagy trákok (threikes) kelet-balkáni birtokaitól északra, a folyón túl jelöli ki lakóhelyüket. Birtokaik fekvésére, kiterjedésére leírása alapján csupán következtethetünk. Nevezettek alighanem a Havasalföldön laktak, és talán Alföldünkön, esetleg még a Dráva–Száva vidékén is jelen voltak. Az adriai ven(e)dek (henetoi) az Appennini-félsziget északkeleti részén éltek.

Ezen országtól [Trákiától] északra fekvő tartományt miféle emberek lakják, senki sem tudja pontosan megmondani. A közvetlenül az Istroson [Al-Dunán] túl elterülő részeket lakatlannak és kiterjedtnek ismerjük. Egyetlen Istroson túl honos népeiségről hallottam csupán. Őket sigynnai névvel illetik, és méd divat szerint öltözködnek. Lovaik, mondják, egész testükön öt ujjnyi [kb. 9,5 cm] hosszúságú bozontos szőrzetet viselnek, kicsik és lapos orrúak, és túl gyengék, hogysem az embert megbírnák, de amikor szekerek elé fogják őket, nagyon fűgék, ezért az ország lakói szekereket hajtanak. E nép [birtokainak] határai, mondják, megközelítik az Adria vidékén élő henetoi [nemzet] földjeit; ők maguk azt mondják, ők méd telepek. Milyen módon jöttek ezen gyarmatosok a médektől, ami engem illet, nem tudom elképzelni, ám minden lehetséges hosszú idők folyamán. Bárhogyan legyen is, Liguria lakói, akik a Massalia [Marseille] fölötti térségben laknak, a házalókat illetik sigynnai névvel, és a ciprusi emberek ugyanezen névvel a gerelyeket.

APOLLONIOS RHODIOS (IV. 319–322.) az Argonauták útjának egyik eseménye, a Duna torkolatánál történtek kapcsán említi őket. Az Argó behajózott a Duna deltájának egyik ágába, s különös megjelenésével megrémítette a környék pásztorait.

Mert soha még azelőtt nem láttak tengerjáró hajót, sem a trákokkal egybeegyült szkíták, sem a sigynoi, sem a graukenioi, sem a sindoi [nép], mely most benépesíti Laurion [a Havasalföld] hatalmas pusztá lapályát.

A sigynoi nevű népesség szállásterülete vélhetően a hőskölteményben említett esemény színhelye: a Havasalföld, a Fekete-tenger partvidéke, közel a Duna torkolatához.

STRABON (XI. 11. 8.) – ellentétben előbbi szerzőkkel – Kaukázus környékének mondja, és a Kaszpi-tenger déli partjánál élő népekkel egybefogva veszi sorra a szóban forgó felekezetet. A lovakat nagyjából akképpen írja le, mint HERODOTOS, ámde új adatokkal is szolgál. Többek között az emberi koponya tudatos formálására utal. E szokás Perzsiából terjedt el i.e. 500. körül. Európába, úgy tartják, a hunok közvetítésével jutott.

A sigynnoi [nép] általában a perzsák szokásait követi. Ám kis lovaik vannak, borzas szőrűek, nem bírnak meg egy lovast. Négyet e lovak közül befognak, és aszszonyok hajtják őket, kiket e mesterségre nevelnek gyermekkoruktól fogva. A legjobb hajtó azzal házasodik, ki neki tetszik. Egyesek, mondják, oly hosszúra nyújtják fejüket, amennyire csak lehetséges, homlokuk álluknál jobban kiáll.

Az Orpheos Argonautika, az Argó útjának – valószínűleg APOLLONIOS RHODIOS munkájának – késői (5–6. századi) feldolgozása megemlékezik a sigymnoi népről is. A Fekete-tenger délkeleti partvidékén honos nemzetek között sorolja fel őket az ismeretlen szerző. Az említettek rendre (napnyugatról kelet felé haladva): ouroi, khidnaioi, kharandaioi, solymoi, assyrioi, philyrai, sapeiroy, byzerai, sigymnoi (750–754.). A byzerai nép ókori görög források szerint az Akampsis (Çoruh) folyó környékén, Kolkhistól nyugatra lakott. A szigonyokat vélhetően a Çıldır-tó környékén kell keresnünk, ahol egyébként a Kis-Ázsiában viszsamaradt szkíták egy része (skythinoi) is lakott (17. oldal).

STEPHANOS BYZANTIOS – KTESIAS jelentésére hivatkozva – jegyzékébe sorolt egy Sigynnios (Σίγυννος) nevezetű egyiptomi várost (565. 3.). Lakosai a sigynnoi (Σίγυννοι) nevet viselték (565. 4.). Ezen adatot a szkíták egyiptomi kalandjához (16. oldal) társíthatjuk.

PRESTON (1822: 233–234.) – TIMONAX (i.e. 1. század) *Peri Skythion* című elhalódott munkájára, illetve az erre hivatkozó ókori szerzőkre utalva – ilyenképpen szól hozzá a szóban forgó fegyver nevét kölcsönző nép elnevezéséhez.

Timonax (miképpen tudós görög magyarázó idézik) azt írja, Szkítiát tárgyaló első könyvében, hogy nevezett országhoz ötven különböző törzs tartozott. A Sigynni és Graucenii ide számláltattak. Nevüket előbbie az általuk használt sajátos lándzsáktól kölcsönözték.

Ókori forrásokban a szkíta szigony görögös neve sibyne, sibynes, sigymnon, sigynes, sigynon alakban fordul elő (LIDDELL and SCOTT 1901).

Sagaris (σαγάρης; VII. 64.) – *szekeerce*.

Etymology: Battle-ax, hatchet.

A harci fejsze, fokos szkíta neve.

Amyrgioi (Ἀμυργίοι; VII. 64.) – *homorogi*.

Etymology: (Inhabitant) of the Ferghana Basin (Homorog in Scythian language). The word *homor* means concavity, natural depression.

A Fergánai-medence (Amyrgion pedion) szkíta lakói voltak. Országuk neve kínai tudósításokban Ta Jüan (大宛). Vélhetően a szakaurak (sakarauoi) egyik felekezetét képviselték. Először i. e. 6. századi eseményekkel kapcsolatban halunk a homorogiakról. Nevük a perzsa királyi feliratokon Saka haumavarga (LECOQ 1997; SCHMITT 2009). Alkalmasint, négy-ötszáz év alatt, összekovácsolódtak a Fergánai-medence iráni stb. eredetű népességével. Későbbi híradásokból (i. e. 2. század) már csak következtetni lehet jelenlétükre.

Zeira (ζεῖρα; VII. 75.) – *szűr*.

Etymology: Long embroidered felt cloak of Scythians.

Bő felsőruha, a lovas lábait is védő hosszú felöltő, mely köpeny gyanánt fedi a testet.

HERODOTOS (VII. 75.) szerint a dákosok, avagy trákok (threikes) harcosai viselték. Az arabiai harcosokkal kapcsolatban is előkerül a szóban forgó öltözék neve (VII. 69.), ők azonban övvel fogták össze hasonló megjelenésű köpönyegüket, s ez nem a szűr sajátja.

A trákok fejükön rókaprémet, testükön ingruhát (khiton) viseltek, e fölé bő, tarka köpönyeget (zeira) kanyarítottak, lábukon szarvasbőr csizmát hordtak; fegyvereik gerely, kerek pajzs és rövid tőr.

XENOPHON (VII. 4. 3–4.) szintén a trákokról szólva említi e ruhadarabot.

Nagy hó borította a vidéket, és olyan hideg volt, hogy az ebédhez hozott víz és bor megfagyott a korszokban. Sok görögnek lefagyott az orra meg a füle. Most már értették, hogy a thrákok miért hordanak rókaprémet a fejükön meg a fülükön, és hogy kabátjuk [zeira] miért nem csak a mellüket borítja, hanem a combjukat is, hogy miért nem rövid lovaglókabátot viselnek, és lovaglás közben miért ér le lábukig a köpeny. (FEIN JUDIT fordítása.)

Xenophon

Nevezett szerző (i. e. kb. 430–354.) munkájából három szkítaként is értelmezhető szót emeltünk ki.

Kandys (κάνδυσ; I. 5. 8.) – *köntös*.

Etymology: Robe.

Felsőruha, hosszú felöltő, ujjas, mely köpeny gyanánt takarja a testet. Rövidebb változata a kankó. A szkíták idejében a köntöst elsősorban előkelők öltözték magukra. Az általuk viselt felöltőnek, ellentétben az irániak körében meghonosodott kabáttal, jobbra bő ujjai voltak. Szárnyait egymásra hajtották, és övvel rögzítették.

A köntös szó gyökerét SCHMITT (1990) iráninak véli. Feltevése ellenében hivatkozhatunk elavult *könt* (bugyolál, burkol, csavar, köt, göngyöl, teker) igénkre (CZUCZOR és FOGARASI 1865). Névszókat – az általuk jelölt dolgokkal, fogalmakkal terjednek – nyelvünk különösebb akadály nélkül átvehet. A magyarba azonban más nyelvekből ige csak akként juthat, ha beillesztő képzőt kap, pl. involvál (involvo). A könt ige, s a belőle képzet köntös főnév, ilyenformán nemigen lehet iráni nyelvek sajátja.

Harpasos (Ἄρπασος; IV. 7. 18.) – *Árpás*.

Etymology: Fertile; literally abundance of barley.

Örményország és Azerbajdzsán (Nahicseván) folyója. Neve manapság Arpa, illetve Arpaçay. Az árpa főnév – hasonló alakban – több nyelv szókészletében is honos. A szóban forgó képzett alak azonban szkíta névadókról (17. oldal) tanúskodik. Árpás jelentése e helyen nyilván: *termékeny*.

Seuthes (Σεύθης; VII. 1. 5; stb.) – *Zöld*.

Etymology: Greens. Thracian chief, and probably a Scythian divinity. Several Thracian leaders were named after this deity.

A dákosok, avagy trákok (threikes) több főemberét – egyebek között Avar (Abaris) apját is –, és alighanem az esküdtek egyik istenségét nevezték így. Zöld alkalmasint a növényzet, a növények országának megszemélyesítője volt.

GIMBUTAS (1963) szerint a litvánok ártalmatlan zöld kígyója, Žaltys boldogságot és jólétet hoz az emberek otthonába, gondoskodik a föld termékenységéről, a család szaporaságáról stb.

Aristoteles

A *hallott csodákról* (Περὶ θαυμασίων ἀκουσμάτων) című könyvet jobbra ismeretlen szerzőnek tulajdonítják. A munka két szkítaként is értelmezhető kifejezést foglal magában.

BARNES (1984) szerint ARISTOTELES (i. e. 384–322.) szerzőségét e művel kapcsolatban komolyan sohasem vitatták.

Bolinthos (βόλινθος; 1.) – *bölény*.

Etymology: Bison, buffalo.

A mű szerzője szerint a bolinthos nevezetű vadállat – hasonlatos egy ökrhöz, ám nagyobb, erősebb és szőrösebb, sörény van a nyakán stb. – a paionoi és a trák maidoi nép országát elválasztó Hesainos hegységben élt. A paionoi nemzet a Vardar folyó környékén, a maidoi pedig a Pirin hegység területén lakott. A szóban forgó hegyek eszerint a Vardar és a Struma völgye között magasodnak. A paionoi nép körében az állat neve monaiapos, mondja a szerző, utóbb azonban e nevet bonasos alakban tette közzé (ARISTOTELES in BEKKER 1831; 9. 45.).

Tarandos (τάρανδος; 30.) – *tarangyos*.

Etymology: Reindeer; literally ragged, tattered, dilapidated.

A gelónoknak nevezett scytháknál van valamely rendkívüli ritkaságu vadállat, mely tarandus-nak (jávorszarvas vagy iramszarvas) neveztetik. Azt mondják, hogy szőrének színét váltóztatja azon hely szerint, a melyen találkozik. S ezért nehezen megfogható; mert a fák és vidékek színét veszi föl. Legcsudálatosabb pedig az, hogy szőrét változtatja; mert a többi állatok a bőrt változtatják, péld. a chamäleon és a habarcz. Nagysága olyan mint az ökré. Pofájának alakja pedig hasonló a szarvaséhoz. (TÉLFY JÁNOS fordítása; zárójelben megjegyzése.)

A gelonok (gelonoi) a kikötőkből, a görög gyarmatvárosokból kiűzött hellének voltak (HERODOTOS, IV. 108–109.). Együtt éltek a mordvinokkal (boudinói) a mai Penza környékén, Gelonos nevű, fából épített városukban.

A *habarc* használatból kikopott szó, helyette ma polipot mondanánk.

A *Magyar nyelv szótára* (CZUCZOR és FOGARASI 1874) megőrizte a *tarangyos* kifejezést. Jelentése: „tisztátalan, rút, mocskos, undok testű vagy viseletű; más-kép: torongyos. Hasonló hozzá: toprongyos”. S hozzátehetjük még: varangyos.

Miért aggattak a szóban forgó jószágra a szkíták ily csúf nevet? Téli bundájukat levető példányai, illik rájuk a toprongyos jelző, nem éppen megnyerő külsejűek. Tarangyos szavunkat az állat tudományos, faji neve (*Rangifer tarandus*) is megörökítette.

Diodoros Sikeliotes

DIODOROS SIKELIOTES (i. e. kb. 90–27.) munkájából mindössze két szkítaként is értelmezhető kifejezést (Kalács, Nap) emeltünk ki. Kicsinyített alakban (Kalácska, Napocska) mindkettőt megtaláljuk HERODOTOS művében.

Palos (Πάλος; II. 43.) – *Kalács*.

Etymology: Something like milk-loaf.

DIODOROS az esküdtek eredetmondáját nyilván más forrásból merítette, mint HERODOTOS. A Föld és az Ég fia itt (II. 43.) nem Hargita, hanem Esküdt, s e névadó atyának csupán két jelesebb fiáról esik szó stb.

Későbbben, regélik a szkíták, föld szülte szűz öltött alakot közöttük, teste övig nőé, azon alul pedig viperáé. Vele az égi atya fiút nemzett, kinek neve Esküdt (Skythes). Ezen fiú jelesebbé lett bármely előtte valónál, és a szkíták népe tőle nyerte nevét. E király utódai közül két testvér kitűnt érdemei által. Az egyik neve Kalács (Palos), a másiké Nap (Napes). Ezek dicső tetteket vittek véghez, és elosztván a királyságot maguk között, népüket Paloi névvel illették egyikük, Napai névvel másikuk után.

Nem egy történetíró vezeti vissza különböző népek elnevezését valamelyik uralkodójuk, esetleg ősök nevére. Többnyire, jelekből következtetve, alap nélkül. PROKOPIOS például OUTIGOUR és KOUTRIGOUR úrnak tulajdonítja a hasonló nevű bolgár csoportok elnevezését (lásd: 76. oldal).

Napes (Νάπης; II. 43.) – *Nap*.

Etymology: Sun.

Strabon

STRABON (i. e. kb. 63–i. sz. 24.) terjedelmes műve tizenhét szkítaként is értelmezhető kifejezés forrása.

Tyros (τυρός; VII. 3. 3, 7, 17; VII. 4. 6.) – *túró*.

Etymology: Curd.

Ókori tudósítók szerint a szkíták tejből, főleg kancatejből készült tápláléka.

STRABON (VI. 3. 7.) a *túró* szóval kapcsolatban AISKHYLOS (i. e. 525/524–456.) elveszett munkájára hivatkozik. Görögjeink, következésképpen, e kifejezést már az i. e. 5. században ismerték.

A görög *bouturon* (βούτυρον) szó értelme *vaj* (LIDDELL és SCOTT 1901). E görög–szkíta szóösszetétel – βοῦς és túró, vagyis tehéntúró – alighanem latin közvetítéssel (butyrum) jutott, pl. butter alakban, egyes indoeurópai nyelvekbe.

Kapnobatai (καπνοβάται; VII. 3. 3–4.) – *gab(o)navető*.

Etymology: *Gabna*, *gabona* (grain) and *vető* (sower).

Az Al-Duna síkján honos dákosok, avagy esküdtek (getai) közé sorolt mysoi nemzetség egyik felekezetének elnevezése. STRABON (VII. 3. 3.) magyarázata szerint vallásuknak megfelelően – e helyt talán PYTHAGORAS tanairól van szó (lásd a Kogaionos szócikket) – tartózkodtak állatok leölésétől. Mézzel, tejjel, túróval táplálkoztak, békés életet éltek, s ezért istenfélőknek és – a görögök hallásához igazítva – füsttaposóknak (kapnobatai) nevezték őket.

Ktistai (κτίσται; VII. 3. 3.) – *tiszta*.

Etymology: Chaste.

A dákosok, avagy trákok (threikes) egyik, szent életet élő csoportja. Részesei STRABON (VII. 3. 3.) szerint távol tartották magukat az asszonynéptől. A görög *ktistai* szó *alkotók, teremtők* jelentéssel bír.

Tiszta szavunk kapcsolatot tart idegen nyelvekben honos, rokon hangzású és tartalmú kifejezésekkel, például az angol *chaste* szóval is.

Kogaionos (Κωγαίονος; VII. 3. 5.) – *Kökényes*.

Etymology: (Land) covered, overgrown with sloe-bush. Kökényes was the Scythian name of the Transylvanian Basin in the antiquity.

Hegy (hegység) és folyó neve. Avagy megszentelt hely, hol a világtól elzárt Szömölcs (Salmoxis) nevezetű hitújító föld alatti hajlékában töltötte napjait. Az említett hegyvonulatot manapság Görgényi-havasok elnevezéssel illetjük. A folyócska neve Görgény vagy inkább Küküllő. Az Erdélyi-medence megnevezése vélhetően Kökényes volt az esküdtek korában, és az ott honos szkíta nemzetség neve – kökényesi (kaukoensioi) – is hasonló.

Tárgyunkról – lásd még a *Salmoxis* szócikket is (47. oldal) – STRABON (VII. 3. 5.), ekként értekezik.

... egy bizonyos ember, a getai népből való, nevezetesen Zamolxis, tanult egyet s mást az égitestekről Pythagorast szolgálván, más dolgokat pedig, vándorútjai során, az egyiptomiaktól. Amikor visszatért hazájába, a főemberek és a nép lelkesen körüludvarolta, mivel képes volt égi jelekből olvasni. Végül az uralkodó maga mellé emelte a kormányzásba mint illetékest az istenek akaratának tolmácsolásában. És bár kezdetben csak a hazájában leginkább tisztelt istenség papja volt, utóbb mégis istenségnek címezték. Birtokba vett egy barlangos helyet, amely mások számára hozzáférhetetlen volt. Itt töltötte napjait, és csak ritkán érintkezett a külvilággal, kivéve az uralkodót és saját kísérőit. A király pedig egyetértésben élt vele, mivel látta, népe több figyelmet fordít rá, mint annak előtte, úgy hívén, kihirdetett rendeletei egyeznek az istenek szándékával. E szokás máig [Strabon idejéig]

fennmaradt, mivel ilyenfajta jellemű emberek mindig akadnak, akik, bár valójában csak a király tanácsadói, istennek szólíttatnak a getai nép körében. A nép pedig szentnek tekintete s nevezte a hegyet [valószínűleg Zamolxis lakhelyét], neve azonban Kogaionos, miként a folyóé, amely ott kanyarog. Így vagy úgy, Pythagoras tanítása, amint Zamolxis hirdette (tartózkodás bármiféle élőlény elfogyasztásától), még érvényesült az időben is, amikor Byrebistas – aki ellen már az istenített Caesar készült katonai vállalkozásra – uralkodott a getai népen, és a szóban forgó hivatal [Zamolxis tisztségét] Dekaineos foglalta el.

Görgény és Küküllő helynevünk eredete hihetőleg a *kökény* szóra vezethető vissza. A történetírók által megörökített Kogaionos (Kökényes) és kaukoensioi (kökényesi) kifejezésben is e szó rejtőzik. Miként kökény szavunkat Küküllővé formálta a múlt idő, akként alkotott belőle Görgényt is.

A Gógán helynév, BENKŐ (1999) értekezik róla, meglehet, ugyancsak e sorba állítható. Hasonló hozzá *gógány* szavunk, ennek jelentése azonban CZUCZOR és FOGARASI (1864), illetve KRIZA (1926) szerint: „vesszőből font s agyaggal megsekkált házi tüzelő kemence a szegényebb osztályuaknál”.

Dromikhaites (Δρομικήτης; VII. 3. 8, 14.) – *Otromba*.

Etymology: Enormous.

A dákosok, avagy esküdtek (getai) egyik uralkodója. Az *otromba* kifejezés nyelvünkben egykoron *szörnyű, iszonyú, fölötte nagy* értelemmel bírt (CZUCZOR és FOGARASI 1867). E jelentését *nagy* szavunk jelzőjeként mindmáig megtartotta. A görög kifejezés két elemből áll: dromos (út, illetve fut) és khaite (sörény).

Danouios (Δανούιος; VII. 3. 13; VII. 5. 2.) – *Dana avi*.

Etymology: *Dana* (the Scythian Mother of Rivers) and *avi* (diminutive of the word *ó* (ancient, old); grandma, granny). The Scythian name of the river Danube.

A Duna görögös, illetve latinositott neve elsőik között STRABON (VII. 3. 13.), illetve PLINIUS munkájában (III. 25. 147.; Danuvius vagy Danubius) bukkan fel. A folyó névadói alkalmasint a régészek által elő-szkítáknak és kimmereknek is címzett esküdtek, vagyis a ragadozók (agathyrsoi) voltak. Bár az sem lehetetlen, a Duna nevét még ennél is korábbi idők szkíta telepeseitől örököltük.

Iazyges (Ίάζυγες; VII. 3. 17.) – *jászik*.

Xanthioi (Ξάνθιοι): STRABON (XI. 8. 2.).

Xandioi (Ξανδίοι): STRABON (XI. 9. 3.).

Asiotai (Ἀσιῶται): PTOLEMAIOS (VI. 14. 10.).

Etymology: Archers.

A legnépesebb esküdött felekezetek egyike; az ázsiai szkíták, azaz a szakák csoportjához tartozó nép.

Nevük, illetve országuké – i. e. 2. századi eseményekkel kapcsolatban – elsőként kínai forrásban (*Sicsi* 123.) jelenik meg *Jencaj* (奄蔡) alakban.

Kisebb szövetségük elnevezése Más esküdt (Massagetai), utóbb pedig Alán (Alanoi) volt. Általában, jóllehet helytelenül, szarmatának is nevezték, illetve nevezik őket.

Írott történelmük hajnalán (i. e. 6–2. század) névadó törzsük, vagyis a jászik a Szir-darja, az őrök (aorsoi) pedig az Amu-darja alsó szakaszánál laktak. Harmadik törzsről, a rósalánokról (rhoxolanoi) először (i. e. 2. század) akkor hallunk, amikor a kelet-európai pusztán, a Don és a Dnyeper között feltűntek.

A szkíta népek neve mára elveszett, csak a jásziké (mai alakja jász, jászok) maradt fenn mindmostanáig. Talán ők Jászia (görögöknek Asia) – Ázsia földrész – névadói.

A jászik nevét – ekkor rajzoltak ki közép-ázsiai hazájukból – először i. e. 2. századi eseményekkel kapcsolatban említik. Névadó törzsük időszámításunk második évtizedében költözött be az Alföldre. A 3. század közepén a rósalánok egy része is követte őket. A jászik népességének nagyobb része a 4. század végéig betagozódott a hunok szövetségébe. Közép-Ázsiából egy csoportjuk az Indiai-félszigetre költözött, a Kárpát-medencéből egy másik Nyugat- és Délnyugat-Európába, illetve Észak-Afrikába.

A kelet-európai jászik többsége a bolgárok és a kazárok kötelékében élt; egy független csoportjuk pedig a Kaukázus északi lejtőin. Nevezettektől elpártolt kisebb-nagyobb kötelékek – egyebek között a magyarok –, a Kárpát-medencében leltek hazára. Utoljára a felbomlott Kazária és Kaukázusi Alánia kötelékéből szabadult jászik telepedtek le a magyarok országában.

Görög Baktria bukásával kapcsolatban STRABON (XI. 8. 2.) hírül adja, miszerint az asioi, pasiano, tokharoi és sakarauloi nevű nép ragadta el Baktriát a görögöktől. Vélekedésünk szerint az asioi (Ἀσιοί) név e helyen nem a jászokra, hanem a jüecse nevű népre hivatkozik. Feltételezésünk szerint (ÁDÁM 2015b) a jüecsek (月氏) törökös neve yayci (ijász) lehetett. Illetve ehhez hasonló alakú és értelmű szó a jüecsek nyelvén.

Rhoxolanoi (Ρωξολανοί; VII. 3. 17.) – *rósalán*.

Rosomoni: IORDANES (XXIV. 129.).

Etymology: *Rós* (red) and *alán* (subordinate).

A rósálának a jászik (iazyges) szövetségének részesei voltak. Nevük a vörös színnel – elavult *rós* szavunkkal – kapcsolatos. Főnévként a rós, illetve kicsinyített változata, róska, lónév is lehet, e helyen azonban alighanem hatalmi jelkép.

A rósálának törzséről nem tudjuk megmondani, eredetileg is a jászik kötelékébe tartoztak-e. Alánnak címezték magukat, következésképpen az i. e. 2. század végén – amikor a jászik kirajzottak Közép-Ázsiából – szerveződtek vagy változtattak nevet. Sejtésünk szerint a királyi szkíták népességéből váltak ki.

Tasios (Τάσιος; VII. 3. 17.) – *Dacos*.

Etymology: Defiant.

A rósálának (rhoxolanoi) egyik fejedelme volt. Az i. e. 2. század végén az urakat (iyrkai, ourgoi) támogatta a pontosi görögök elleni küzdelemben.

Palakos (Παλάκος; VII. 3. 17; VII. 4. 3.) – *Balog*.

Etymology: Left-handed.

SZÉLÚR (Skilouros) fia és trónutódja, aki i. e. kb. 113–111. között uralkodott. Ő volt az urak (iyrkai, ourgoi) utolsó független fejedelme. *Balog* szavunk *balkezes, sete* jelentéssel bír.

Skilouros (Σκίλουρος, Σκίλουρος; VII. 3. 17; VII. 4. 3, 7.) – *Szélúr*.

Etymology: *Szél* (wind) and *úr* (lord, ruler). Etymology of the name Senamotis (see below) is Szerelmetes (Beloved). The Hellenized name of the Scythian divinity Dithagoia means Titok (Mystery).

Balog (Palakos) apja. Követte őt királyi széken fia. A Krími-félszigetre visszavonult urak (iyrkai, ourgoi) egyik uralkodója (i. e. kb. 130–113.), aki Olbia városának is hűbérura volt. Kalos Limen (Csornomorszke) és Kerkinitis (Jevpatorija) városát szintén ellenőrzése alatt tartotta.

Az esküdtek egyik istenségét is Szél névvel illették (LUKIANOS, *Toxaris*, 38).

PLOUTARKHOS (174.) SZÉLÚRRAL és fiaival kapcsolatban félig-meddig mesés történetet ad elő, mely eltérő szereplőkkel más forrásokban is felbukkan.

Halálos ágyán Skilouros, nyolcvan túlélő fiát hagyván hátra, mindegyiküknek átadott egy köteg nyílvezzőt, és felszólította őket, hogy törjék el. Amikor ezt mindegyikük megtagadta, kihúzta a vesszőket, egyiket a másik után, és könnyen eltörte őket. Így tanította őket arra, hogy ha összetartanak, továbbra is erősek maradnak, ám ha elhagyják egymást és megoszlanak, gyengévé lesznek.

SZÉLÚRNAK – seregnyi fiúgyermekén kívül – leánya is volt, alighanem több is. Pantikapaion (Kercs) városában találtak egy V. PAIRISADES király uralkodási idejéből (i. e. kb. 140–111.) származó márvány áldozati asztalt, melynek peremére

véssett felirata megőrizte egyikük nevét. A felirat első sorát bajos kibetűzni. A kiegészítéseket szögletes zárójel, a töredékes betűket pont jelzi. A szövegnek (Виноградов 1987) csak egyik részét, mondanivalónk szempontjából lényegét, ültettük át magyarra.

ΥΠΕΡ [ΤΟΥ?] ΒΑΣΙΛΕΩΣ [ΤΡΙ]Σ [ΠΑ]ΙΡΙΣΑΔΟΥ [ΤΟ]Υ vel [ΥΙΟ]Υ ΒΑΣΙΛΕΩΣ
[ΒΟΣΠΟΡΟΥ?] ΠΑΙΡΙΣΑΔΟΥ ΣΕΝΑΜΩΤΙΣ ΗΡΑΚΛΕΙΔΟΥ ΓΥΝΗ
ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΔΕ ΣΚΙΛΟΥΡ[Ο]Υ ΘΥΓΑΤΗΡ Ν ΑΝΕΘΗΚΕΝ ΤΗΝ ΤΡΑΠΕΖΑΝ vacat
ΔΙΘΑΓΟΙΑΙ

... *Senamotis, Herakleides asszonya, Skilouros király leánya szenteli az asztalt Dithagoianak.*

A királyleány nevét egyiptomi eredetűnek tartják, az istenséggel kapcsolatban pedig Artemis és Hekate, illetőleg, nem egészen szerencsésen, Zeus alakját vetik fel (Виноградов 1987). A név lehetne egyiptomi eredetű is, SZERELMETES (görögösen Senamotis) azonban esküdt volt, és alkalmasint őseinek istenségeit tisztelte. Jelen esetben Titok (Dithagoia) úrnőjét.

Ateas (Ἀτέας; VII. 3. 18.) – *Atya.*

Etymology: Father.

Az urak (iyrkai, ourgoi) egyik fejedelme, aki i. e. kb. 429–339. között uralkodott. LUKIANOS *Makrobioi* (Hosszú életűek) című műve (10.) megemlékezik hajlott koráról. (Az alábbi idézetekben II. PHILIPPOS (i. e. 359–336.), makedón király szerepel.)

Ateas, a szkíták királya, Philippos elleni csatában esett el az Istros folyó mellett, több mint kilencvenéves korában.

ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ (174.) pedig a szkíta király keresetlen modoráról hagyott hátra feljegyzést.

Ateas irt Fülöpnek: Te a macedonokon uralkodol, kik a háboruviselésben jártas emberek; én pedig a scythákon, kik az éhség és szomjúság ellen is képesek harcolni. – Lovát megvakarva kérdezé Fülöp követeit, valjon teszi-e ezt Fülöp is? – Ismeniasnak pedig a legjelesebb fuvolyásnak, kit fogságba ejtett, megparancsolá hogy fuvolyázzon. S a többiek csudálkozván, ő esküvék, hogy szivesebben hallja a ló nyertését. (TÉLFY JÁNOS fordítása.)

Palakion (Παλάκιον; VII. 4. 7.) – *Balog.*

Etymology: Left-handed.

Az urak (iyrkai, ourgoi) egyik erődvárosa a Krím-félszigeten, a mai Szimferopol környékén.

STRABON (VII. 4. 7.) szerint SZÉLÚR (Skilouros) és seregnyi fia – számuk ötven vagy nyolcvan, állítja forrásaira hivatkozva történetírónk (VII. 4. 3.) – három erődöt épített, úgymint Balog (Palakion), Hab (Khabon) és Nap (Neapolis) erősségét. Valószínűleg mindhárom a mai Szimferopol vidékén állott.

Többen feltételezik, talán nem ok nélkül, SZÉLÚR a szóban forgó erődvárosokat három fia, vélhetően a legidősebbek tiszteletére nevezte el.

Khabon (Χάβων; VII. 4. 7.) – *Hab*.

Etymology: Foam, froth.

Az urak (iyrkai, ourgoi) egyik erődvárosa a Krím-félszigeten, a mai Szimferopol környékén.

Neapolis (Νεάπολις; VII. 4. 7.) – *Nap*.

Etymology: Sun.

Nap városa, a szkíta fejedelmi székhely, mely a mai Szimferopol környékén állott. A görögök szerint Skythike Neapolis, vagyis Szkíta Újváros. A gótok az i. sz. 3. század közepe táján elpusztították. Fennmaradt azonban a királyi sírmlék, ahol SZÉLÚR (Skilouros) vagy legidősebb fia, BALOG (Palakos) is nyugszik.

STEPHANOS BYZANTIOS munkájában szerepel egy Napis nevű szkíta település (Νάπις; 469. 8.), illetve lakóinak neve (Napitai: Ναπίται; 469. 9.), ám e nevek a ragadozók (agathyrsoi) egyik nemzetségére (napok: napouka), illetve lakóhelyére is hivatkozhatnak. Utóbbiak valaha a mai Kolozsvár közelében laktak.

Kolos (κόλος; VII. 4. 8.) – *gölyös*.

Etymology: Humpy (animal).

A tatárantilop (*Saiga tatarica*) szkíta neve. STRABON (VII. 4. 8.) szerint a szóban forgó teremtmény négylábú állat. Nagysága szerint a szarvas és a kos között áll. Fehér, és gyorsabb, mint az említettek, s orrán keresztül szívja fel fejébe a vizet, így több napig bírja víztelen helyeken is.

Göly főnevünk rokonértelmű megfelelői: *domó*, *gyürke*, *kidudorodás*, *púp*.

Aorsoi (Ἀορσοί; XI. 2. 1; XI. 5. 8.) – *őrs*.

Alanorsoi (Ἀλανορσοί): PTOLEMAIOS (VI. 14. 9.).

Etymology: Guard, post.

A más esküdtek (Massagetai), utóbb alánok (Alanoi) szövetségének részesei; a jászok (iazzyges) egyik törzse. Eredeti lakóhelyük Kalász (Khorasmia) volt. Az i. e. 2. század végétől Kelet-Európában, a Don folyóig foglaltak maguknak területet.

Időszámításunk előtt, a 63. esztendő táján ABEAKOS, a cirákok (sirakoi) királya 20 000 felszerelt lovassal támogatta II. PHARNAKES (i. e. 63–47.), pontosi uralkodót. SPADINES, az őrsök fejedelme 200 000 lovaszt állított ki, a STRABON (XI. 5. 8.) által felső őrsöknek nevezettek pedig még ennél is többet küldtek. Az őrsök neve ekkor bukkan fel első ízben nyugati forrásban.

A következő pásztornépek, kikhez a Maiotis tava és a Kaszpi-tenger között érkezőnk, a nabianoi és a panxanoi, majd következik a sirakoi [cirákok] és az aoroi [őrsök] törzse. Az őrsök és a cirákok, úgy tartják, az ugyanilyen nevű felső törzsek számkivetettjei, és az őrsök északabbra vannak, mint a cirákok. Abeakos, a cirákok királya húszezer lovaszt küldött az időben, amikor Pharnakes uralta Boszporoszt, Spadines, az őrsök fejedelme kétszázézet, a felső őrsök pedig még nagyobb számút küldtek, mert több földön uralkodnak, s azt lehet mondani, a Kaszpi-tenger partjának nagyobb részét uralják. Így hát behozhatnak tevéken indiai és babiloni árut, az armeniaiaktól és a médektől kapják, és jólétük okán arany díszeket viselhetnek. Az őrsök a Tanais [Don] mentén élnek, a cirákok ellenben az Akhardeos [Kubány] mentén, mely a Kaukázusból ered s a Maiotis tavába ömlik.

Az óperzsa királyok sziklafeliratain az őrsök neve hegyes fővegű szaka (saka tyaiy khaudam tigram barati, illetőleg saka tigrakhauda) (LECOQ 1997; SCHMITT 2009), HERODOTOS (III. 92.) pedig felálló tarajúaknak (Orthokorybantioi: Ορθοκορυβαντίοι) címezi őket.

Nevük a kínaiak hallása szerint (*Hansu*, 70.) *hoszu* (閩蘇).

PLINIUS művében (VI. 15. 38.) megszólításuk *abzoe*. A *Tabula Peutingeriana* tábláin (pars XI, segmentorum IX, X.) rögzített *arsoae* névalak nyilván helyesebb.

PTOLEMAIOS (III. 5. 19, 24.) még *hamaxobioi*, *exobygitai* [hamaxobioi skythai], vagyis *szekéren élők* címmel is hivatkozik rájuk.

Muszlim forrásokban nevük al-Arsiya, al-Arsiyya, al-Larisiya, al-Orsiyya, al-Ursiyya stb., illetve al-Khalis, al-Khullas, azaz kalásziak.

Őrsök szervezték meg a kazároknak nevezett népet, a mordvinok egyik, burtasnak (mordi jászai) nevezett csoportját (ma erza), és a magyarnak nevezett népet is.

Sirakoi (Σιρακοί; XI. 2. 1; XI. 5. 8.) – *cirák*.

Etymology: Descendant.

A cirákok, az i. e. 6. századtól, a Kaukázus északi előterében, a Kubány folyó (Hypanis) vidékén laktak. HERODOTOS (IV. 2–4.) már az i. e. 5. században hírt ad róluk, nevük azonban első ízben csak az i. e. 4. században bukkan fel. Régészeink és történészeink rendszerint a szarmatának is címzett alának (alanoi) közé

sorolják őket, ám legvalószínűbben ők voltak a Kis-Ázsiában portyázó urak (iyr-kai, ourgoi) örökösei. Népeességük közé valószínűleg madaiak (médek) is keveredtek. Fejedelmek – ARIPHARNES (i. e. 310–309.), ABEAKOS (i. e. 63–47.), ZORSINNES (i. sz. 41–49.) – megszólítása hihetőleg iráni eredetű. Nevezettek uralkodási idejét nem ismerjük. A megadott időpontok csupán azt jelzik, mikor tűntek fel a híradásokban. Utoljára i. sz. 2. századi eseményekkel kapcsolatban hallunk a círákokról. Ez időre valószínűleg összekovácsolódtak az őrsök törzsével.

Elnevezésük – mai szóhasználat szerint – csíra, ivadék, sarj értelemmel bír. A *círák* kifejezés napjainkban már csak hely- és személynevekben (például Czirák, Czirják), illetve *csírág* alakban él. Utóbbi is lassan feledésbe merül, jelentésének köre csupán a nyúlárnyék, avagy spárga (*Asparagus officinalis*) föld alatti, fehéres színű hajtásainak megnevezését foglalja magában.

Hypanis (Ἵπανις; XI. 2. 9–11.) – Kupány.

Etymology: Cup; cup-shape river-bed. The Scythian name of the river Kuban. A Kubány folyó neve az esküdtek korában.

Sakarauoi (Σακάραι; XI. 8. 2.) – *szaka úr* és *szakaurak*.

Sagarakai (Σαγαράκαι): PTOLEMAIOS (VI. 14. 13.).

Sakaurakai (Σακαυράκαι): LUKIANOS (*Makrobioi*, 15.).

Etymology: *Szaka* (disunited, seceded part; division, section) and *úr* (lord, ruler), and *urak* (lords, rulers).

A szakaurak a közép-ázsiai szkíták, azaz a szakák csoportjába tartoztak. Nevük első ízben i. e. 2. századi eseményekkel kapcsolatban bukkan fel. Ez időben (véltetően a bronzkor késői szakasza óta) az Ili folyó völgyében és az Iszik-köl vidékén laktak.

Eredeti szállásterületükről a jüecsék által elűzetvén (i. e. 166. körül) népességük szétszakadt. Kisebb-nagyobb csoportjaik a Fergánai-medencében, az Alaj és a Pamír völgyeiben, a Tarim-medence városállamaiban stb. telepedtek le, és az i. e. 110. év táján Gandharában stb. is feltűntek. Derékhaduk az Iráni-felföldre, a Hilmend-tó környékére vándorolt, majd onnan az i. e. 80. év táján kirajzottak az Indiai-félszigetre.

A Tarim-medence városaiban – pl. Jütien, Pisan, Szacső, Tumusuko – letelepedett szakaurak, kisebbségben, hamarosan elvesztették anyanyelvüket. A későbbiekben (i. sz. 4–11. század), írásos emlékeik révén, hotani, illetve tumusukoi szakák néven váltak ismertté. Kínai források szerint a szakaurak híresek voltak rézművességükről.

A 4–6. században – forrásaink erről nem szólnak – az indiai szakaurak egy része vélhetően az Északnyugat-Indiát megszálló avarokhoz (pausikai), illetve jászikhoz (iazyges, vörös hunok) csatlakozott.

A szakaurak többségét végezetül elnyelte az őket befogadó iráni és indiai népek tengere; önállóságuk, nevük és anyanyelvük elveszett. Legtovább, az i. sz. 4. század végéig, indiai birodalmuk állott fenn.

Kínai forrásokban (pl. *Hansu* 96a) nevük szaj (塞), szajvang (塞王) stb. alakban bukkan fel.

Curtius Rufus

A szerző (1. század) művében egyetlen szkítaként is értelmezhető nevet találunk.

Carthasis (VII. 7. 1.) – *Kardos*.

Etymology: Who carries sword.

A szerző szerint (VII. 7. 1.) a Szir-darja (Iaxartes) mellékén honos szkíták, alkalmasint a kankarok (kakhagai) királya, a III. ALEXANDROS (i. e. 336–323.) által alapított várost (Alexandreia Eskhate: Hudzsand) nyakára tett igának tartván, fivérét, KARDOST küldte az erődítmény lerontására és a makedón görögök elűzésére.

Periplus Maris Erythraei

Az ismeretlen szerző (Ανωνύμου Περίπλους τῆς Ἐρυθρᾶς Θαλάσσης) az 1. század közepén szerkesztette művét. Munkájában egyetlen szkítaként is értelmezhető kifejezést találtunk. Ennek szótövét (Avi) korábbi szerzők írásaiból már ismerjük.

Abiria (Ἀβιρία; 41.) – *Avi (földje)*.

Etymology: It is a province of India, now part of Gujarat that once belonged to the estates of the Indo-Scythians (Szakaurak). The Scythians named this land and one of their rulers (Abhiraka) after Avi, the Scythian Mother Earth.

India egyik tartománya (ma Gujarat része), mely egykor a szakaurak (sakarauoi) birtokaihoz tartozott. E birtokrészt, s egyik királyukat (Abhiraka) a szkíták Avi földanyácska nevével ruházták fel.

Barakes után rögtön Barygaza öble következik, és Ariake földjének partvonala, mely Sanabares királyságának és egész Indiának kezdete. A szárazföld belsejében fekvő, Szkítiával szomszédos részét Abiria, partvidékét azonban Syrastrène névvel illetik.

Plinius

PLINIUS (23–79.) munkája nagyjából a már ismert adatokat foglalja össze. A szerző mindösszesen három szkítaként is értelmezhető kifejezéssel gyarapítja névsorunkat. Kettőnek közülük értelmét is kifejti.

Silis (Silis; VI. 7. 20; VI. 18. 49.) – *Széles*.

Etymology: Broad, wide. The Scythian name of the lower course of Syr Darya.

A Szir-darja alsó szakaszának neve az esküdtek korában.

Chorsari (Chorsari; VI. 19. 50.) – *perzsa*.

Etymology: The Persians, in Scythian language.

PLINIUS (VI. 19. 50.) szerint „A szkíták a perzsákat chorsari, a Kaukázust pedig Croucasus névvel illetik, utóbbi azt jelenti, hófehér.”

Az esküdtek a perzsákat csakugyan perzsa – latinosan chorsari (egyreszben chorsa) – névvel illették, s teszik ezt nyelvük örökösei, a magyarok mind e mai napig.

Croucasus (Croucasus; VI. 19. 50.) – *Hókás*.

Etymology: Horse with a blaze, a wide white stripe down the middle of the face.

A Kaukázus neve az esküdtek korában. A *hókás* kifejezés ló jelzője is lehet. A hókás ló fejét szélesebb, homlokától orráig terjedő fehér sáv díszíti.

Arrianos

ARRIANOS (kb. 80–160.) két szkítaként is értelmezhető szót közöl. Az egyik ezek közül az esküdtek nyelvében bizonyára folyamközi eredetű jövevény.

Mauakes (Μαυάκης; III. 8. 4.) – *Moka*.

Etymology: Fiery, unruly.

Az Arbela (Erbil) melletti csatában (i.e. 331.) a perzsák szövetségese, a szkák (ázsiai szkíták) lovasíjász csapatának vezetője. Nevének jelentése mai szóhasználat szerint *mokány*, avagy *szilaj*, *vad*.

Kaunakes (καυνάκης; VI. 29. 5.) – *gúnya*.

Etymology: Coarse garment, gown. Woolen mantle associated with ancient Mesopotamia and Persia, etc.

Mezopotámia lakóinak, nőknek és férfiaknak, zsindelyszerű díszítést viselő szokmánya, illetve köpenye. Eredete a sumerek korába megy vissza. Kezdetben gyapjas birkabőrből készítették, később gyapjúból szőtték. Viseletének szokását, illetve nevét átvették az akkádok (gu-nak-ku), babilóniaiak, perzsák, Baktria lakói stb. is. *Gúnya* szavunk egyik jelentése manapság általában: durva posztóból készült szűrruha.

Gúnya szavunk kapcsolatot tart idegen nyelvekben honos, rokon hangzású és tartalmú kifejezésekkel, például az angol *gown* szóval is.

Ptolemaios

PTOLEMAIOS (kb. 100–170.) munkájából hét szkítaként is értelmezhető kifejezést emeltünk ki.

Hierasos (Ἱέρασος; III. 8. 4.) – *Körös*.

Etymology: Meandering river. The Scythian name of the river Siret.

A Szeret folyó neve az esküdtek korában.

A Szeret elnevezést – KONSTANTINOS művében Seretos (Σέρετος; 38.) – vélhetően a besenyők hagyományozták ránk.

Kaukoensioi (Καυκοήνσιοι; III. 8. 5.) – *kökényesi*.

Etymology: (Inhabitant) of Kökényes. Kökényes—a land covered, overgrown with sloe-bush—was the name of the Transylvanian Basin in the antiquity.

Az Erdélyi-medence területén letelepedett szkíta felekezet, a ragadozók (agathyrsoi) egyik csoportjának megszólítása. Szálláshelyük, Kökényes nevét viselték. A gótok – ama rövid ideig, míg ott laktak – saját nyelvükhöz igazították az Erdélyi-medence szkíta nevét: Hauhaland (latin nyelvű forrásokban Caucaland), vagyis Felföld. Később e név elveszett, felváltotta az Erdőelve, Erdély elnevezés.

Napouka (Νάπουκα; III. 8. 7.) – *napok*.

Etymology: Suns.

Alighanem a ragadozók (agathyrsoi) egyik nemzetségének neve, illetve szálláshelye a mai Kolozsvár közelében. Megszólításuk bizonyára az istenségként tisztelt égitestre hivatkozik.

STEPHANOS BYZANTIOS munkájában szerepel egy Napis nevű szkíta település (Νάπις; 469. 8), illetve lakóinak neve (Nápitai: Ναπίται; 469. 9), e nevek azonban az urak (iyrkai, ourgoi) krími erődvárosára (Neapolis), illetve lakóira is hivatkozhatnak.

Zarmizegethousa (Ζαρμιζεθήουσα; III. 8. 9.) – *Származ-esküdt-ős*.

Etymology: A name compiled from Scythian words, probably according to the rules of the Dacian (Thracian) language: *származ(ik)* (descend) and *esküdt* (sworn) and *ős* (ancestor). Something like: (we are) descendants of sworn ancestors.

Vélekedésünk szerint szkíta szavakból, valószínűleg a dák nyelv szabályai alapján megszerkesztett név. A dákosok (dakoi, threikes) királyi székhelye a hasonló nevű folyóvíz mentén. A folyó neve (manapság Sztrigy) vélhetően korcs formában maradt ránk: Sargentia, Sargentios, Sargetia. A királyi város nevének elfajzott változatai: Sarmategte, Sarmazege stb.

Alanoi (Ἀλανοί; VI. 14. 9.) – *Alán*.

Etymology: Subordinate. The name Erakas (see below) means Író (writer, scribe).

A jászik (iazyges) szövetségének megnevezése az i. e. 2. század végétől. Mai szóhasználatnál *alany*, *alávetett*. Az i. e. 2. század végét megelőzően a jászik szövetségének neve Más esküdt (Massagetai) volt.

Egy Pantikapaion város (Kercs) területén talált feliraton (193–208.) szerepel ERAKAS (Ηρακας) – alkalmasint ÍRÓ – „alán főtolmács” neve (ALEMANY 2000).

Kakhagai (Καχάγαι; VI. 14. 11.) – *kankar*.

Etymology: The people of the country of river Kankó. *Kankó* (hook) was the Scythian name of the meandering middle course of river Syr Darya.

Birodalmuk neve első ízben kínai forrásban (*Sicsi* 123.) jelenik meg, Kangcsü (康居) alakban. Az i. e. 6. században szerkesztett *Avesztában* pedig (Ābān yasht, 5. 54, 57.) egy Kanghā nevű város szerepel (DARMESTER 1882).

Ők magukat kankar, országukat és legnagyobb folyójukat Kankó címmel illették. A *kankó* szó jelentése e helyen: *gamó*, *horog*, *kampó*. Írott történelmük kezdetén (i. e. 2. század) a Szir-darja tekervényes középső szakaszánál (Kankó), valamint a Talas és a Csu folyó lapályán laktak. Egy részük a népvándorlások korában különböző törökös népekhez csatlakozott, később maga is törökké lett, más részük utóbb a magyarok országába költözött. Manapság besenyő, csángó, kun (úz), palóc néven ismerjük őket.

Auxakia (Αὐξασία ὄρη; VI. 15. 2.) – *északi (hegység)*.

Etymology: Northern (Mountains). The Scythian name of the western ranges of Tien Shan.

A Tien-san nyugati vonulatainak neve az esküdtek korában. PTOLEMAIOS e helyen említ még egy északi területet (Αὐξάκιτις; VI. 15. 3.) és egy északi várost (Αὐξάκεια; VI. 15. 4.) is. Utóbbi az Iszik-köl medencéjétől nyugatra keresendő.

Iustinus

A szerző (kb. 2. század) munkájából négy szkítaként is értelmezhető nevet idézünk.

Tanaus (I. 1. 6.) – *Dana*.

Etymology: Song, melodious noise (onomatopoeic word). Scythian goddess, Mother of the Rivers. Tanaus was named after this deity.

TANAUS egy idők kódébe vesző viszálykodás, a szkíták és SESOSTRIS (Sesosis stb.) fáraó összecsapásának meseszerű történetében szerepel. IUSTINUS szerint (I. 1. 6–7.) SESOSIS az egyiptomiak, TANAUS pedig a szkíták királya volt. Egyikük a Pontusig (Fekete-tenger), másikuk Egyiptomig jutott. Nem birtokaikat kívánták gyarapítani, hanem népük dicsőségét keresték, ezért megelégedtek a győzelemmel. SESOSIS állítja szerzőnk (II. 3. 8–18.), háborút indított a szkíták ellen, akik azonban megszalasztották őt, illetve seregét. A szkíták ezek után – mivel Egyiptom földjére a mocsarak miatt nem juthattak be – Ázsiát (Kis-Ázsia népeit) hűbéresükké tették, és 1500 évig adóztatták. NINUS, az asszírok (mesebeli) királya vetett véget uralmuknak.

Ylinos (II. 4. 1.) – *Illanó*.

Etymology: Fugitive, runaway.

IUSTINUS tudósítása (II. 4. 1–8.) szerint két királyi származású szkíta ifjú, ILLANÓ és ESKÜDÖTTFI, országából elűzetvén pártütő főurak által, nagyszámú fiatal férfiból álló csapattal elfoglalta Thermiskyra síkját Kappadókia tengerpartján, a Thermodon folyó közelében. A szkíták több éven át fosztogatták szomszédaikat, mígnem azok egymással szövetkezve elégtételt vettek rajtuk. A megölt szkíták asszonyai erre fegyvert ragadtak, visszaverték ellenségeik támadását, megalapították kormányzatukat, és bosszút álltak férjeikért is. S ne tűnhessen senki szerencsésebbnek az özvegyeknél, legyilkolták az otthon maradt férfiakat is. Ezen asszonyok voltak, IUSTINUS szerint, az amazonok ősei.

IUSTINUS különböző kézírataiban ILLANÓ neve felbukkan még *Hyllynos*, *Plynos*, *Ylynos*, *Ylyonos* alakban is.

CZUCZOR és FOGARASI (1865) szerint az *illanó* kifejezés jelentése: „Menekvés végett elsiető, szökő.”

Scolopitus (II. 4. 1.) – *Esküdöttfi*.

Etymology: *Esküdött* (sworn) and *fi* (boy, lad, son); literally son of sworn.

A fent említett ILLANÓ társa.

IUSTINUS különböző kézírataiban ESKÜDÖTTFI neve *Scolopicus*, *Scolphitus*, *Scopolytus* alakban is megjelenik.

Parthus (XXXXI. 1. 3.) – *pártos*.

Etymology: Discordant, splinter party.

Többen úgy gondolják, Parthava (Parthia) megnevezése *pártos* szavunkban gyökerezik. Megerősíteni látszik e vélekedést IUSTINUS (XXXXI. 1. 1–3.) magyarázata. Kijelentése szerint a parthusok szkíták voltak, és (latinositott) nevük össze-cseng a szkíta *számkivetett* – ha úgy tetszik, *elpártolt*, *pártos* – szóval.

Hoc etiam ipsorum vocabulo manifestatur, nam Scythico sermone exules “par-thi” dicuntur.

Ez saját szavukból is kitetszik, mert szkíta beszéd szerint a számkivetettek „parthusoknak” mondatnak.

A Parthava, Parthia és parthus szó gyökere az idegenek által elferdített *avar* kifejezés. A latinos *parthus* és a szkíta *pártos* szó hasonlósága tehát pusztán véletlen, mindazonáltal, közvetve, lehetőséget ad utóbbi azonosítására.

Galenos

A szerző (129–216.) munkáiban egyetlen szkítaként is értelmezhető szót találunk.

Briza (βρίζα; I. 13.) – *búza*.

Etymology: Wheat.

Gabonaféle – talán tönköly (*Triticum spelta*) –, melyet a trákok és a makedónok is termesztettek. Maga a név ősi, vélhetően nyugat-ázsiai örökség. Vándor-szó, mely seregnyi nép nyelvében meghonosodott valamilyen formában, s egyebek között rokonságot tart *rizs* szavunkkal is. Mai napság a rezgőfü (*Briza*) fajok nemi (generikus) neve.

Polyainos

Nevezett szerző a 2. században élt. Művéből egyetlen szkítaként is értelmezhető szót idézünk, mely azonban, eltérő alakban, más munkákban már szerepel.

Sirakes (Σιράκης; VII. 12.) – *Cirák*.

Etymology: Descendant.

POLYAINOS a perzsák és a szakák harcaival kapcsolatban említi SIRAKES nevét. A szóban forgó szkíta lovasz egymaga szándékozott elpusztítani a perzsa haderőt. A perzsák seregét hét napi járóföldnyire Média leginkább terméketlen, homokos vidékére kalauzolta, csele azonban nem sikerült, mert a perzsák Apollon (perzsáknak Hvar) istenség jóindulata révén vízhez jutottak. Készleteik kiktartottak, míg elérték a Baktron folyót, Baktra város névadó folyóvizét.

Dion o Kassios

Nevezett szerző (kb. 155–235.) művében két szkítaként is értelmezhető névre bukkantunk.

Mastor (Μάστορ; LXIX, 22.) – *Bösztör*.

Etymology: Enraged, furious.

A jászik (iazyges) közül való hadifogoly, akit ereje és bátorsága okán HADRIANUS császár (117–138.) vadászatainál segéderőként alkalmazott. Neve talán *bősz* (bösztör) szavunk görögös ferdtése. CZUCZOR és FOGARASI (1862) szerint: „böstörködik... Haragosan, felbőszülve ellenmond, perlekedik, veszekedik. Hangban és értelemben hasonló hozzá: pözdörködik, pèzdèrkèdik. V. ö. bősz.”

Zantikos (Ζαντικός; LXXII, 16.) – *Csontika*.

Etymology: Stub; figuratively a man of short stature.

A jászik (iazyges) uralkodója. Forrásunk a 175. évben, a markomann háborúk kapcsán emlékezik meg róla. *Csontika* szavunk CZUCZOR és FOGARASI (1862) szerint göcseji tájszó: „gyántás fából készült fáklyának, szövétneknek el nem égett darabkája”. Más szóval *csonk*.

Athenaios o Naukratios

A szerző (170–223.) SATYROS (arisztoteliánus, avagy peripatetikus bölcslő; i. e. 3. század) elveszett munkájából idéz egy szkítaként is értelmezhető nevet.

Kothelas (Κοθήλας; 13. 5.) – *Kötél*.

Gudila: IORDANES (X. 65.).

Etymology: Rope.

Az Al-Duna jobb partján élő dákosok (dakoi, threikes) egyik királya az i. e. 4. században. MEDA (Μήδα) nevű leánya (i. e. ?–336.) II. PHILIPPOS felesége volt. A Vergina (Görögország) melletti sírhalom, rejtek alatt helyezték nyugalomra férjével együtt.

Ammianus Marcellinus

Nevezett szerző (330–400.) munkájából három szkitaként értelmezhető szót emeltünk ki.

Zizais (XVII. 12. 9, 20, 13. 30.) – *Csicsás*.

Etymology: Ornamented.

A jászik (iazyges) Róma által trónra ültetett uralkodója (358–?).

Marha (XIX. 11. 10.) – *marha*.

Etymology: Stupid; literally cattle.

II. CONSTANTIUS (337–361.), római császár a 359. évben, Acuminacum (egykor Szalánkemen) mellett, beszédet készült intézni az alánok (alanoi) egyik csoportjához. A tömegből azonban valaki – ismeretlen atyánkfia – marhának címezte a római uralkodót. A feldühödött alánok serege a császárt fenyegette, ki az események sűrűjében lóra kapott, és elmenekült. Ezt követően a rendbontók soraiban a római csapatok vérfürdőt rendeztek. AMMIANUS MARCELLINUS, a *marha* szót betű szerint idézve, ekképp írja le az eseményt (XIX. 11. 10–12.).

Megpillantván a császárt a magas emelvényen, amint éppen a legjámborabb beszédre készül, szólni hozzájuk mint jövőben engedelmes alattvalóihoz, egyikük, vad dühtől felindulva, csizmáját az emelvényhez hajította, kiáltván „marha, marha”, ami náluk a háború jele; rendezetlen sokaság követte őt, hirtelen felemelték a barbár zászlót, vadul üvöltözve közeledtek a császár felé.

Aki a magasból letekintve mindenhol ide-oda futkosó tömeget látott hajítófegyverekkel, kivont kardokkal, és kopjakkal felszerelve; már végét érezte közeledni, ám idegenek és sajátjai közé vegyült, s nem lehetett tudni, vajon vezető-e vagy követő; s mert nem volt idő sem meggondolásra, sem késlekedésre, felkapott egy gyors lóra, és vágtaiban elmenekült.

Néhány testőr eközben próbálta a tűzként terjedő áradatot visszatartani, ám sebeiktől elhullottak, vagy a rohamozók súlya földhöz lapította őket; az aranyos vánkossal felszerelt királyi széket akadály nélkül darabokra szaggatták.

Gerasus (XXXI. 3. 7.) – *Körös*.

Grisia: IORDANES (XXII. 113.).

Etymology: A meandering river. The Scythian name of the river Prut.

A Prut neve az esküdtek korában.

Hesykhios

HESYKHIOS O ALEXANDREOS (5. vagy 6. század) szójegyzékének csupán egy erősen rontott, rövidített, és utólagosan kiegészített 15. századi kézírata maradt fenn Velencében. Bevezetője szerint e munka DIOGENIANOS (2. század) elveszett szójegyzékén alapul – utóbbi PAMPHILOS (1. század) szótárának kivonata –, de módosították más írók, nevezetesen ARISTARKHOS (i. e. kb. 220–143.), APION (i. e. kb. 20–i. sz. 45.), HELIODOROS (1. század), HERODIANOS (2. század), AMERIAS (3. század) stb. elkallódott művei alapján is. HESYKHIOS szótárát nagy mértékben le-rövidítették, kihagyták a legtöbb utalást a szavak forrásaira. Ezenkívül bejegyzéseinek nagyjából harmadát KYRILLOS (kb. 376–444.) szójegyzékéből, illetve más szószedetekből vették (SCHMITT 2003b).

A szótár szkítának mondott szavai közül csak néhány értelmezhető szkítaként: *abakes* (apa vagy apák), *agly* (hattyú), *Artimpasan* (Érdempálya), *Goitosyron* (Gyűjtősúr), *Sakai* (szaka), *sakyndake* (zsáküng vagy zsáküngök), *Solymoisin* (Sólymos), *tarandos* (tarangyos). Egyiknek-másiknak gyökere idegen eredetű kifejezés: *kannabis* (kanavász), *ormatai* (ölő madai).

A szkítának mondott szavak nagyobb része görög, balti stb. gyökerűnek látszik, ámde valami okból a szkítákhoz társították őket. E kifejezéseknek jószerevel semmi kapcsolatuk a szkíták nyelvével: *anor*, *bythizon*, *ephestioi*, *thapsinon*, *hippake*, *Istriianides*, *kararyes*, *Kardiai* (Kardiano), *Kelkhonaeis*, *Kimmerioi*, *Koraxoi*, *melition*, *mesple*, *sanaptin*, *Khalkidike*. Egyik-másik kifejezés *szaka*, illetve *esküdt* szavunkon alapszik: *sakaia*, *skythisti*.

A *Kardiai* (Kardiano) kifejezéshez korábban, feltételelesen, a görögök Kardia városát társítottuk (ÁDÁM 2020), ám lehetséges, hogy a HEKATAIOS (358, 2.) által szkíták városának nevezett – alkalmasint Trákia déli határánál keresendő – Kardessos lakóiról van itt szó.

A görög *thapsinon* szót (a sárga szín egyik válfaja), például, alighanem azért jelölték szkítának, mert festékének forrását többek között szkíta fának is nevezték. Hasonlóképpen társíthatták a görög *hippake* kifejezést a szkíták kancatejéből készített túrójához stb.

HESYKHIOS egyik-másik szkítának jelölt szaváról nem mondhatunk biztosat: *abi*, *abie*, *adigor*, *pagaie*, *sigaloen*, *ys*.

Néhány szó szkíta mivoltát más forrásokból – például HENRICUS STEPHANUS (1528/1531–1598) szószedetéből (1828) – lehet megállapítani: *antakaioi* (anyatok), *zilai* (szőlő), *zirai* (szűr), *saperdes* (sünger), *sigynoi* (szigony).

STEPHANUS szókincstárában további – főként HERODOTOS, illetve STRABON munkájából kigyűjtött – szkíta kifejezések is helyet kaptak: *Apia* (Ἀπία: Avi), *arimaspoi* (ἀριμασποί: aranyőrző), *askhy* (ἄσχυ: acsari), *briza* (βρίζα: búza), *Gebeleizis* (Γεβελείζις: Kebelező), *Zalmoxis*, *Zamolxis* (Ζάλμοξις, Ζάμολξις: Szömölcs), *Thamimasadas* (Θαμιμασάδας: Tengermása), *kolos* (κόλος, κῶλος: gölyös), *Papaios* (Παπαῖος: Babai), *Tabiti* (Ταβιτί: Tapiti).

Az alábbi felsorolásban – összesen tizenegy kifejezés – nem kaptak helyet a nyilvánvalóan idegen eredetű, illetve más forrásokból már ismert szavak. (A teljes felsorolást és kiegészítését lásd: ÁDÁM 2020, 2021a.)

Abakes (ἄβακῆς; A 51.): a szkítáknál a férfi neve – *apa*, esetleg *apák*.

Etymology: Father.

Abie (ἄβιε; A 119.): dob, hajít, vet – E szó valamelyest hasonlít *elvet*, *vet* szavunkhoz.

Etymology: Abie is somewhat similar to Hungarian words *elvet*, *vet* (throw, cast away).

Agly (ἄγλυ; A 621.): hattyú – *Hattyú*.

Etymology: Swan.

Adigor (ἀδιγόρ; A 1130.): tücsök – E kifejezés nemigen hasonlít *tücsök* szavunkra.

Etymology: Adigor is not similar to the Hungarian word *tücsök* (cricket).

Zilai (ζίλαι; Z 160.): bor; ΗΕΣΥΚΗΙΟΣ e szót tráknak mondja – Szemléltomást nem *bor*, hanem *szőlő* szavunk görögös tükörképe.

Etymology: Vine.

COCKS (2005) hivatkozik a szóban forgó kifejezésre, és egy trákoknak tulajdonított görög mondatot közöl, melyben a ζέλαι szó értelmezője βορος (βορῶ ζέλαι). A βορος kifejezéshez – jelentése a görögben *nagyevő*, *torkos* – a *sajtott szőlő leve* értelmet rendeli. Szkíta fül szerint az említett *boro zelai* szókapcsolat *szőlőbor*, nem pedig *sajtott szőlő leve bor*.

Pagaie (παγαίη; P 3.): kutya – E kifejezés talán összevethető a méd *spaka* (szuka) (HERODOTOS, I. 110.), illetve *kutya* szavunkkal is.

Etymology: Pagaie is perhaps comparable to Median word *spaka* (bitch) – see HERODOTUS, I. 110. – or Hungarian *kutya* (dog).

Sakyndake (σακυνδάκη; S 85.): szkíta öltözet – *Zsáküng*, esetleg *zsáküngök*.

Etymology: *Zsák* (sack) and *ing*, *üng* (shirt); short-waisted shirt.

A zsáking rövid ujjának bősége összemérhető volt derekának hosszúságával. Ha felvette a férfiember, hasa és háta kilátszott a derék rövidsége okán. Az ing nyakánál keskeny szalaggal összefűzött hosszanti hasíték segített e a felöltést.

Saperdes (σαπέρδης; S 183.): hal neve; SCHMITT (2003b) szerint szkíta szó – *Sügér* (*Perca fluviatilis*).

Etymology: Perch.

Sigaloen (σιγαλόεν; S 574.): tarka rajzolat, ragyogó – *cikornya*.

Etymology: Fanciful decoration; tattooing.

HESYKHIOS e szóval kapcsolatban szótárának érdemi részében bőr (skytos: σκυτός) megmunkálásra utal, nem pedig szkítákra. A tárgymutatóban azonban e kifejezés a szkítának mondott szavak között szerepel. Talán a bőrfestésre (tetoválás) hivatkozik, s ennél fogva összevethető *cikornya* szavunkkal is.

Solymoisin (Σολύμοισιν; S 1331.): szkíta nép – *Sólymos* és *Sólyom*.

Solymoi (Σολύμοι): PSEUDO-ORPHEUS (751.).

Etymology: Falconer and Falcon.

Ys (ϋς; Y 819.): marhafaggyú – Talán *ír* (gyógykenőcs) szavunkra hivatkozik.

Etymology: Ys (suet of fattened ox) maybe refers to the Hungarian word *ír* (balm, ointment).

Iordanes

A szerző (6. század) művéből három szkítaként is értelmezhető kifejezést idézünk.

Danaper (v. 30, 35, 44, 46; LII. 269.) – *Dana avi*.

Etymology: *Dana* (the Scythian Mother of Rivers) and *avi* (diminutive of the word *ó* (ancient, old); grandma, granny).

A Dnyeper egyik neve a népvándorlások idején. Másik neve, IORDANES (LII. 269.) szerint, a hunok, vagyis a bolgárok nyelvén Var, azaz Bor.

Candac (L. 265.) – *Kandász*.

Etymology: Herdsman.

Az alánok (alanoi), avagy jászik (iazyges) egyik csoportjának fejedelme, aki a sadagarii és a scyri nevű törzsszel Alsó-Moesia és Kis-Szkitia területén kapott birtokokat a rómaiaktól. A kandász (kanász, kondás) a konda őrzője.

Babai (LIV. 277; LV. 282.) – *Babai*.

Etymology: A diminutive of *Baba* (old father).

A jászok (iazyges) királya. A 469. évben részt vett a Bolia menti csatában. Később a gótok megrohamozták az általa birtokolt Singidunum (Belgrád) várát, s a harcokban BABAI elesett.

Malalas

A szerző (kb. 491–578.) munkájából egyetlen szkítaként is értelmezhető szót emeltünk ki.

Mougel (Μουγγελ; 432. 12.) – *Megyer*.

Mouageres (Μουάγερης): THEOPHANES (176. 9.).

Etymology: Seed. He was one of the Scythian deities, the personification of the seed. Mougel was named after this divinity.

Az 527–528. esztendőben a Krími-Boszporosz (Kercsi-szoros) közelében lakó bolgárokon – forrásaink hunoknak nevezik őket – GROD, avagy GORDAS (Γρῶδ, Γορδᾶς) nevű királyuk uralkodott. Bizánccal szövetségbe megkeresztelkedett, s hazatérve alattvalóit is meg akarta téríteni. Beolvasztatta aranyból és ezüsből készült istenképeiket. A természethívő bolgárok vallási vezetői fellázadtak ellene, másvilágra küldték, s fivérét MOUAGEREST választották uruknak (MORAVCSIK 1927, 1938).

MOUGEL nevét többen is összekapcsolják népünk elnevezésével. Felteszik, e főember a magyarság névadója. A szóban forgó előjáró és a magyar nép nevének azonban alkalmasint csak gyökere (Mag) közös. Más szóval, ugyanazon fogalomról kapta nevét a szóban forgó fejedelem, valamint a magyar nép.

JÁKÚT AL-RÚMI (1179–1229.), arab utazó, földrajzi szótárában a baskírokról – AHMAD IBN FADLÁN (877–960.) tudósítása nyomán, hivatkozván, bár nevét nem említi, a magyarok névadó istenségére is – a következőket írja.

Közülük mindegyik egy fadarabot penis formára farag, s azután nyakába akasztja; ha utazni, vagy pedig ellenséggel szembeszállni kíván, megcsókolja s előtte leborulva azt mondja: „Úristen, tégy velem így meg így!” Erre azt mondtam a tolmácsnak: „Kérdezd meg valamelyiket, miféle érve van erre nézve, és miért tekintí istenének!” Felelte: „Azért, mert én is ehhez hasonlóbból jöttem a világra, és nem ismerek kívülé mást, ami létrehozott volna.” (KMOSKÓ MIHÁLY fordítása.)

Prokopios

Nevezett szerző (kb. 500–570.) művéből (PROKOPIOS in HAURY 1905) két keverékfajú szót, szkíta–török összetételt választottunk ki.

Outigour (Οὐτίγοῦρ; VIII. 5. 2.) – *ötogur*.

Outigouroi (Οὐτίγοῦροι): PROKOPIOS (VIII. 5. 4.).

Etymology: *Öt* (five) and *ogur* (Turkic: branch of people).

Az őrök (aorsoi) szervezte ötögurok szkíta–török megszállása. Nevezettek a Dontól keletre, a Kubány, a Kuma és a Manyics síkján – ANONYMUS munkájában (ANONYMUS in SZABÓ 1860) Dentumoger (Donmagyar) – laktak. Közülük szakadt ki a 837. év táján a magyarok három törzse, Nyék, Megyer és Kürtgyarmat.

PROKOPIOS (VIII. 5. 1–4.) vélekedése szerint az öt- és hatögurok hasonló nevű királyuktól örökölték nevüket.

A régi időkben az akkor kimmereknek nevezett hunok nagy csapata népesítette be a már említett földet, és mindnyájuknak egyetlen királya volt. Egyszer egyik királyuknak két fia volt; egyiket Outigournak, másikat Koutrigournak hívták. Apjuk halála után megosztottak a hatalmon, és nevüket az általuk uralt népre ruházták. Ekképpen egyeseket még ma is outigouroknak, másokat koutrigouroknak neveznek.

Koutrigour (Κουτρίγοῦρ; VIII. v. 2.) – *hatogur*.

Koutrigouroi (Κουτρίγοῦροι): PROKOPIOS (VIII. 5. 4.).

Etymology: *Hat* (six) and *ogur* (Turkic: branch of people).

A rósalánok (rhoxolanoi) szervezte hatögurok szkíta–török megszállása. A szóban forgó csoport a Don és a Déli-Bug között nyújtózkodó pusztán lakott.

Menandros

A szerző (6. század közepe) töredékesen ránk maradt műve egyetlen újnak számító, szkítaként is értelmezhető szót foglal magában.

Sarosios (Σαρώδιος, Σαρώσιος; 22.) – *Sárosi*.

Etymology: Inhabitant of a place named Muddy.

A kaukázusi alánok (alanoi) királya (6. század közepe), aki közbenjárt az avarok érdekében Bizáncnál.

Gregorius Turonensis

A szerző (539–594.) munkájában csak egyetlen szkítaként is értelmezhető szót találtunk.

Goare (II. 9.) – *Gór*.

Etymology: Tall.

A négyszázas évek elején nyugatra vándorolt alánok (alanoi) egyik csoportjának fejedelme. CZUCZOR és FOGARASI (1864) szerint *gór* szavunk egyik jelentése „Nagy, magas, felnyúlt, hosszú lábu, hosszú nyakú”.

Stephanos Byzantios

A szerző (6. század) könyvében – más szerzők munkáiból már ismert szavak mellett – három szkítaként is értelmezhető kifejezést találtunk. BYZANTIOS az Abianos és Abike nevet ALEXANDROS polihisztornak tulajdonítja.

Abianos (Ἀβιανὸς; 6. 19.) – *Avi*.

Etymology: The Scythian Mother Earth.

E kelet-európai folyót többek szerint ALEXANDROS képzelete keltette életre (SMITH in SMITH 1854). Létezését azonban bizonyos körülmények megerősíteni látszanak. Nevezett szerző másutt azt mondja (lásd a következő címszót), hogy Abike azonos a görögök által Hylaie névvel illetett hellyel. Kijelentését HERODOTOS leírása (IV. 76–77.) is megerősítheti. NYAKAS (Anakharsis), amikor hazatért Hellászból, a Hylaie nevű szent helyre ment áldozni (lásd: 36. oldal).

S létezik még egy másik hivatkozás is, nevezetesen a pontoszi görögök meséje a szkíták eredetéről, mely szerint Avi, a szkíta Földanyácska a Hylaie nevű helyen lakozott. Herakles a szkíták földjére jutott, ahol vihar és fagy lepte meg, s míg aludt, szekérhúzó lovai isteni végzésre eltűntek (HERODOTOS, IV. 9.).

Mikor Herakles felébredt, keresésükre indult, és miután az egész vidéket bejárta, végre a Hylaie nevű helyre jutott. Ott egy barlangban rátalált egy felemás, leány és vipera alakjában testet öltött teremtményre: felső része fartól leányé, alsó része pedig kígyóé.

Ami a mondottak lényegét illeti, Hylaie, avagy Abike Avi Földanyácskának szentelt hely lehetett. Létezhetett ott egy hasonló nevű folyócska, s az sem lehetetlen, hogy ALEXANDROS az Abianos névvel a Dnyepert ruházta fel.

Abike (Ἀβικὴ; 647. 4.) – *Avi*.

Etymology: The Scythian Mother Earth.

Avi Földanyácskának szentelt hely a Dnyeper torkolatának vidékén. A görögök Hylaie (Υλαίη: Erdőség, Vadon erdő) néven ismerték.

Pseudartake (Ψευδαρτάκη; 701. 11.) – *pusztarejtek* vagy *pusztai rejtek*.

Etymology: *Puszt*a (steppe) and *rejtek* (burial vault; literally hiding-place). The name of the burial mound in Scythian language, as heard by the Greeks.

A szerző szerint a szó meghatározása: „domb a szkíták országában, úgynevezett Szent hegy.” Vagyis a szkíták temetkezési helye, a halomsír szkíta neve, ahogyan a görög fül hallotta.

Theophylaktos Simokattes

A szerző (kb. 580–630.) – más szerzők műveiből már ismert kifejezések mellett – három görögösen elferdített törökös nevet közöl, melyek szkítaként is értelmezhetők.

MAURIKIOS császár uralkodásának idején (582–602.), a türkök igája alól szabadult avar törzsek – az alább felsorolt három – csatlakoztak a Kárpát-medencében letelepedett avarokhoz.

Tarniakh (Ταρνιαχ; VII. 8.) – *Turnlar*.

Etymology: Cranes.

Turnyák, avagy darvak.

Kotzageroi (Κοτζαγρηοί; VII. 8.) – *Koçaglar*.

Etymology: Egrets.

Kócsagok.

Zabender (Ζαβενδερ; VII. 8.) – *Semenler*.

Etymology: Allied foreign mercenaries.

Szemények (szövetséges külföldi zsoldosok).

Jászok bizánci és georgiai forrásokban

A kaukázusi alánok jelesei, úgy tűnik, előszeretettel választottak maguknak idegen eredetű, a szomszédos népek körében divatos neveket. Amikor pedig az uralkodóház tagjai megismerkedtek a kereszténység eszméjével, a hittel kapcsolatos nevekkal is felruházták magukat. Találunk ezek között – hatot tudunk szkítaként értelmezni –, a mindennapi névadási gyakorlattól eltérően, igéket is.

Az alábbiakban BROSSET könyvének (1849) oldalszámaira hivatkozunk; szögletes zárójelben az általa feldolgozott kézirat oldalszámai szerepelnek.

Alde (Ἀλδῆ; SKYLITZES, Ρωμανος ο Αργυρος, 16.) – *Áld*.

Etymology: (Who) bless.

Meg nem nevezett jászi király leánya. I. GIORGI (1014–1027.), georgiai király második felesége. DEMETRE szülőanyja. DAVIT nagyanyja. ATON, jászi uralkodó dédanyja. JADARON, jászi király ükanyja. DAVIT SOSLAN, jászi trónörökös szép-
anyja.

DAVIT (BROSSET: 421.), ALDE unokája, DEMETRE fia a feljegyzések szerint já-szi volt. Maga talán nem ült a jászik trónján, ATON nevű fiát azonban már ural-kodóként tartják számon. Apai ágon tőle származott JADARON, ettől pedig DA-VIT SOSLAN, TAMAR második férje (lásd alább).

Borena (BROSSET: 315, 336. [181, 192.]) – *Bárány*.

Etymology: (The) lamb (of God).

DORGOLELI, jászí király testvére. IV. BAGRAT (1027–1072.), georgiai uralkodó második felesége. MARTA (ALÁNIAI MÁRIA: Μαρία τῇ ἐξ Ἀλανῶν) és II. GIORGI (1072–1089), georgiai király szülőanyja. IV. DAVIT (1089–1125.), georgiai király nagyanyja. I. DEMETRE (1125–1154.), georgiai király dédanyja. III. GIORGI (1156–1184.) és V. DAVIT (1154.), georgiai király ükanyja. TAMAR (1184–1212), georgiai ki-rályné (címezése szerint király) szépanyja.

ALÁNIAI MÁRIA első férje VII. MIKHAEL (1071–1078.), bizánci császár volt, a második pedig ennek trónutóda, III. NIKEPHOROS (1078–1080.).

Az 1187. évben – jászik és georgiaiak baráti kapcsolatainak betetőzéseként – DAVIT SOSLAN, JADARON fia és TAMAR házasságot kötött. Leszármazottaik ural-kodtak a georgiaiak országában a 19. századig.

TAMAR és DAVIT SOSLAN unokája, VII. DAVIT (1247–1270.), nagyjából két évig kettős házasságban – a keresztény erkölcs szerint tiltott kapcsolatban – élt egy törökös nevű jászí asszonnyal, ALTUNNAL (ARANY), és két gyermekük is szüle-tett, GIORGI és TAMAR.

Dorgoleli (BROSSET: 315, 335. [181, 192.]) – *Dorgál*.

Etymology: (Who) scold.

A jászik királya (1065. körül), BORENA testvére.

Burdukhan (BROSSET: 383, 400. [232, 243.]) – *Boldog*.

Etymology: Beatific, saintlike.

KHUDDAN, jászí király leánya. III. GIORGI (1156–1184.) felesége. TAMAR, geor-giai királyné (címezése szerint király) szülőanyja. IV. GIORGI (1212–1223.) és RU-SUDAN (1223–1245.), georgiai király nagyanyja. VII. DAVIT dédanyja.

Khuddan (BROSSET: 383. [282.]) – *Kutya*.

Etymology: Dog.

A jászik királya (12. század), BURDUKHAN apja.

AL-MASZÚDI (896–956.) könyve szerint hasonló alakú és tartalmú nevet – KUUN fordításában AHMED BEN KOVAÏH – viselt a kazárok egyik főembere is (KUUN in PAULER és SZILÁGYI 1900).

Jadaron (BROSSET: 421.) – *Gyötör*.

Etymology: (Who) beset.

ATON (11–12. század), jársi uralkodó fia, vélhetően trónutódja; a jászik királya. DAVIT SOSLAN apja. IV. GIORGI és RUSUDAN nagyapja. VII. DAVIT dédapja.

Kínai források

Kínai forrásokból – leszámítva a nyugati szerzők híreiből már ismert szavakat, az ismétlődéseket és az képzett szóalakokat – tíz szkítaként is értelmezhető kifejezést ismerünk.

Idegenek szavait a kínai szótagokra vagy hangokra bontva írja át, és csakis nyelvében élő egy szótagú szavakat használhat, illetve követnie kell nyelvének egyéb szabályait. Idegen kifejezések lebetűzésére többféle megoldást is találhat. Kankó országának nevét kínai iratokban pl. Kang, Kang-csü, Kang-kuo alakban látjuk viszont.

Minden egyszerű kínai szó egy vagy több magánhangzóból áll, s ha mássalhangzó is van a szóban, ez a magánhangzó(ka)t rendesen megelőzi. Szó végén a kínaiban csak *n* vagy *ng* orrhang, vagy igen ritkán *l* állhat. A kínai tehát a mássalhangzóval végződő idegen szavakat, szótagokat rendszerint járulékos magánhangzóval kénytelen megtoldani. Jobban mondva e mássalhangzókhoz is nyelvben létező szót kell rendelnie. A szó vagy szótag végi mássalhangzót, egymást követő mássalhangzók közül az egyiket, illetve az utolsó szótagot azonban el is hagyhatja stb. S korlátozott szó-, illetve hangkészlete okán egyéb ferdtésekre is rászorul.

Ha a kínaiban két vagy több magánhangzó kerül egymás mellé, az első, mindenekelőtt az *i*, csak a következők nyomósítását szolgálja, pl. Kangkuo: *Kaŋkō*, Liao: *Lō*. S végül a kínaiban orrhang (*n*, *ng*) előtt – az *ng* az *n*-nél lágyabb hangot jelöl – nem állhat *o* magánhangzó.

A kínai tehát minden hosszabb idegen kifejezést egy szótagú elemekre, illetve hangokra szabdal, és rendesen az egy szótagú szavakat is, ha több mássalhangzót tartalmaznak, illetve mássalhangzóval végződnek, pl. türk: *tu-csüe*.

A törökös *besogur* szót a kínai következőképpen bontja elemekre: *be-so-gu-r*. Majd kiválasztja nyelvének szókészletéből a hallása stb. szerint leginkább megfelelő egytagú szavakat: *pej-zsu-csiu-li*. Az efféle, mintaszerűnek mondható átírás azonban nem gyakori.

Bölcs, fejedelem, Méneság és őrs szavunkból a kínaiban *Mej-caj, pao-tien* (pej-tien), *Ven-na-sa*, illetve *ho-szu* lesz. Nincs ebben semmi rendkívüli. Minden népképviselői igyekeznek idegenek szavait a maguk hallásához, nyelvük szabályaihoz, kényelmükhöz igazítani. Ki hinné például, hogy *cserebűly* (cserebogár), *érsék* és *püspök* szavunk gyökere a latinos *Scarabaeus*, illetve a görög *arkhiepiskopos* és *episkopos* kifejezés?

A szkíta szavak többségét, a mondottakból következik, nem egyszerű feladat kínai átírásból visszafejteni. S ha sikerül is, tartalmuk ismerete híján – és mert a személynevek idegen eredetűek is lehetnek – mindig marad helye a kételynek.

Az alább említendő iratok közzétételének, illetve szerkesztésük lezárásának ideje a következő: *Sicsi* (i. e. kb. 91.), *Hansu* (i. sz. 111.), *Vejlüe* (265.), *Hou Hansu* (5. század), *Vejsu* (6. század közepe), *Liangsu* (557.), *Szujsu* (636.), *Csousu* (636.), *Csinsu* (648.), *Tungtien* (801.), *Hszin Tangsu* (1060.), *Jüansi* (1370).

Kangcsü (康居; *Sicsi*, 117, 123.; *Hansu*, 56.) – *Kankó*.

Kangkuo (康國): *Vejsu*, 102.

Kang (康): *Szujsu*, 83.

Etymology: (Pinyin Kangju; Kangguo; Kang.) The people of the country of river Kankó. *Kankó* (hook) was the Scythian name of the meandering middle course of river Syr Darya.

A kankarok (kakhagai) országának neve. Kang névvel utóbb Szogdiát, a kankarok egykori hűbéres uradalmát illették a kínaiak.

Jencaj (奄蔡; *Sicsi*, 123.) – *Jászi*.

Etymology: (Pinyin Yancai.) Archer.

A jászik (iazyges) uradalmának neve az i. e. 2. század végéig; azután, az i. e. 130. év tájától Alan (helytelenül Alanliao).

Vukua (毋寡; *Sicsi*, 123.) – *Moka*.

Vuku (毋鼓): *Hansu*, 70.

Etymology: (Pinyin Wugua; Wugu.) Fiery, unruly.

A Fergánai-medence szkíta lakóinak királya (i. e. ?–102.). Nevének jelentése mai szóhasználat szerint *mokány*, avagy *szilaj*, *vad*.

Mejcaj (昧蔡; *Sicsi*, 123.) – *Bölcs*.

Etymology: (Pinyin Meicai.) Wise.

A Fergánai-medence szkíta lakóinak királya, MOKA trónutódja. Esztendőnyi ideig (i. e. 102–kb. 103.) uralkodott. Főemberei eltették láb alól, és helyébe MOKA öccsét – CSANFENG (蟬封; *Sicsi*, 123.) – állították.

Hoszu (閩蘇; *Hansu*, 70.) – őrs.

Etymology: (Pinyin Hesu.) Guard, post.

A jászik (iazyges) egyik törzsének neve. Az Amu-darja alsó szakaszánál laktak.

Paotien (抱關; *Hansu*, 70.) – *fejedelem*.

Jitien (挹關): *Tungtien*, 193.

Etymology: (Pinyin Baotian; Yitian.) Prince.

Kankó alkirályának neve. Vélekedésünk szerint inkább tisztsége. Nevezett főembert és a következő négy nemes urat – JINUTU (伊奴毒), TUMO, KAJMOU, PEJSZÖCE – az i. e. 36. évben történetekkel kapcsolatban említi a *Hansu* 70. szakasza.

Tumo (屠墨; *Hansu*, 70.) – *Tömő*.

Etymology: (Pinyin Tumo.) Filling (person).

Kankó egyik főembere. (PEJSZÖCE unokaöccse.)

Kajmou (開牟; *Hansu*, 70.) – *Kajmó*.

Etymology: (Pinyin Kaimou.) Hook.

Kankó egyik főembere, PEJSZÖCE fia.

Kajmó szavunk rokonértelmű megfelelői: *gamó*, *horog*, *kampó*, *kankó*.

Pejszöce (貝色子; *Hansu*, 70.) – *Fejszés*.

Etymology: (Pinyin Beisezi.) Who carries ax.

TUMO anyjának öccse. (TUMO nagybátyja. KAJMOU apja.)

Szajvang (塞王; *Hansu*, 96a) – *Szaka*urak.

Etymology: (Pinyin Saiwang.) *Szaka* (disunited, seceded part; division, section) and *úr* (lord, ruler).

A kéttagú kínai kifejezés jelentése: Szaka királyok, Szakák királyai.

Szaj (塞; *Hansu*, 96a) – *Szaka*.

Szacsö (莎車): *Hou Hansu*, 88.

Etymology: (Pinyin Sai; Sache.) Disunited, seceded part; division, section.

Az ázsiai szkíták maguk és mások által is használt összefoglaló neve.

Fannej (蕃內; *Hansu*, 96a) – *Enyhely*.

Fannejti (蕃內地): *Hansu*, 96b.

Etymology: (Pinyin Fannei; Fanneidi.) Place which gives relief. (The royal summer residence of Kangju.)

Forrásunk szerint Kankó királyának nyári szállása, illetve e szálláshely neve. A *Hansu* 96b szakaszában a névhez hozzátoldott *ti* kifejezés jelentése *föld*.

Pejtien (卑 聞; *Hansu*, 96a) – *Fejedelem*.

Etymology: (Pinyin Beitian.) Capital (town); literally Prince (town with a royal/princely residence).

A forrás szerint Kankó királyi székhelyének neve.

Alan (阿 蘭; *Vejlüe*, 25.) – *Alán*.

Alanliao (阿 兰 聊): *Hou Hansu*, 88.

Etymology: (Pinyin Alan, Alanliao.) Subordinate.

Alán a jászok (iazyges) kisebb szövetségének neve volt az i. e. 2. század végétől.

Az alábbi beszámolók közül a *Hou Hansu* értesülése korábbi, a *Vejlüe* híre későbbi eseményekre vonatkozik. A jászok az i. e. 130. év táján a kankarok igája alá jutottak, s (legkésőbb) az i. sz. 3. században szabadultak.

Északi-Vujipie birodalma Kangcsütől északra helyezkedik el. Ott van még Liu birodalma, Jen birodalma és Jencaj birodalma, amelyet Alan névvel is illetnek. Mindegyik birodalom ugyanolyan életmódot folytat, mint Kangcsü. [Jencaj] nyugaton határos Ta Csinnel [Római Birodalom], és délkeleten Kangcsüvel. A birodalom bőségében van a híres cobolyprémeknek. A lakosság, csordáinak és nyájainak társaságában, vizet és legelőt keresve vándorol ide-oda. [Jencaj] a Nagy Mocsár mellett van. Korábban Kangcsü hűbérese volt, most már nem az. (Vejlüe, 25.)

A Nagy Mocsár egyesek szerint az Aral-tó, mások a Kaszpi- vagy a Fekete-tengerrel azonosítják. Északi Tenger pedig a Bajkál-tó kínai neve.

Jencaj birodalma módosította nevét Alanliao birodalomra. Királya Ti [Föld] városában él. [A szöveg megengedi a földvár, illetve a Földvár értelmezést is.] A birodalom Kangcsünek van alávetve. Az éghajlat meleg. Viaszfák [itt valamilyen fatermetű, viaszos levelű örökzöldek], fenyők és fehér fű [sisakvirág: Aconitum] van bőségesen. A közkedvelt életmód és a ruházat ugyanaz, mint Kangcsüé. (Hou Hansu, 88.)

Az „Alanliao birodalom” szókapcsolatot többek szerint „Alan és Liao birodalom” formában kell értelmezni. Utóbbi valójában a *Vejlüe* által említett Liu (柳) birodalom. Világosabban fogalmazva: a kínai szerkesztő összevonta Alan és Liu nevét. Alanliao tehát helyesen Alan és Liu lenne.

Csösö (者 舌; *Vejsu*, 4a) – *Sás*.

Si (石): *Tungtien*, 193.

Csösö (柘 折): *Tungtien*, 193.

Csöcse (柘 支): *Hszin Tangsu*, 221b.

Csösi (赭時): *Hszin Tangsu*, 221b.

Etymology: (Pinyin Zheshe, Shi, Zhezhe, Zhezhi, Zheshi.) Sedge. (The Scythian name of the modern Tashkent.)

Taskent városának szkíta neve.

Vennasa (溫那沙; *Vejsu*, 102.) – Méneság.

Etymology: (Pinyin Wennasha.) Branch of Stallion (dynasty).

A közép-ázsiai avarok (pausikai) szogdiai birtokának neve.

Szogdiát a 350. évben rohanták le a chionitae névvel illetett hunok, kiket kíséreltek éppen a szabarokkal azonosítottunk (ÁDÁM 2021a). Az alább idézett szöveg Szogdiát és a jászik (iazyges) birodalmát (Jencaj) egynek veszi. Úgy tűnik, mintha utóbbiról volna e helyen szó. A kankarok (kakhagai) egykori országától (Kangcsü) északnyugatra, a Szir-darja alsó szakaszánál, a Nagy Mocsár (Aral-tó) mellett a jászik éltek. A kínaiak Szogdia északnyugati részét, Kankó egykori birtokát is illették Kangcsü névvel, ám ezen ismeret birtokában sem tudunk válasszani a kérdésre, mi lehet oka Jencaj és Szogdia összevonásának. S vonatkoztatjuk-e a szóban forgó tudósítást a jászik országára, illetve arra is.

Szutö [Szogdia] országa. A Cung Lingtől [Pamír] nyugatra fekszik. Ez volt az ősi időkből Jencaj. Vennasa névvel is illetik. Kiterjedt mocsárban fekszik, északnyugatra Kangcsütől. Tajtól 160 000 li [kb. 6653 km] távolságra van. A hsziungnuk korábban megölték királyát [Szogdia uralkodóját], s elfoglalták országát. Huni király a harmadik uralkodó [a sorban].

A *Liagsu* 54. szakasza szerint a közép-ázsiai avarok királyának neve JENTAJ-JILITO (戾帶夷栗陀) volt. Avagy, törökösen, YETI ALA AT (Hét tarka ló). Meglehet, ez volt az uralkodóház neve – esetleg MÉN, vagy MÉNES –, és a királyi család egyes ágai kormányozták az avarok birtokait. Vizsgálандó az esetleges kapcsolat Csíkménaság község neve és az avar Méneság között.

Csitolo (寄多羅; *Vejsu*, 102.) – Kitörő.

Etymology: (Pinyin Jiduoluo.) Who breaking free.

A közép-ázsiai avarok (pausikai) uralkodójának – II. KITÖRŐ (kb. 350–390.) – neve.

Az uralkodóház alapítójának nevét – I. KITÖRŐ (Kirada, 335–345.) – pénzérméje örököltette meg. II. KITÖRŐ neve viszont szerepel Indiában, Szogdiában vert érméin (Kidara, Kidāra; kyðr), baktriai pecsétjén (Kidiro, Kēddiro), valamint kínai forrásunkban is. Nyugati tudósítók személyét nem ismerik; kidarita hunokról (kidaritai ounnoi) beszélnek (GRENET 2005).

Ven (溫; *Vejsu*, 102.) – *Mén*.

Etymology: (Pinyin Wen.) Stallion (name of the king of Avar people).

A közép-ázsiai avarok (pausikai) szogdiai birtokainak (Ménéság) királya. Nevén kívül egyebet nem közöltek róla.

Avarjaink Szogdiát kb. 441–558. között birtokolták. A kínai hírmondók – jelentéseikben keverednek a korábbi és az újabb időkre vonatkozó adatok – a 4–5. században az avarokat címezik jüecséknek, és Szogdiát, a kankarok (kakhagai) egykori hűbéresét nevezik Kangnak. Az avarok a szóban forgó időszakban egyebek között a jüecsék egykori uradalmát, Baktriát és Gandharát birtokolták, továbbá Szogdiát stb., és magukat pénzérméiken, pecsétjeiken a jüecsék, avagy kjujsuangok örököseként tüntették fel.

A *Vejsu* 102. szakasza így nyilatkozik Kankó, azazhogy Szogdia országáról, illetve az ott lakó avarokról.

Kanguo, később Kangcsü is. [Népe] ide-oda vándorol, nincs állandó tanyája. A Han [uralkodócsalád] óta megszakítás nélkül [fennáll]. Királyuk eredeti családneve Ven. Ő jüecse [avar]. Egykor [a jüecsék] a Csiliensántól [hegység] északra laktak, Csaovu [ma Csangje] városában. Amikor a hszüungnuk legyőzték őket, átkeltek a Cung Lingon [Pamír] nyugat felé, majd birtokba vették az országot [Szogdiát]. Felosztották azt a királyok [családjának] egyes tagjai között, ezért Kanguo bal és jobb [keleti és nyugati] szárnyát több [kisebb] állam alkotja, és mindegyik [uralkodó] családneve Csaovu, bizonyítván, nem felejtik eredetüket.

Hua (滑; *Liangsü*, 3.) – *avar*.

Etymology: (Pinyin Hua.) Avar (people of Avi, the Scythian Mother Earth).

A közép-ázsiai avarok (pausikai) országának és népének neve a kínaiak halála szerint.

Patijen (拔底延; *Csösu*, 50.) – *Fejedelem*.

Etymology: (Pinyin Badiyan.) Capital (town); literally Prince (town with a royal/princely residence).

A közép-ázsiai Avarország székhelyének neve, mely a forrás szerint valami ilyesmit jelent: *Vangsöcseng* (王舍城), azaz *Királyi székváros*. A város a mai Afganisztán területén állott, Baghlan közelében.

Napi (那鼻; *Csinsü*, 97.) – *Nap*.

Etymology: (Pinyin Nabi.) Sun.

A kankarok (kakhagai) királyának neve a 3. században.

Majkosze (麥各思; *Jüansi*, 132.) – *Magaszt*.

Etymology: (Pinyin Maigesi) Praise.

A kaukázusi alánok (alanoi) székvárosának neve.

AL-MASZÚDI (896–956.) elsőként említi Alánia székvárosát (Mağas), melynek neve – tartalmából (áhitatosság) következtetve – *Magaszt* lehetett, nem pedig *Magas*, miként korábban (ÁDÁM 2015a) véltük. Idejétmúlt *magaszt* szavunkról CZUCZOR és FOGARASI (1867) a következőket mondja: „(mag-asz-t) elavult áth. [átható ige] mely helyett ma a megtoldott *magasztal* divatozik.”

Rendszerezés

A szkíta szavakat az alábbiakban – kiemelve a jelentés szerint ismert 12 kifejezést – tartalmuk szerint csoportosítottuk. A nép- és törzsi stb. nevek csoportja 39 tételtől áll. Istenségek nevéből hetet találtunk, és még nyolcat sikerült kerülni azonosítani. Összesen tehát 15 esküdt istenséget ismerünk. A földrajzi nevek csoportját 27, a közszavakét 32, a személynévét pedig 62 tétel teszi. Ez összesen, beleértve az ismétlődéseket is, 175 szó. Mindösszesen pedig 154 különböző szóalak.

Jelentés szerint ismert szavak

Tartalmuktól függetlenül külön, első helyen tárgyaljuk őket. Bizonyító ereje e szavaknak a legnagyobb (ha sikerül hozzájuk meggyőző egyezést találni anyanyelvünk szókészletében), hiszen tudjuk, nem kell találgatnunk, mit jelentenek.

Nem szerepelnek e szakaszban olyan szkítának mondott szavak (pl. *adigor*), melyeknek van ugyan meghatározása – példánkban tücsök –, ám sem anyanyelvünk, sem más vizsgált nyelv szótárában nem találtunk hasonló, tücsköt, sáskát, szöcskét, egyebet jelentő kifejezést. Kihagytuk azon szavakat is (pl. *sakyndake*, *saperdes*, *solymoisin*), melyek meghatározása nem egyértelmű, nagyobb számú értelmezési lehetőséget kínál.

Nem szerepelnek e szakaszban olyan szavak sem (pl. *bolinthos*), melyeknél csak leírás – nem pedig a kérdéses szkíta kifejezéssel egyenértékű idegen szó, meghatározás – kínál fogódzót tartalmuk azonosítására.

Szófejtéseink eredménye olykor nem (*arimaspoi*, *zilai*), vagy nem pontosan tükrözi a szkítának mondott szavak meghatározását, ám figyelembe véve a körülményeket – az *arimaspoi* kifejezés esetében például hivatkozhatunk a szerző tévedésére –, ettől még hihető marad.

Enarees (anyahere) – HERODOTOS magyarázata szerint *hímnők*.

Arimaspoi (aranyőrző) – HERODOTOS szerint *egyszeműek*.

Exampaioi (Érdempálya) – HERODOTOS szerint *Szent utak*.

Oiorpata; ormatai (ölő madai) – HERODOTOS, illetve HESYKHIOS szerint *főfölk*.

Temarunda (Tengermása) – PLINIUS szerint *Tenger anyja*.

HERODOTOS ugyanezen szkíta istenséget Thagimasadas névvel illeti, és a görög tengeristenséggel állítja párhuzamba.

Chorsari (perzsa) – PLINIUS szerint *a perzsák neve a szkíták nyelvén*.

Croucasus (Hókás) – PLINIUS szerint *Hófehér*.

Parthus (pártos) – Szkíta beszéd szerint – írja IUSTINUS – a számkivetettek *parthusoknak* mondatnak.

Abakes (apa, esetleg apák) – HESYKHIOS szerint a szkítáknál *a férfi neve*.

Agly (hattyú) – HESYKHIOS szerint *hattyú*.

Zilai (szőlő) – HESYKHIOS szerint *bor*.

Patijen (Fejedelem) – A Csousu szerkesztője szerint *királyi székváros*.

Fejedelem szavunk mára elvesztette *székváros* jelentését, bizonyos származékai, pl. *fejér, fejevár* – valaminek feje, főváros – azonban megőrizték ezen értelmét is. Korábban elterjedt lehetett a *fejedelem* szó használata *főváros* jelentésben is. A kazárok például törökösen Atil stb. – gyökere a mongol *edzen* (fejedelem) kifejezés – névvel illették fejedelmi székhelyüket.

Nép- és törzsi nevek

A szkíták – saját, tehát nem mások által rájuk aggatott – népi, törzsi stb. nevei az esetek többségében a magyar nyelv szóképzete alapján is értelmezhetők. Akadnak azonban kivételek is. Amikor szkítáink betagozódtak a hunok szövetségébe vegyes népességű csoportok is kialakultak. Például a kazárok (őrsök és barszilok társulása), melyben a törzsek megtartották saját nevüket, a nép pedig a latin *caesar* (görögös kaisaras) személynévvel illette magát, s onogur volt tíz másik néppel alkotott társulásának címe.

agathyrsoi: *ragadozó*

alan, alanoi: *alán*

amyrgioi: *homorogi*

aorsoi: *őrs*

argippaioi: *Érdempálya* [népe]

arimaspoi: *aranyőrző*

aukhatai: *eke* [ekés]

dakoi, threikes: *dákos*

getai, skolotoi, skythai: *esküdt, esküdött*

iamai: *jászimadai*

iazyges: *jászik*

issedones: *izzító*
 iyrkai, ourgoi: *urak*
 kakhagai: *kankar*
 kapnobatai: *gab(o)navető*
 katiaroi: *hajtár*
 kaukoensioi: *kökényesi*
 khorasmioi: *kalászi*
 kotzageroi: *kócsagok*
 koutrigour: *hatogur*
 ktistai: *tiszta*
 massagetai: *más esküdt*
 melankhlainoi: *mellékági*
 myrgetai, tyregetai: *túri esküdt*
 napouka: *napok*

outigour: *ötogur*
 paralatai: *karályok*
 pausikai, hua: *avar (szaka)*
 rhoxolanoi: *rósalán*
 sakai, szaj: *szaka*
 sakarauoi, szajvang: *szaka úr*
 sauromatai: *szuromadai*
 sigynnai: *szigony*
 sirakoi: *cirák*
 solymoi, solymoisin: *sólymos*
 tarniakh: *turnyák [darvak]*
 thyssagetai: *tősesküdt*
 traspies: *harcfi*
 zabender: *szemények*

Istenségek neve

A szkíták nagyszámú istensége közül csak hetet ismerünk név és szerep szerint, s még nyolcra – Boristen (Boratya), Dana (Dana avi), Hargita, Lég (Légúr), Mag, Szél (Szélúr), Titok, Zöld – állíthatjuk több-kevesebb bizonyossággal, ők is a szkíták istenségei közé tartoztak.

api: *avi*
 argimpasa, exampaioi: *érdempálya*
 gebeleizis: *kebelező*
 goitosyros: *gyűjtősúr*

papaioi: *babai*
 tabiti: *tapiti*
 temarunda, thagimasadas: *tengermása*

Földrajzi nevek

A leginkább figyelemre méltó körülmény, hogy a kelet-európai puszták jelentősebb folyóvizei szinte kivétel nélkül szkíta nevet viseltek. Nem különben a Kaukázus. Nincsen nyoma – miként például a Kárpát-medence folyói stb. esetében – korábbi, nem szkíta nyelvű telepések által átörökölt neveknek. Ebből arra következtethetünk, hogy Kelet-Európa pusztáit ősidők óta szkíta nyelvű népesség lakta. Az ősi nevek csak a népvándorlások korában veszítették el eredeti alakjukat, illetve adták át helyüket nem szkíta eredetű utódaiknak.

Folyókák: Abianos, Borysthenes (Porata), Danaper (Danouios, Tanais), Gerasus (Gerrhos, Hierasos, Hyrgis), Harpasos, Hypakyris, Hypanis, Lykos, Oaros, Silis, Tyres.

Hegységek: Auxakia, Croucasus.

Települések: Csöső, Fannej, Khabon, Majkosze, Neapolis, Palakion, Patijen (Pejtien), Skudra, Zarmizegethousa.

Uradalmak, jelentős helyek: Abike (Abiria), Hoszu, Jencaj, Kangcsü, Kogaionos, Skudra, Vennasa.

abianos, abike, abiria: *avi*

auxakia: *északi* [hegység]

croucasus: *hókás*

csöső: *sás*

danaper, danouios, tanais: *dana* (avi)

fannej: *enyhely*

gerasus, gerrhos, hierasos, hyrgis: *körös*

harpasos: *árpás*

hoszu: *őrs*(ország)

hypakyris: *kupakörös*

hypanis: *kupány*

jencaj: *jászi*(ország)

kangcsü: *kankó*

khabon: *hab*

kogaionos: *kökényes*

lykos: *lég*

majkosze: *magaszt*

neapolis: *nap*

oaros: *ár*

palakion: *balog*

patijen, pejtien: *fejedelem*

porata: *boratya*

silis: *széles*

skudra: *esküdt*(ország)

tyres: *túr*

vennasa: *ménéság*

zarmizegethousa: *származ-esküdt-ős*

Közzszavak

Elsősorban főnevek tartoznak e csoportba, azonkívül néhány melléknév és egy ige. ΗΕΣΥΚΗΙΟΣ egyik-másik szkítának mondott szava, bár nem tudjuk megállapítani, mi lehetett eredeti alakjuk, vélekedésünk szerint ide sorolható. Amíg nem áll elő valaki ellenkező érvényű adatokkal, szkítának tekinthetjük ezeket is.

abakes: *apa*

abie: *elvet, vet*

adigor: *tücsök*

agly: *hattyú*

anaxyrises: *nadrág*

antakaioi: *anyatok*

askhy: *acsari*

bolinthos: *bövény*

briza: *búza*

chorsari: *perzsa*

enarees: *anyahere*

kandys: *köntös*

kannabis: *kanavász*

kaunakes: *gúnya*

kolos: *gölyös*

marha: *marha*

oiorpata, ormatai: *ölő madai*

pagaie: *kutya*

paotien: *fejedelem*

pariane: *karályné*

parthus: *pártos*
 pseudartake: *pusztai rejtek*
 sagaris: *szekeerce*
 sakyndake: *zsáküng*
 saperdes: *süger*
 sigaloen: *cikornya*

tarandos: *tarangyos*
 typhlous: *köpülő*
 tyros: *túró*
 ys: *[gyógy]ír*
 zeira: *szűr*
 zilai: *szőlő*

Személynevek

A szkíta eredetű nevekben nem egyszer félig-meddig elfeledett szavainkat látjuk viszont, pl. cirák (csíra, ivadék, sarj), jászí (íjász), moka (mokány, szilaj), salgó (csillogó, fénylő). Főemberek olykor istenségek, lószínek megnevezését öltötték magukra, pl. HARGITA, SZÉL; ARANYPEJ, DERES.

A kereszténység befolyása először a kaukázusi alánok névadási gyakorlatában bukkan fel. Úgy tűnik, eleinte nem volt elterjedt szokás – mint például az örményeknél – bibliai szereplők nevét kölcsönözni, bár elvétve akad ilyenekre is példa.

Női nevek – ÁLD, BÁRÁNY, BOLDOG, HARGITA, OPÁL, SZERELMETES és TÖMÖR – igencsak elszórtan fordulnak elő forrásainkban. A szkíta nők férfiúhoz inkább illő neveket (HARGITA, TÖMÖR) is viselhettek.

Nem valóságos személyek, hanem mondák szereplőinek nevei a következők: ÁRPÁCSKA, ESKÜDT, KALÁCS vagy KALÁCSKA, NAP vagy NAPOCSKA, RAGADOZÓ.

abaris: *avar*
 agathyrsos: *ragadozó*
 alde: *áld*
 anakharsis: *nyakas*
 ariantas: *arany*
 ariapeithes: *aranypej*
 arpoxais: *árpácska*
 atea: *atya*
 babai: *babai*
 borena: *bárány*
 burdukhan: *boldog*
 candac: *kandász*
 carthasis: *kardos*
 csitolo, kidara: *kitörő*
 dorgoleli: *dorgál*

dromikhaite: *otromba*
 erakas: *író*
 getas, skukha, skythes: *esküdt*
 gnouros: *nagyúr*
 goare: *gór*
 gudila, kothelas: *kötél*
 idanthyrsos: *ingadozó*
 jadaron: *gyötör*
 kajmou: *kajmó*
 khuddan, kovaïh: *kutya*
 kolaxais, palos: *kalácska, kalács*
 lipoxais, napas: *napocska, nap*
 lykoorgos: *légúr*
 lykos: *lég*
 madyes: *madai*

mastor: *bösztor*
 mauakes, vukua: *moka*
 mejcaj: *bölcs*
 mougel: *megyer*
 napi: *nap*
 oktamasades: *oltalmazó*
 opoie: *opál*
 orikos: *öreg*
 palakos: *balog*
 pejszöce: *fejszés*
 protothyes: *pártütő*
 salmoxis: *szömölcs*
 sarosios: *sárosi*
 saulios: *salgó*
 scolopitus: *esküdtőtfi*
 senamotis: *szerelmetes*

seuthes: *zöld*
 sirakes: *cirák*
 skilouros: *szélúr*
 skopasis: *kopasz*
 skyles: *szél*
 spargapeithes, spargapises: *sárgapej*
 tanaus: *dana*
 targitaos: *hargita*
 tasios: *dacos*
 teres: *deres*
 tomyris: *tömör*
 tumo: *tömő*
 ven: *mén*
 ylinos: *illanó*
 zantikos: *csontika*
 zizais: *csicsás*

Szótövek

E helyen az összetett szavakat önálló jelentéssel bíró elemeikre bontottuk. A különbözőképpen toldalékolt szótöveket egy tételnek vettük. Így összesen 145 szkíta szótövet tudtunk összeírni. *Ennyi tehát a jelenleg ismert egyedi szkíta szavak száma.* Döntő többségük névszó; mindössze öt igét – áld, dorgál, elvet (dob, hajít, vet), gyötör, származ(ik) – ismerünk.

acsari	bárány	dana
ág, ági	boldog	deres
alán	bor	dorgál
áld	bölcs	eke
anya	bölény	elvet, vet, vető
apa	bösztor	enyh
ár (áradat)	búza	érdem
arany	cikornya	esküdtőtt, esküdt
árpácska, árpás	cirák	északi
atya	csicsás	fejedelem
avar, avi	csontika	fejszés
babai	dacos	fi
balog	dákos	gab(o)na

gór (magas)	köpülő	salgó
gölyös	körös	sárga
gúnya	kötél	sárosi
gyötör	kupa, kupány	sás
gyújtós	kutya	sólymos
hab	lég	sügér
hajtár	madai	szaka
harc	mag	származ(ik)
hargita	magaszt	szekerce
hat	marha (melléknév)	szél (légmozgás)
hattyú	más, mása	széles
hely	megyer	szemények
here (hím méh)	mellék	szerelmes
hókás	mén, ménes	szigony
homorogi	moka	szőlő
illanó	nadrág	szömölcs
ingadozó	nagy	szuromadai
ír (főnév)	nap, napocska, napok	szűr (főnév)
író (szerkesztő)	né (nő)	tapiti
isten	nyakas	tarangyos
izzító	oltalmazó	tenger
jászi, jászik	opál	tiszta
kajmó	otromba	titok
kalács, kalácska	ölő	tok (halfaj)
kalász, kalászi	öreg	tömő, tömör
kanavász	őrs, őrző	tős
kandász	ős	túr (hab), túri, túró
kankar, kankó	öt	turnyák (darvak)
karály, karályok	pálya	tücsök
kardos	párt, pártos	úr, urak
kebelező	pej	üng
kitörő	perzsa	ütő
kócsagok	pusztai	zöld
kopasz	ragadozó	zsák
kökényes, kökényesi	rejte	
köntös	rós	

Szkíta és magyar

A magyar nyelv a szkítának, ebben bizonyosak vagyunk, egyenes folytatása. Nyelvünk alapzata, szófejtéseink tanúsága szerint, az elmúlt mintegy két évezred során lényegében nem változott. Szavaink ily hosszú idő elmúltával is tisztán ragyognak. Ha kiemeljük őket az idegen nyelvek Prokrusztész-ágyából, különösebb fejtörés nélkül megérthetők. Még akkor is, ha akadnak közöttük használatból kikopott, illetve megváltozott alakú, tartalmú kifejezések is, például a családi kapcsolatok köréből: baba, babai (ósapa), mása, mási (nagyanya), ó, avi (ósanya). (A kicsinyített változatok, jobbára kötetlen beszédben használatosak, nyelvünkben ma is élnek: pl. Kati, Pisti; bácsi, nagyi.) A népeket, törzseket stb. jelölő nevek sorában is előfordulnak rendhagyó, régies, illetve félig-meddig elfeledett szavak: pl. cirák (csíra, ivadék, sarj), jászi (íjász), kankó (gamó, horog, kampó), moka (mokány, szilaj), sajgó, salgó (csillogó, fénylő), szaka (rész, szak).

Anyanyelvünkben jártasnak a mai köznyelvtől idegen szóalakok felismerése sem jelenthet nehézséget. ΗΕΣΥΚΗΙΟΣ szójegyzéke szerint a sakyndake szkíta öltözők neve. Az eredeti szkíta szó – meglehet, a többes számú alak maradt ránk – alighanem zsáküng, esetleg zsáküngök.

A hitvilág változásával nyelvünkben, visszavonhatatlanul, eltűntek a természethívő vallás istenségeinek nevei: Avi, Babai, Boristen (Boratya), Dana (Dana avi), Érdempálya, Gyújtósúr, Hargita, Kebelező, Lég (Légúr), Mag, Szél (Szélúr), Tapiti, Tengerháza, Titok, Zöld. Személy- és földrajzi nevekben (pl. Avar, Babai, Duna, Gyopár, Haragistya, Hargita, Harka, Horka, Mágor, Szél, Tapolca, Zöld) többük neve vagy szógyöke, olykor ősi alakjából kivetköztetve, fennmaradt. Népünk neve is a szkíták egyik istenségének nevéből ered.

Az ókori szkíta nyelvvel – a mondottakból következik – csak némi gyakorlás után boldogulnánk. A nyelv mindenkor ama valóságot tükrözi, melyben beszélői élnek: igényeikhez, eszközeikhez, környezetükhöz van szabva. Mindezek pedig korról korra változnak.

Először is, az elfeledett, illetve tartalmában idegenszerű kifejezések miatt nem ritkán körülírásra, magyarázatra szorulnánk. Ki ismeri például – jöllehet egyik-másik településünk nevében ma is él –, cirák (csíra, ivadék, sarj) szavunk jelentését?

Másodszorban – ezzel könnyebben megbirkóznánk – a szavak eltérő hangalakjával gyűlne meg a bajunk. Gyűjt igénk (lásd Goitosyros) eredeti hangalakja például lehetett gyojt, miként az ing főnévé is nagy valószínűséggel üng, s király szavunké karály.

Mi több, alighanem más volt, bizonyára csak zamatában, a jászik nyelve, az avaroké, az uraké stb. Mindazonáltal, úgy hisszük, szkíta őseinkkel könnyebben szót értenénk, mint manysi felebarátainkkal.

Végső szavak

Nyelvünk, úgy tűnhet, távolabbról rokona a töröknek, hasonlóképpen a finnek, lappok, szamojédek nyelvének. A rokonság azonban aligha a közös eredet, inkább kisebb-nagyobb mértékű hasonlóság alapján áll fenn: elsősorban szavak átörökítésének és kölcsönzésének tulajdonítható. Ha csupán szókészletét tekintjük, az indoeurópai nyelvek közül nem egy ugyanúgy közel áll a magyarhoz. A szláv, a kelta és a germán nyelvekben például jelentős számú átörökített és kölcsönzött szkíta szó rejtőzik.

A magyar, avagy esküdt igen régi nyelvnek látszik. A legnagyobb óvatossággal ítélve is legalább 11 000–13 000 évesnek mondanánk. Milyen mértékben változott ezen irdatlan idő folyamán, természetesen nem tudjuk. Első nyelvemlékünknak, ha úgy tetszik, a HERODOTOS által feljegyzett szkíta szavakat tekinthetjük. (Urartui, asszír ékiratos táblákon és a bisotuni sziklafeliraton rögzített nevek valamivel idősebbek.) Nagyjából 2500 éves kifejezések, s legtöbbjüket a hétköznapi emberek is különösebb nehézség nélkül megérti. Nem találtunk közöttük egyet sem, melynek értelmét ne lehetne, ha másképpen nem, szótáraink vagy a nyelvünkben működő szabályrendszer segítségével felfedni.

Források

- Абаев, В. И. (1949): *Осетинский язык и фольклор*. I. Москва, Ленинград.
- ÁDÁM, L. (2015a): *Esküdöttek szövetsége*. A szkíták hihető története. Budapest.
- ÁDÁM, L. (2015b): *Esküdöttek öröksége*. A szkíták hihető története. Budapest.
- ÁDÁM, L. (2016a): *Ragadozó népe*. A szkíták hihető története. Budapest.
- ÁDÁM, L. (2016b): *Uruk*. A szkíták hihető története. Budapest.
- ÁDÁM, L. (2020): *Jászik*. A szkíták hihető története. Budapest.
- ÁDÁM, L. (2021a): *Avarok*. A szkíták hihető története. Budapest.
- ÁDÁM, L. (2021b): *Magyarok*. A szkíták hihető története. Budapest.

- ÁDÁM, L. (2021c): *Kankarok és szakaurak. A szkíták hihető története*. Budapest.
- АКИШЕВ, К. А. (1978): *Курган Иссык, Искусство саков Казахстана*. Москва.
- ALEMANY, A. (2000): Sources on the Alans. A Critical Compilation. In DI COSMO, N. and SINOR, D. (eds): *Handbook of Oriental Studies*. Section 8. Uralic & Central Asian studies. Vol. 5. Leiden – Boston – Köln.
- АМАНЖОЛОВ, А. С. (1971): Руноподобная надпись из сакского захоронения близ Алма-Аты. «Вестник АН КазССР» 12 (320): 64–66.
- АМАНЖОЛОВ, А. С. (2003): Прототюркская руноподобная надпись на серебряной чашечке. Рр. 217–222. In *Генезис тюркского рунического алфавита*. Алматы.
- AMMIANUS MARCELLINUS in EYSENHARDT, F. (1871): *Ammiani Marcellini Rerum gestarum libri*. Berolini.
- AMMIANUS MARCELLINUS in PIRCHALA, I. (1916): Ammianus Marcellinus reánk maradt történeti könyvei. I. kötet. *Görög és latin remekírók*. Budapest.
- AMMIANUS MARCELLINUS in PIRCHALA, I. (1917): Ammianus Marcellinus reánk maradt történeti könyvei. II. kötet. *Görög és latin remekírók*. Budapest.
- ANONYMUS in SZABÓ, K. (1860): *Béla király névtelen jegyzőjének könyve a magyarok tetteiről*. Pest.
- APOLLONIOS RHODIOS in BECKIUS, CH. D. (1797): *Apollonii Rhodii Argonauticorum*. Libri quatuor. Volumen primum. Lipsiae.
- ARISTOTELES in BEKKER, I. (1831): Περὶ τὰ ζῶα ιστοριῶν. Pp. 486–638. In *Aristoteles Graece*. Volumen prius. Berolini.
- ARISTOTELES in BEKKER, I. (1837): De Mirabilibus Auscultationibus. Pp. 101–143. In *Aristotelis Opera*. Tomus VI. Oxonii.
- ARRIANOS in ROOS, A. G. (1907): *Flavii Arriani Anabasis Alexandri*. Editio minor. Lipsiae.
- ARRIANOS in SINTENIS, C. (1860): *Arrians Anabasis*. I. Baendchen: I.–III. Buch. Zweite Auflage. Berlin.
- ARRIANOS in SINTENIS, C. (1863): *Arrians Anabasis*. II. Baendchen: IV.–VII. Buch. Zweite Auflage. Berlin.
- ATHENAIOS in GULICK, CH. B. (1937): *The Deipnosophists*. With an English Translation. Volume VI. Books 13–14.653b. London.
- BAILEY, H. W. (1979): *Dictionary of Khotan Saka*. London, New York, Melbourne.
- BAKAY, K. (1997): *Őstörténetünk régészeti forrásai*. I. [Miskolc.]
- BAKAY, K. ([1998]): *Őstörténetünk régészeti forrásai*. II. [Miskolc.]
- BAKAY, K. (2005): *Őstörténetünk régészeti forrásai*. III. Budapest.

- Балахванцев, А. С. (2012): Арамейская надпись из Рысайкино (к вопросу о скифских походах в Переднюю Азию). Рр. 358–361. In *Cultures of the Steppe Zone of Eurasia and their Interaction with Ancient Civilizations*. Materials of the International conference dedicated to the 110th birth anniversary of the outstanding Russian archaeologist Mikhail Petrovich Gryaznov. Volume 2. St. Petersburg.
- BÁRCZI, G., BENKŐ, L. és BERRÁR, J. (1967): *A magyar nyelv története*. Budapest.
- BARNES, J. (ed.) (1984): *The Complete Works of Aristotle*. The Revised Oxford Translation. Volume Two. Princeton.
- BENKŐ, J. (1999): *Transsilvania specialis*. Erdély földje és népe. Fordította, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi Szabó György. Első kötet. Bukarest, Kolozsvár.
- BRANDENSTEIN, W. (1953): Die Abstammungssagen der Skythen. *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 1953/55 52 (1–2): 183–211.
- BROSSET, M. (1849): *Histoire de la Géorgie depuis l'antiquité jusqu' au XIXe siècle, traduite du géorgien*. 1re partie. Histoire ancienne, jusqu' en 1469 de J.-C. S. - Pétersbourg.
- CHAVANNES, É. (1905): Les pays d'Occident d'après le Wei lio. *T'oung pao* 2 (6): 519–571.
- CLAUSON, G. (1972): *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford.
- COCKS, M. D. S. (2005): *The Stephen Experience, Teachings of Stephen the Martyr*. Auckland.
- CORNILLOT, F. (1981a): De Skythès à Kolaxais. *Studia Iranica* 10: 7–52.
- CORNILLOT, F. (1981b): L'origine du nom des Scythes. *Indo-Iranian Journal* 23: 29–39.
- CUNO, J. G. (1871): *Forschungen im Gebiete der alten Völkerkunde*. Erster Teil. Die Skythen. Berlin.
- CURTIUS RUFUS in VOGEL, TH. (1889): *Q. Curti Rufi Historiarum Alexandri Magni Macedonis libri qui supersunt*. Lipsiae.
- CZUCZOR, G. és FOGARASI, J. (1862): *A magyar nyelv szótára*. Első kötet. Pest.
- CZUCZOR, G. és FOGARASI, J. (1864): *A magyar nyelv szótára*. Második kötet. Pest.
- CZUCZOR, G. és FOGARASI, J. (1865): *A magyar nyelv szótára*. Harmadik kötet. Pest.
- CZUCZOR, G. és FOGARASI, J. (1867): *A magyar nyelv szótára*. Negyedik kötet. Pest.

- CZUCZOR, G. és FOGARASI, J. (1870): *A magyar nyelv szótára*. Ötödik kötet. Pest.
- CZUCZOR, G. és FOGARASI, J. (1874): *A magyar nyelv szótára*. Hatodik kötet. Budapest.
- Чежина, Е. Ф. (1989): Уникальная надпись на раннескифском псалтии из Южного Приуралья. *Советская археология* 1: 261–264.
- DARMESTETER, J. (transl.) (1882): The Zend-Avesta. Part II: The Sirôzahs, Yasts and Nyâyis. In MÜLLER, M. (ed.): *Sacred Books of the East*. Vol. 23. Oxford.
- DELAUNAY, J. A. (1987): Assarhaddon. *Encyclopaedia Iranica* 2 (8): 803–805.
- DIAKONOFF, I. M. (1985): Chapter 3. Media. I. The Medes and the Neighbouring Countries. Pp. 36–148. In GERSHEVITCH, I. (ed.): *Cambridge History of Iran*. Volume 2. The Median and Achaemenian Periods. New York.
- DIODOROS SIKELIOTES in BEKKER, I., DINDORF, L. et VOGEL, F. (1888): *Diodori Bibliotheca Historica*. Vol. I. Stutgardiae.
- DIODEGENES LAERTIOS in HUEBNERUS, H. G. (1828): *Diogenis Laertii de vitis, dogmatis et apophthegmatis clarorum philosophorum*. Libri decem. Volumen primum. Lipsiae.
- DION O KASSIOS in CARY, E. (1925): *Dio's Roman History*. In nine volumes. VIII. London, New York.
- DION O KASSIOS in CARY, E. (1955): *Dio's Roman History*. In nine volumes. IX. London, Cambridge.
- DUBOIS, L. (1996): *Inscriptions grecques dialectales d'Olbia du Pont*. (École Pratique des Hautes Études. III. Hautes Études du Monde Gréco-Romain, 22.) Genève, Droz.
- DUMÉZIL, G. (1962): La société scythique avait-elle des classes fonctionnelles? *Indo-Iranian Journal* 5 (1962): 187–202.
- DUMÉZIL, G. (1978): *Romans de Scythie et d'alentour*. Paris.
- DURIDANOV, I. V. (1969): Thrakisch-Dakische Studien. Erster Teil. Die Thrakisch- und Dakisch-Baltischen Sprachbeziehungen. *Linguistique Balkanique* 13 (2): 3–103.
- DURIDANOV, I. V. (1985): *Die Sprache der Thraker*. Bulgarische Sammlung. Band 5. Neuried.
- DYER, R. (1974): Matoas, the Thraco-Phrygian name for the Danube, and the IE root *madu. *Glotta* 52 (1/2): 91–95.
- EBEL, H. (1857): Scythische namen. *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen* 6: 400.

- FAN JE (范曄) (1973): *Hou Hansu* (後漢書). LI HSZIEN és társai jegyzeteivel (李賢等注). Beijing.
- FANG HSZÜANLING (房玄齡) és társai (等) (1974): *Csinsu* (晉書). Beijing.
- FISCHER, K. A. (1889): *A hun–magyar írás és annak fennmaradt emlékei*. Budapest.
- FISCHER, A. C. (1917a): *Erklärung der skythisch-sarmatischen Namen und Wörter aus der ungarischen Sprache*. I. Band. Berlin.
- FISCHER, A. C. (1917b): *Erklärung der skythisch-sarmatischen Namen und Wörter aus der ungarischen Sprache*. II. Band. Berlin.
- FREEMAN, C. C. (2005): 25. Rheum Linnaeus. In Flora of North America Editorial Committee (eds): *Flora of North America North of Mexico*. Vol. v. Magnoliophyta: Caryophyllidae, part 2. New York and Oxford.
- GALENOS, C. in KÜHN, D. C. G. (1823): Γαληνου Περι τροφων δυναμεως. In *Clavdii Galeni Opera omnia*. Medicorum Graecorum opera quae exstant. Tomus VI. Lipsiae.
- GEHMAN, H. S. (1915): Ovid's Experience with Languages at Tomi. *The Classical Journal* 11 (1): 50–55.
- GHEYN, J. M. M., VAN DEN [1886]: *Les Populations danubiennes: études d'ethnographie comparée*. Extrait de la Revue des questions scientifiques. Bruxelles.
- GIMBUTAS, M. (1961): "Timber-graves" in Southern Russia. *Expedition Magazine* 3: 14–22.
- GIMBUTAS, M. (1963): *The Balts*. London.
- GIMBUTAS, M. (1979): The three waves of the Kurgan people into Old Europe, 4500–2500 b.c. *Archives suisses d'anthropologie générale, Genève* 43 (2): 113–137.
- GIMBUTAS, M. (1991): *The Civilization of the Goddess*. The World of Old Europe. San Francisco.
- GOMBOCZ, Z. (1908): Honfoglaláselőtti török jóvevényszavaink. *A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai* 7: 1–108.
- GREGORIUS TURONENSIS in BONNET, M. (1885): Georgii Florentii Gregorii episcopi Turonensis Liber de miraculis beati Andreae apostoli. Pp. 371–396. In *Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum. Scriptorum rerum Merovingicarum*. Tomi I. Pars II. Hannoverae.
- GRENET, F. (2005): Kidarites. *Encyclopaedia Iranica*, online edition.
- GROOT, J. J. M. de in BAKAY, K. (ford.) (2006): *Hunok és kínaiak*. A hunok története a Kr. sz. előtti évszázadokban – kínai források alapján. Budapest.

- GYÖRFFY, I. (1930): A cifraszűr. *Magyar népi hímzések* 1. Karcag.
- HARMATTA, J. (1970): Studies in the History and Language of the Sarmatians. *Acta Universitatis de Attila József Nominatae. Acta Antiqua et Archaeologica*. 13. Szeged.
- HARMATTA, J. (1990): Herodotus, historian of the Cimmerians and the Scythians. Pp. 123–126. In *Hérodote et les peuples non grecs*. Vandœuvres-Genève, 22–26 août 1988. Entretiens sur l'Antiquité classique de la Fondation Hardt no 35. Genève.
- HEKATAIOS in KLAUSEN, R. H. (1831): *Hecataei Milesii fragmenta*. Berolini.
- HEKATAIOS in MULLER, C. et MULLER, TH. (1841): Hecataei fragmenta. Pp. 1–31. In *Fragmenta historicorum Graecorum*. Hecataei, Charonis, Xanthi, Hellanici, Pherecydis, Acusilai, Antiochi, Philisti, Timaei, Ephori, Theopompi, Phylarchi, Clitodemi, Phanodemi, Androtionis, Demonis, Philochori, Istri, Apollodori bibliotheca cum fragmentis. Auxerunt, notis et prolegomenis illustrarunt, indice plenissimo instruxerunt. Paris.
- HELLANIKOS in MULLER, C. et MULLER, TH. (1841): Hellanici fragmenta. Pp. 45–69. In *Fragmenta historicorum Graecorum*. Hecataei, Charonis, Xanthi, Hellanici, Pherecydis, Acusilai, Antiochi, Philisti, Timaei, Ephori, Theopompi, Phylarchi, Clitodemi, Phanodemi, Androtionis, Demonis, Philochori, Istri, Apollodori bibliotheca cum fragmentis. Auxerunt, notis et prolegomenis illustrarunt, indice plenissimo instruxerunt. Paris.
- HERODOTOS in GERÉB, J. (1892): Herodotos történeti könyvei. Görögül és magyarul. Első kötet. I–III. könyv. *Görög és latin remekírók*. Budapest.
- HERODOTOS in GERÉB, J. (1893): Herodotos történeti könyvei. Görögül és magyarul. Második kötet. IV–VI. könyv. *Görög és latin remekírók*. Budapest.
- HERODOTOS in GERÉB, J. (1894): Herodotos történeti könyvei. Görögül és magyarul. Harmadik kötet. VII–IX. könyv. *Görög és latin remekírók*. Budapest.
- HERODOTOS in STEIN, H. (1869): *Herodoti Historiae*. Tomus I. Berolini.
- HERODOTOS in STEIN, H. (1871): *Herodoti Historiae*. Tomus II. Berolini.
- HESYKHIOS in SCHMIDT, M. (1858): *Hesychii Alexandrini lexicon post Ioannem Albertum*. Volumen primum. A–Δ. Ienae.
- HESYKHIOS in SCHMIDT, M. (1860): *Hesychii Alexandrini lexicon post Ioannem Albertum*. Volumen secundum. E–K. Ienae.
- HESYKHIOS in SCHMIDT, M. (1861): *Hesychii Alexandrini lexicon post Ioannem Albertum*. Volumen tertium. Λ–Ρ. Ienae.

- HESYKHIOS in SCHMIDT, M. (1862): *Hesychii Alexandrini lexicon post Ioannem Albertum*. Volumen quartum. Pars I. Σ–Ω. Ienae.
- HESYKHIOS in SCHMIDT, M. (1864): *Hesychii Alexandrini lexicon post Ioannem Albertum*. Volumen quartum. Pars II. Adiecta est Tabula lithographa. Ienae.
- HESYKHIOS in SCHMIDT, M. (1867): *Hesychii Alexandrini lexicon*. Editionem minorem. Editio altera. Indice glossarum ethnicarum aucta. Jenae.
- HIERONYMUS MEGISER (1603): *Thesaurus Polyglottus, vel Dictionarium Multilingue*. Francofurti.
- HILL, J. E. (transl.) (2003): *The Western Regions according to the Hou Hanshu*. The Xiyu juan “Chapter on the Western Regions” from Hou Hanshu 88. Second Edition. (Extensively revised with additional notes and appendices). [Cooktown.]
- HINGE, G. (2006): Herodot zur skythischen Sprache Arimaspen, Amazonen und die Entdeckung des Schwarzen Meeres. *Glotta* 81 (2005): 86–115.
- HOMEROS in DOEDERLEIN, L. (1863): *Homeri Ilias*. Pars prior. Lib. I–XII. Lipsiae, Londini.
- HOMEROS in DOEDERLEIN, L. (1864): *Homeri Ilias*. Pars posterior. Lib. XIII–XXIV. Lipsiae, Londini.
- HOMEROS in DEVECSERI, G. (ford.) (1994): Iliász. Ókori görög epika. *Populart füzetek* 5. Szentendre.
- HOSSZÚ, G. (2013): *Heritage of Scribes*. The Relation of Rovas Scripts to Eurasian Writing Systems. Budapest.
- HUMBACH, H. and FAISS, K. (2012): *Herodotus’s Scythians and Ptolemy’s Central Asia*. Semasiological and Onomasiological Studies. Wiesbaden.
- IODANES in MOMMSEN, TH. (1882): *Romana et Getica*. Berolini.
- IUSTINUS, M. I. in IEEP, I. (1859): *Trogi Pompei Historiarum Philippicarum epitoma*. Lipsiae.
- IUSTINUS, M. I. in SOBORSINY FORRAI, A. (1781): *Justinusnak Trogus Pompejus negyven négy Könyveiből ki-válogatott rövid ékes Historiája, mellyet A’ Magyar Nemzetnek, és a’ kik a’ magyar nyelvet tanulni, vagy gyakorlani kívánniak kedvéért Deák nyelvből Magyarra fordított Soborsiny Forrai András, Szent István jeles Rendinek kisebb Kereszt viselő Tagja, Felséges Apostoli Királyunk’ Tanát-sosa, és Tekintetes Nemes Arad Vármegyének első Vice-Ispánnya 1781dik Esztendőben*. Eger.

- IVANTCHIK, A. I. (1999a): Une légende sur l'origine des Scythes (Hdt. iv, 5-7) et le problème des sources du Scythicos logos d'Hérodote. *Revue des Etudes Grecques* 112: 141-192.
- IVANTCHIK, A. (1999b): The Scythian 'Rule Over Asia': The Classical Tradition and the Historical Reality. Pp. 497-519. In TSETSKHALADZE, G. R. (ed.): *Ancient Greeks West and East*. Leiden-Boston-Köln.
- IVANTCHIK, A. (2018): Scythians. *Encyclopaedia Iranica*, online edition.
- Яйленко, В. П. (1980): Граффити Левки, Березани и Ольвии. *Вестник древней истории* 3: 75-116.
- JAQ SZELIEN (姚思廉) (1983): *Liangu (梁書)*. Beijing.
- JORDANES in BOKOR, J. (1904): A gótok eredete és tettei (De origine actibusque getarum). Latinból fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta dr. Bokor János. In GOMBOS, F. A. (szerk.): *Középkori krónikások*. III. Jordanes. Brassó.
- JÜ HUAN (魚豢) in HILL, J. E. (transl.) (2004): *The Peoples of the West from the Weilue 魏略 by Yu Huan 魚豢*. A Third Century Chinese Account Composed between 239 and 265 CE Quoted in zhuan 30 of the Sanguozhi Published in 429 CE. Draft English translation. [Cooktown.]
- KAQ CH'Ü-HSÜN (1960): The Ching Lu Shen Shrines of Han Sword Worship in Hsiung-nu Religion. *Central Asiatic Journal* 5: 221-232.
- KÁROLI, G. (ford.) (1992): *Szent Biblia*. Azaz Istennek Ó és Új Testamentomában foglaltatott egész Szent Írás. Biblia: teljes szövegű adatbázis Károli Gáspár fordítása alapján. Elektronikus dokumentum. Budapest
- KEMENCZEI, T. (2001): Az Alföld szkíta kora. Pp. 7-36. In HAVASSY, P. (szerk.): *Hatalmasok viadalokban*. Az Alföld szkíta kora. *Gyulai katalógusok* 10.
- KEMENCZEI, T. (2003a): Szkíták az Alföldtől Ázsiáig. *História* 7: 19-26.
- KEMENCZEI, T. (2003b): A vaskor kezdete: a preszkíták (Kr.e. 8. század). Pp. 177-179. In VISY, Zs. és NAGY, M. (szerk.): *Magyar régészet az ezredfordulón*. Budapest.
- KEMENCZEI, T. (2003c): A középső vaskor: a szkíták a Tisza vidékén (Kr. e. 7-4. század). Pp. 179-183. In VISY, Zs. és NAGY, M. (szerk.): *Magyar régészet az ezredfordulón*. Budapest.
- KISS, L. (1973): Huszonhárom magyar szófejtés. *Nyelvtudományi Közlemények* 75 (1): 41-56.
- KMOŠKÓ, M. (1997): Mohamedán írók a steppe népeiről. Földrajzi irodalom. 1/1. In ZIMONYI, I. (szerk.): *Magyar Őstörténeti Könyvtár*. 10. Budapest.

- KMOSKÓ, M. (2000): Mohamedán írók a steppe népeiről. Földrajzi irodalom. 1/2. In ZIMONYI, I. (szerk.): *Magyar Őstörténeti Könyvtár*. 13. Budapest.
- KMOSKÓ, M. (2007): Mohamedán írók a steppe népeiről. Földrajzi irodalom. 1/3. In ZIMONYI, I. (szerk.): *Magyar Őstörténeti Könyvtár*. 23. Budapest.
- KONSTANTINOS PORPHYROGENNETOS in MORAVCSIK, GY. (1950): *Bíborbanszületett Konstantín*. A birodalom kormányzása. Budapest.
- KONSTANTINOS PORPHYROGENNETOS in MORAVCSIK, GY. and JENKINS, R. J. H. (1967): Constantine Porphyrogenitus. De Administrando Imperio. *Corpus fontium historiate Byzantinae*. Vol. I. Washington.
- KRIZA, J. (1926): *Erdélyi tájszótár*. Budapest.
- KUUN, G. (1900): IV. Masz'údi. Pp. 247–284. In PAULER, GY. és SZILÁGYI, S. (szerk.): *A magyar honfoglalás kútfoi*. A honfoglalás ezredéves emlékére. Budapest.
- LECOQ, P. (1997): *Les inscriptions de la Perse achéménide*. Traduit du vieux perse, de l'élamite, du babylonien et de l'araméen. Paris.
- LEMPRIERE, J. (1839): *A Classical Dictionary; containing a copious account of all the proper names mentioned in antient authors, with the value of coins, weights, and measures, used among the Greeks and Romans, and a chronological table*. London.
- LIDDELL, H. G. and SCOTT, R. ([1901]): *A Greek–English lexicon*. Eighth edition. New York, Chicago, Cincinnati.
- LIGETI, L. (1986): *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban*. Budapest.
- LINCOLN, B. (2014): Once Again “the Scythian” Myth of Origins (Herodotus 4.5–10). *Nordlit* 33: 19–34.
- LINGHU TÖFEN (令狐德棻) (1983): *Csousu* (周書). Beijing.
- LOMA, A. (2011): Namenkundliches zur skythischen Abstammungssage. *Studia Etymologica Cracoviensia* 16: 75–92.
- LUKIANOS in HARMON, A. M. (1961): Μακροβίοι. Pp. 222–245. In *Lucian*. In eight volumes. I. London.
- LUKIANOS in HARMON, A. M. (1962): Τοξάρις η φιλία. Pp. 102–207. In *Lucian*. In eight volumes. V. London.
- MAGAMMAD, O. I. (2014): Saxo-Prototurkic runes-alike inscription on the silver cup from the Issyk kurgan of Kazakhstan. Report 1. *Bulletin of National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan* 6 (352): 149–156.
- MALALAS, I. in DINDORF, L. (1831): *Ioannis Malalae Chronographia*. Bonn.

- MALINOWSKI, G. (2015): Safona i Scytowie (Frg. 210 Lobel-page). *Wratislaviensium Studia Classica* 4 (35): 63–68.
- MALLORY, J. P. and ADAMS, D. Q. (eds) (1997): *Encyclopedia of Indo-European Culture*. London and Chicago.
- MARÁZ, B. (1982): A szkitakori őslakosság LaTène-kori továbbélése Kelet-Magyarországon. (Régészeti adatok a Kárpát-medence kelta–szkíta kapcsolatok kérdéséhez.) *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 26 (1981): 97–119.
- MAYOR, A., COLARUSSO, J. and SAUNDERS, D. (2014): Making Sense of Nonsense Inscriptions Associated with Amazons and Scythians on Athenian Vases. *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens* 83 (3): 447–493.
- MENANDROS in DINDORFIUS, L. (1871): Menandri fragmenta. Pp. 1–131. In *Historici Graeci minores*. Vol. II. Menander protector et Agathias. Lipsiae.
- MENANDROS in FEHÉR, B. (2019): Menandrosz protector töredékei. *A Magyarorsággutató Intézet Kiadványai* 4. Budapest.
- MEULI, K. (1935): Scythica. *Hermes* 70 (2): 121–176.
- MILLINGEN, J. (1831): *Ancient Coins of Greek Cities and Kings*. From various collections, principally in Great Britain; illustrated and explained. London.
- MINORSKY, V. (1952): Caucasica III. The Alan Capital *Magas and the Mongol Campaigns. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 14 (2): 221–238.
- MORAVCSIK, GY. (1914a): A csodaszarvas mondája a bizánczi íróknál. *Egyetemes Philologiai Közlöny* 38 (4): 280–292.
- MORAVCSIK, GY. (1914b): A csodaszarvas mondája a bizánczi íróknál. (Vége.) *Egyetemes Philologiai Közlöny* 38 (5): 333–338.
- MORAVCSIK, GY. (1927): Muagerisz király. *Magyar Nyelv* 23 (1927): 258–271.
- MORAVCSIK, GY. (1936): Abaris, Priester von Apollo. *Körösi Csoma-Archivum I. kiegészítő kötet* (1935–1939): 104–118.
- MORAVCSIK, GY. (1938): A honfoglalás előtti magyarság és a kereszténység. Pp. 173–212. In SERÉDI, J. (szerk.): *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. Első kötet. Budapest.
- MÜLLENHOFF, K. (1866): Untersuchung über die Herkunft und Sprache der pontischen Scythen und Sarmaten. *Monatsberichte der königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin*. Aus dem Jahre 1866: 549–576.

- Наделяев, В. М., Насилов, Д. М., Тенишев, Э. Р., Щербак, А. М., Боровкова, Т. А., Дмитриева, Л. В., Зырин, А. А., Кормушин, И. В., Летягина, Н. И. и Тугушева, Л. Ю. (1969): *Древнетюркский словарь*. Ленинград.
- NAGY, G. (1894a): Egy pár szó a szkithákról. (Első közlemény.) *Ethnographia* 5 (4): 223–238.
- NAGY, G. (1894b): Egy pár szó a szkithákról. (Második közlemény.) *Ethnographia* 5 (5): 279–320.
- NAGY, G. (1909): A skythák. Székfoglaló értekezés. *Értekezések a Történeti Tudományok köréből* 22 (1908–1911): 1–96.
- NEUMANN, K. (1855): *Die Hellenen im Skythenlande. Ein Beitrag zur alten Geographie und Handelsgeschichte*. Erster Band. Berlin.
- NICHOLS, A. (2008): *The Complete Fragments of Ctesias of Cnidus: Translation and Commentary with an Introduction*. A dissertation presented to the graduate school of the University of Florida in partial fulfillment of the requirements for the degree of doctor of philosophy. University of Florida. [Gainesville.]
- OUJANG HSZIU (歐陽修) és SZUNG CSI (宋祁) (1975): *Hszin Tangsu* (新唐書). Beijing.
- PALLÓ, M., K. (1982): Régi török eredetű igéink. *Studia uralo-altaica*. Supplementum 1. Szeged.
- PAN KU (班固) (1975): *Hansu* (漢書). Jen Siku jegyzeteivel (顏師古 注). Beijing.
- PÁSZTORI-KUPÁN, I. (2004a): A szkíták a Szentírásban I. *Az Út* 30 (1): 5–18.
- PÁSZTORI-KUPÁN, I. (2004b): A szkíták a Szentírásban II. *Az Út* 30 (2): 71–85.
- PERIPLUS MARIS ERYTHRAEI in FABRICIUS, B. (1883): *Der periplus des Erythräischen Meeres von einem unbekannten*. Griechisch und Deutsch mit kritischen und erklärenden Anmerkungen nebst vollständigem Wörterverzeichnis. Leipzig.
- PHILLIPS, E. D. (1960): The Argippaei of Herodotus. *Artibus Asiae* 23 (2): 124–128.
- PHILLIPS, E. D. (1968): Saneunos the Scythian. *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 9 (4): 385–388.
- PINAULT, G.-J. (2008): La langue des Scythes et le nom des Arimaspes. *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* 152 (1): 105–138.
- PLINIUS, C. in MAYHOFF, K. F. TH. (1906): *C. Plini Secundi Naturalis Historiae libri xxxvii*. Vol. I. Libri I–VI. Lipsiae.

- PLOUTARKHOS in BERNARDAKIS, G. N. (1889): *Plutarchi Chaeronensis Moralia*. Vol. II. Lipsiae.
- POLYAINOS in WOELFFLIN, E. et MELBER, I. (1887): *Polyaeni Strategematon libri octo*. Lipsiae.
- POMPONIIUS MELA in FRICK, C. (1880): *Pomponii Melae de Chorographia*. Libri tres. Lipsiae.
- PRESTON, W. (transl.) (1822): The Argonautics of Apollonius Rhodius. Vol. II. In *The British Poets*. Including Translations. In One Hundred Volumes. xci. Apollonius Rhodius, Vol. II. Chiswick.
- PROKOPIOS in DINDORF, L. (1838): Procopius. Vol. III. In *Corpus scriptorum historiae Byzantinae*. Pars II. Bonnae.
- PROKOPIOS in HAURY, J. (1905): *Procopii Caesariensis opera omnia*. Volumen II. De bellis libri V–VIII. Lipsiae.
- PSEUDO-HIPPOKRATES in SATTTLER, J. (1964): Hippokratész könyve a levegőről, a vízekről és a vidékekről (Liber de aere, locis et aquis). *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár közleményei* 33: 9–31.
- PSEUDO-ORPHEUS in GESNERUS, I. M. (1764): *Orphei Argonautica hymni, libellus de lapidibus et fragmenta cum notis H. Stephani et Andr. Christ. Eschenbachii*. Textum ad codd. mss. et editiones veteres recensuit notas suas et indicem graecum adiectis. Lipsiae.
- PTOLEMAIOS, K. in NOBBE, C. F. A. (1843): *Claudii Ptolemaei Geographia*. Tom. I. Lipsiae.
- PTOLEMAIOS, K. in NOBBE, C. F. A. (1845a): *Claudii Ptolemaei Geographia*. Tom. II. Lipsiae.
- PTOLEMAIOS, K. in NOBBE, C. F. A. (1845b): *Claudii Ptolemaei Geographia*. Tom. III. Insunt indices et tabula. Lipsiae.
- QUINTUS CURTIUS RUFUS in KÁRPÁTY, Cs. (1967): *A makedón Nagy Sándor története*. Budapest.
- RADNER, K. (2011): Chapter 33. Assyrians and Urartians. Pp. 734–751. In STEADMAN, SH. R. and MCMAHON, G. (eds): *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia*. 10,000–323. B. C. E. Oxford.
- RAEVSKIY, D. (1993): Scythian mythology. In MARAZOV, I. (ed.): *Nonclassical studies series*. Sofia.
- RAPAICS, R. (1932): *A magyarság virágai*. Budapest.
- RATCLIFFE, J. (2014): Arimaspians and Cyclopes: The Mythos of the One-Eyed Man in Greek and Inner Asian Thought. *Sino-Platonic Papers* 249: 1–71.

- Рябчиков С. В. (2000): *Тмутараканские граффити*. Краснодар.
- SANDIN, P. (2014): Famous Hyperboreans. *Nordlit* 33: 205–221.
- SAUTER, H. (2000): Studien zum Kimmerierproblem. *Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde* 72: 1–307., tt. 1–9.
- SCHMITT, R. (Hrsg.) (1989): *Compendium Linguarum Iranicarum*. Wiesbaden.
- SCHMITT, R. (1990): Candys, name probably of Iranian origin used by Greek authors for a Persian garment. *Encyclopaedia Iranica* 4 (7): 757–758.
- SCHMITT, R. (2003a): Haumavargā, a term distinguishing one of the three groups of Sakā tribes, Sakā haumavargā, in some of the lists of the peoples in the Achaemenid royal inscriptions. *Encyclopedia Iranica* 12 (1): 63–64.
- SCHMITT, R. (2003b): Hesychius (Gk. Hēsýchios), Greek lexicographer from Alexandria, whose lexicon records a number of Iranian words (6th or possibly 5th century CE). *Encyclopaedia Iranica* 12 (3): 306–308.
- SCHMITT, R. (2003c): Die skythischen Personennamen bei Herodot. *Annali dell'Università degli Studi di Napoli 'L'Orientale' Sezione orientale* 63: 1–31.
- SCHMITT, R. (2009): *Die altpersischen Inschriften der Achaimeniden*. Wiesbaden.
- SCHMITZ, L. (1870a): A'baris. P. 1. In SMITH, W. (ed.): *A Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology*. In three volumes. Vol. I. Boston.
- SCHMITZ, L. (1870b): Boreas. P. 501. In SMITH, W. (ed.): *A Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology*. In three volumes. Vol. I. Boston.
- SCHMITZ, L. (1870c): Lycurgus. P. 849. In SMITH, W. (ed.): *A Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology*. In three volumes. Vol. II. Boston.
- SCHÜTTE, G. (1917): *Ptolemy's maps of Northern Europe*. A reconstruction of the prototypes. Kjøbenhavn.
- SKYLITZES, I. in THURN, I. (1973): Ioannis Scylitzae Synopsis Historiarum. Editio princeps. In *Corpus fontium historiae Byzantinae*. Volumen v. Series Berolini. Berolini et Novi Eboraci.
- SMITH, PH. (1854): Abia'nus. P. 3. In SMITH, W. (ed.): *Dictionary of Greek and Roman Geography*. In two volumes. Vol. I. Abacaenum–Hytanis. London.
- STARR, I. (1990): Giving a Princess in Marriage to Bartatua, King of the Scythians (PRT 016) (military and political). [State Archives of Assyria Online SAA 04 020](http://www.assyriaonline.com/SAASAA/04020/).
- STEPHANOS BYZANTIOS in MEINEKE, A. (1849): *Stephani Byzantii ethnicorum quae supersunt*. Tomus prior. Berolini.
- STEPHANUS, H. (1828): *Θησαυρος Της Ελληνικης Γλωσσης. Thesaurus Graecae Linguae*. Editio nova auctior et emendatio. Vol. I. Londini.

- STRABON in KRAMER, G. (1847): *Strabonis Geographica*. Volumen II. Berolini.
- SULIMIRSKI, T. (1985): Chapter 4. The Scyths. Pp. 149–199., (1–7.) (Bibliography).
In GERSHEVITCH, I. (ed): *The Cambridge History of Iran*. Volume 2. The Median and Achaemenian Periods. Cambridge.
- SULIMIRSKI, T. and TAYLOR, T. (1992): Chapter 33a. The Scythians. Pp. 547–590.
In BOARDMAN, J., EDWARDS, I. E. S., SOLLBERGER, E. and HAMMOND, N. G. L. (eds): *The Cambridge Ancient History*. III. Part 2. The Assyrian and Babylonian empires and other states of the Near East, from the eighth to the sixth centuries BC. Second edition. Cambridge.
- SZEMA CSIEN (司馬遷) (1975): *Sicsi (史記)*. Beijing.
- SZEMERÉNYI, O. (1980): Four Old Iranian Ethnic Names: Scythian – Skudra – Sogdian – Saka. *Sitzungsberichte der Österreichischen Akademie der Wissenschaften* 371: 5–47.
- SZOMBATHY, I. (1875): *Kutfőtöredékek a magyarok történelme jász korszakához (Kr. e. 112–378. Kr. u.) a metanasta jászok magyar nemzetiségének megállapításával*. Győr.
- SZUNG LIEN (宋濂) (n. d.): [Jüansi \(元史\)](#).
- TABULA PEUTINGERIANA, Manuscriptum originiae, ca. 1200. In [Bibliotheca Augustana](#).
- TACITUS, P. C. in BORZSÁK, I. (1980): *Tacitus összes művei*. Budapest.
- TÉLFY, J. (1863): *Magyarok őstörténete*. Görög források a scythák történetéhez. Pest.
- THEOPHANES in BOOR, C. DE (1883): *Theophanis Chronographia*. Volumen I. Lipsiae.
- THEOPHYLAKTOS SIMOKATTES in BEKKER, I. (1834): *Theophylacti Simocattae Historiarum libri octo*. (Corpus scriptorum historiae Byzantinae.) Bonnae.
- THEOPHYLAKTOS SIMOKATTES in OLAJOS, T. (2012): Theophylaktosz Szimokattész Világtörténelem. *Magyar Őstörténeti Könyvtár* 26. Budapest.
- THOMPSON, R. C. ([1931]): *The Prisms of Esarhaddon and of Ashurbanipal found at Nineveh, 1927–8*. London.
- THOMPSON, R. C. (1937): The Rock of Behistun. Pp. 760–767. In HAMMERTON, J. A. (ed.): *Wonders of the Past*. Vol. II. New York.
- ТОХТАСЬЕВ, С. Р. (2005): Проблема скифского языка в современной науке. Pp. 59–108. In Cojocaru, V. (ed.): *Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest*. Iași.

- TOMASCHEK, W. (1883): Les restes de la langue dace. *Le Muséon. Revue internationale* 2 (3): 393–410.
- TOMASCHEK, W. (1888): Kritik der ältesten Nachrichten über den skythischen Norden. I. Ueber das Arimaspsische Gedicht des Aristetas. *Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften* 116: 715–780.
- TOMASCHEK, W. (1889): Kritik der ältesten Nachrichten über den skythischen Norden. II. Die Nachrichten Herodot's über den skythischen Karawanenweg nach Innerasien. *Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften* 117: 1–70.
- TOMASCHEK, W. (1893): Die alten Thraker. Eine ethnologische Untersuchung. I. Uebersitz der Stämme. *Sitzungsberichte der Philosophisch-Historischen Classe der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften* 128 (4): 1–130.
- TOMASCHEK, W. (1894a): Die alten Thraker. Eine ethnologische Untersuchung. II. Die Sprachreste. 1. Hälfte. Glossen aller Art und Götternamen. *Sitzungsberichte der Philosophisch-Historischen Classe der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften* 130 (2): 1–70.
- TOMASCHEK, W. (1894b): Die alten Thraker. Eine ethnologische Untersuchung. II. Die Sprachreste. 2. Hälfte. Personen und Ortsnamen. *Sitzungsberichte der Philosophisch-Historischen Classe der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften* 131 (1): 1–103.
- Трубачёв, О. Н. (1999): *Indoarica в Северном Причерноморье*. Реконструкция реликтов языка. Этимологический словарь. Москва.
- TU JU (杜佑) (1984): *Tungtien* (通典). Beijing.
- TUPIKOVA, I., SCHEMMEL, M. and GEUS, K. (2014): Travelling along the Silk Road: A new interpretation of Ptolemy's coordinates. *Max-Planck-Institut für Wissenschaftsgeschichte*. Preprint 465. Berlin.
- TUPLIN, CH. (2010): Revisiting Dareios' Scythian Expedition. Pp. 281–312. In NIELING, J. and REHM, E. (eds): Achaemenid Impact in the Black Sea Communication of Powers. *Black Sea Studies* 11. Aarhus.
- Турчанинов, Г. Ф. (1971): *Памятники письма и языка народов Кавказа и Восточной Европы*. Ленинград.
- TZETZES, I. in KIESSLING, TH. (1826): *Ιωαννου του Τζετζου Βιβλιον ιστορικης της δια στιζηων πολιτικων, Αλφα δε καλουμενης*. Ioannis Tzetzae historiarum variarum Chiliades. Lipsiae.

- USTINOVA, Y. (2005): Greek knowledge of Thracian and Scythian healing practices and ideas on afterlife and immortality. *Ephemeris Napocensis* 14–15 (2004–2005): 41–52.
- ÜNAL, O. (2019): The Issyk and Ai Khanum Inscriptions Revisited. *Ural-Altaische Jahrbücher N. F.* 27: 172–210.
- VASMER, M. (1923): *Untersuchungen über die ältesten Wohnsitze der Slaven*. I. Die Iranier in Südrußland. Leipzig.
- VEJ CSENG (魏徵) és LINGHU TÖFEN (令狐德棻) (1982): *Szujsu* (隋書). Beijing.
- VEJ SOU (魏收) (1984): *Vejsu* (魏書). Beijing.
- VILLANI, F. P. (2003): Scythae: un problema linguistico, etnografico e culturale dell'età moderna. *Studi Linguistici e Filologici Online*: 443–491.
- VINOGRADOV, JU. G. (1981): L'anello del re Skyles. Storia politica e dinastica degli Sciti nella prima metà del V sec. a.C. *Epigraphica* 43: 9–37.
- Виноградов, Ю. Г. (1987): Вотивная надпись дочери царя Скилура из Пантикапея и проблемы истории Скифии и Боспора во II в. до н.э. *Вестник древней истории* 1 (284): 55–87.
- WEST, S. (2000): Herodotus in the North? Reflections on a Colossal Cauldron (4.81). *Scripta Classica Israelica* 19: 15–34.
- XENOPHON in DINDORF, L. (1855): *Xenophontis Expeditio Cyri*. Editio secunda auctior et emendatio. Oxonii.
- XENOPHON in FEIN, J. (1979): *Kürosz nevelkedése*. Anabázis. [Budapest.]
- ZEUSS, K. (1837): *Die Deutschen und die Nachbarstämme*. München.
- ZGUSTA, L. (1955): *Die Personennamen griechischer Städte der nördlichen Schwarzküste*. Die ethnischen Verhältnisse, namentlich das Verhältnis der Skythen und Sarmaten, im Lichte der Namenforschung. Praha.
- ZIMONYI, I. (2012): *A magyarság korai történetének sarokpontjai*. Elméletek az újabb irodalom tükrében. Szeged.

A szkíta szavak mutatója

A dőlt betűváltozattal kiemelt szavak társnevek.

Abakes	73	<i>Aspisioi</i>	22
Abaris	36	Ateas	60
Abianos	77	<i>Attasioi</i>	22
Abie	73	Aukhatai	27
<i>Abii</i>	22	Auxakia	67
Abike	77	Babai	74
<i>Abioi</i> (Arrianos)	22	Bolinthos	54
<i>Abioi</i> (Ptolemaios)	22	Borena	79
Abiria	64	Borysthenes	26
Adigor	73	Briza	69
Agathyrsoi	39	Burdukhan	79
Agathyrsos	29	Candac	74
Agly	73	Carthasis	64
Alan	83	Chorsari	65
<i>Alanliao</i>	83	Croucasus	65
Alanoi	67	Csitolo	84
<i>Alanorsoi</i>	61	<i>Csöcse</i>	83
Alde	78	<i>Csöcsö</i>	83
Amyrgioi	52	<i>Csösi</i>	84
Anakhrasis	36	Csösö	83
Anaxyrides	19	<i>Dakoi</i>	18
Antakaioi	41	Danaper	74
Aorsoi	61	Danouios	57
<i>Aparnoi</i>	22	Dithagoia	60
<i>Apasiakai</i>	22	Dorgoleli	79
Api	42	Dromikhaïtes	57
Argimpasa	43	Enarees	20
Argippaioi	35	Erakas	67
Ariantas	47	Exampaïos	41
Ariapeithes	45	Fannej	82
Arimaspoi	23	<i>Fannejti</i>	82
Arpoxais	27	Gebeleizis	48
<i>Asiotai</i>	57	Gerasus	71
Askhy	34	Gerrhos	29

Getai	47	Keleoeargotanpariane	44
Getas	11	Khabon	61
Gnouros	46	Khorasmioi	14
Goare	76	Khuddan	79
Goitosyros	42	Kogaionos	56
<i>Grisia</i>	71	Kolaxais	27
<i>Gudila</i>	70	Kolos	61
Harpasos	53	Kothelas	70
Hierasos	66	Kotzageroi	78
Hoszu	82	Koutrigour	76
<i>Hua</i>	85	<i>Koutrigouroi</i>	76
Hypakyris	38	Kovaiñ	79
Hypanis (Herodotos)	29	Ktistai	56
Hypanis (Strabon)	63	Lipoxais	27
Hyrgis	41	Lykoorgos	10
Iamai	11	Lykos (folyó)	49
<i>Iaxamatai</i>	11	Lykos (király)	46
Iazyges	57	Madyes	19
Idanthysos	45	Mag	75
Issedones	12	Majkosze	86
<i>Ixibatai</i>	11	Marha	71
Iyrkai	33	Massagetai	21
Jadaron	80	Mastor	70
Jencaj	81	Matyketai	13
<i>jitien</i>	82	Mauakes	65
Kajmou	82	Mejcaj	81
Kakhagai	67	Melankhlainoi	13
Kandys	53	<i>Mouageres</i>	75
<i>Kang</i>	81	Mougel	75
Kangcsü	81	Myrgetai	13
<i>Kangkuo</i>	81	Napes	55
Kannabis	43	Napi	85
Kapnobatai	55	Napouka	66
Katiaroi	28	Neapolis	61
Kaukoensioi	66	Oaros	49
Kaunakes	65	Oiorpata	49

Oktamasades	47	Salmoxis	47
Opoie	46	Saperdes	74
Orikos	46	Sarosios	76
<i>Ormatai</i>	49	Saulios	45
<i>Ourgoi</i>	33	Sauromatai	30
Outigour	76	Scolopitus	69
<i>Outigouroi</i>	76	Senamotis	60
Pagaie	73	Seuthes	53
Palakion	60	<i>Si</i>	83
Palakos	59	Sigaloen	74
Palos	55	Sigynnai	50
Paotien	82	Silis	65
Papaïos	42	Sirakes	69
Paralatai	28	Sirakoi	62
<i>Parioi</i>	22	Skilouros	59
<i>Parnoi</i>	22	Skolotoi	28
<i>Parthoi</i>	22	Skopasis	49
Parthus	69	Skudra	18
<i>Pasianoi</i>	22	Skukha	18
Patijen	85	Skyles	43
Pausikai	22	Skythai	14
Pejszöce	82	Skythes	29
Pejtien	83	Solymoi	74
<i>Pissouroi</i>	22	Solymoisin	74
Porata	39	Spargapeithes (Herodotos, iv. 76.) .	46
Protothyes	19	Spargapeithes (Herodotos, iv. 78.) .	46
Pseudartake	77	Spargapises	22
<i>Rha</i>	49	<i>Syrgis</i>	41
Rhoxolanoi	58	<i>Szacsö</i>	82
<i>Rosomoni</i>	58	Szaj	82
<i>Sagaraukai</i>	63	Szajvang	82
Sagaris	52	Tabiti	41
Sakai	20	Tanais	30
Sakarauloi	63	Tanaus	68
<i>Sakaurakai</i>	63	Tarandos	54
Sakyndake	73	Targitaos (istenség)	25

Targitaos (király)	28	Ven	85
Tarniakh	78	Vennasa	84
Tasios	59	<i>Vuku</i>	81
<i>Temarunda</i>	43	Vukua	81
Teres	47	<i>Xandioi</i>	57
Thagimasadas	43	<i>Xanthioi</i>	57
Thrakes	18	Ylinos	68
Threikes	18	Ys	74
Thyssagetai	32	Zabender	78
Tomyris	22	<i>Zamolxis</i>	47
Traspies	28	Zantikos	70
Tumo	82	Zarmizegethousa	67
Typhlous	24	Zeira	52
<i>Tyregetai</i>	13	Zilai	73
Tyres	29	Zizais	71
Tyros	55		